

Erik Orsenna

Kâğıt Yolunda

KÜRESELLEŞME ÜSTÜNE KÜÇÜK ELKİTABI

metis

Erik Orsenna

Kâğıt Yolunda

Küreselleşme Üstüne Küçük Elkitabı

Orsenna 1947'de Paris'te doğdu. Gerçek ismi Erik Arnoult'dur. Felsefe ve siyasal bilimler okuduktan sonra, iktisadi seçti. On bir yıl boyunca uluslararası finans ve kalkınma ekonomisi dallarında araştırmalar yaptı ve ders verdi (Paris I Üniversitesi, École normale supérieure ve London School of Economics). 1981'de Kooperasyon Bakanlığı'nda müşavir olarak çalıştı. 1981-84 arası, Cumhurbaşkanı François Mitterrand'ın kültür müşaviri olarak Elysée Sarayı'nda bulundu. Temmuz 2000'den beri Danıştay üyesi.

İdari faaliyetlerinin yanı sıra romanlar yazmış, tarih ve seyahat alanlarında eserler vermiş olan Orsenna, 1978'de *La vie comme à Lausanne* ile Roger Nimier Ödülü'nü, 1988'de *L'exposition coloniale* ile Goncourt Ödülü'nü aldı. *Dokuz Gitarla Dünya Tarihi (Histoire du monde en neuf guitares, 1996)* ve *Uzun Zamandan Beri (Longtemps, 1998)* adlı eserleri Türkçede de yayımlanan (Can 2000, 2002) yazarın diğer eserlerinden bazıları şunlardır: *Loyola's blues* (1974), *Grand amour* (1993), *Mésaventures du paradis* (Bernard Matussière ile, 1995), *Deux étés* (1997), *La Grammaire est une chanson douce* (2001), *Madame Bâ* (2003), *Les Chevaliers du subjonctif* (2004), *Dernières nouvelles des oiseaux* (2005), *Salut au Grand Sud* (Isabelle Autissier ile, 2006), *La Révolte des accents* (2007), *La Chanson de Charles Quint* (2008).

Erik Orsenna, 28 Mayıs 1998'de Fransız Akademisi'ne seçildi. *Pamuk Ülkelerine Yolculuk (Metis, 2008)* adlı kitabı 2006'da Ekonomi Kitabı Ödülü'nü aldı, Société de Géographie (Coğrafya Cemiyeti) tarafından verilen le Grand Prix des Explorations et des Voyages de Découverte / Keşifler ve Keşif Yolculukları Büyük Ödülü'ne, 2007'de uluslararası The Lettre Ulysses Award jürisi tarafından ikincilik ödülüne layık görüldü.

Metis Yayınları
İpek Sokak 5, 34433 Beyoğlu, İstanbul
Tel: 212 2454696 Faks: 212 2454519
e-posta: info@metiskitap.com
www.metiskitap.com
Yayınevi Sertifika No: 10726

Kâğıt Yolunda
Küreselleşme Üstüne Küçük Elkitabı
Erik Orsenna

Fransızca Basımı:
Sur la route du papier
Petit précis de mondialisation III
Éditions Stock, 2012

© Éditions Stock, 2012
Türkçe Yayım Hakları © Metis Yayınları, 2012
Çeviri Eser © Akın Terzi, 2013

İlk Basım: Aralık 2013

Yayıma Hazırlayan: Savaş Kılıç

Kapak Resmi: Kâğıt baskı tekniği gravürü, 16. yüzyıl.
Kapak Tasarımı: Emine Bora

Dizgi ve Baskı Öncesi Hazırlık: Metis Yayıncılık Ltd.
Baskı ve Cilt: Yaylacık Matbaacılık Ltd.
Fatih Sanayi Sitesi No. 12/197-203
Topkapı, İstanbul Tel: 212 5678003
Matbaa Sertifika No: 11931

ISBN-13: 978-975-342-928-3

Erik Orsenna
Kâğıt Yolunda

KÜRESELLEŞME ÜSTÜNE KÜÇÜK ELKİTABI

Çeviren:

Akın Terzi

metis

*Benzersiz yol arkadaşlarım
Elisabeth ve Bernard'a*

İçindekiler

Sunuş	15
-------------	----

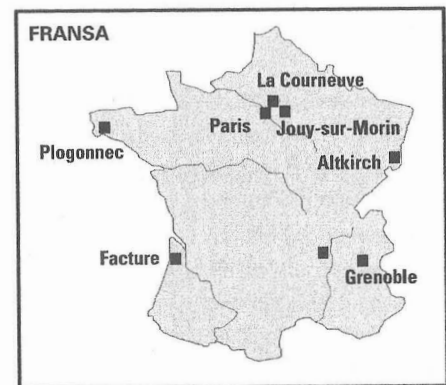
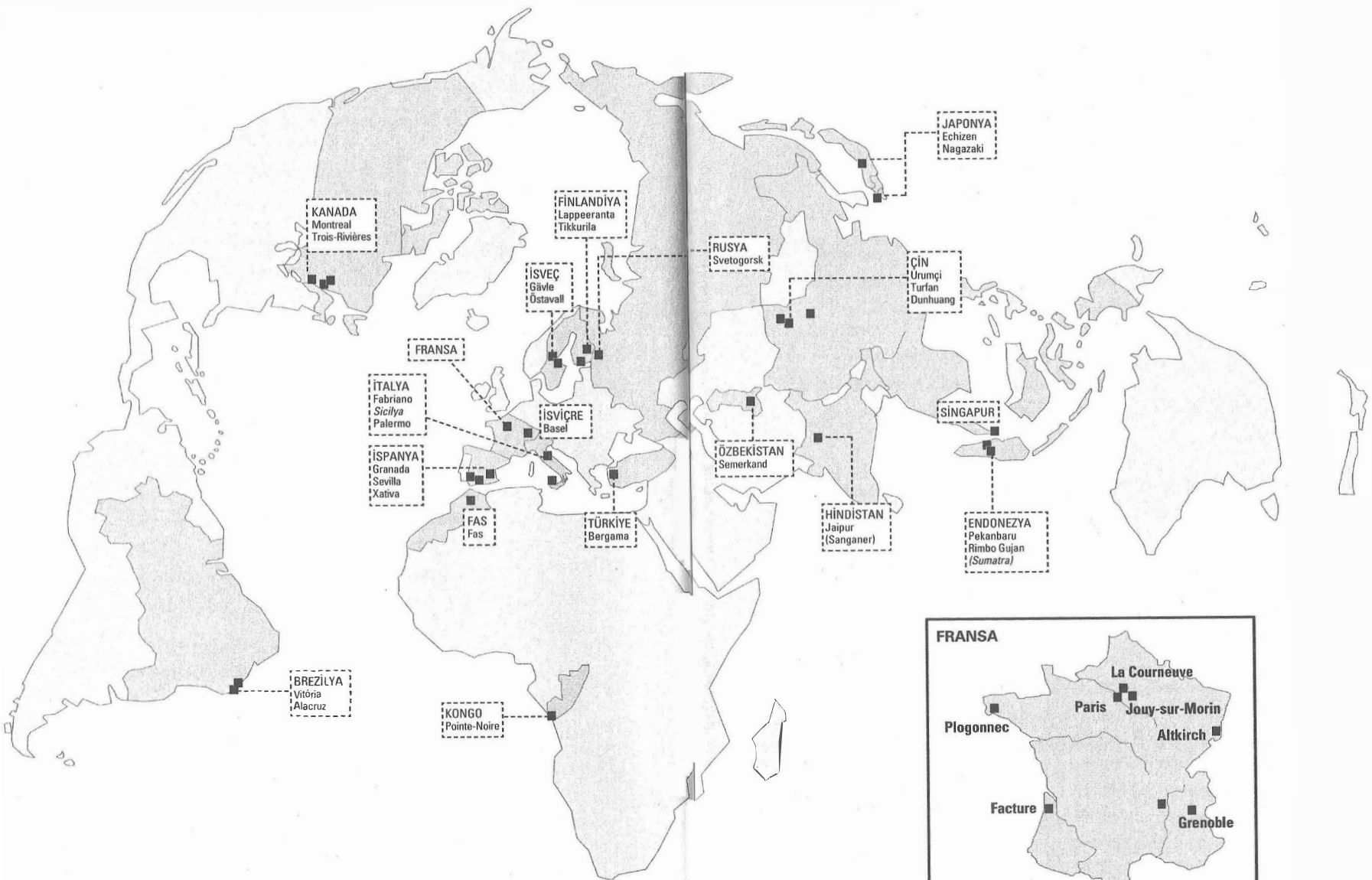
BİRİNCİ KISIM GEÇMİŞİN KÂĞITLARI

Bretanya'nın Ortasında Bir Çin Vahası • Plogonnec, Fransa	19
Ticaret ve Hudut • Urumçi, Çin	22
Geçmişin Cenneti • Turfan, Çin	26
Duvarlarla Örülü Kütüphane • Dunhuang, Çin	34
Arap Çağı • Semerkant, Özbekistan	40
Marche ile Umbria'ya Övgü • Fabriano, İtalya	44
Küçük Değirmen Sözlüğü • Avrupa	49
Bürokrasi	52
Paçavra Savaşı • Moernach, Fransa	55
Bir Yükseliş Öyküsü • Vidalon-lès-Annonay, Fransa	59
Mucidin İstirabı	64
Yüce İnsanların Huzurunda • Fransa Milli Kütüphanesi, Paris, Fransa	68
Yaşayan Efsaneler • Echizen, Japonya	77
Kâğıdın Ebediyeti • Japonya	89
Hiroşima • Japonya	90
Eskilere Özen Göstermek • Louvre Müzesi, Paris, Fransa	93
Kısa Bir Aile Portresi • Bretanya, Fransa	96

İKİNCİ KISIM
GÜNÜMÜZÜN KÂĞITLARI

Kâğıdın Çocukları • Racastan, Hindistan	101
Hikâye İhtiyacına Dair • Bollywood, Hindistan	112
Kâğıdın Jeopolitiği I	114
<i>Paper Week</i> • Montreal, Kanada	118
Kütük Yüzdürücülere Saygı • Trois-Rivières, Kanada	121
La Tuque • Kanada	125
Yıldız Asansörü • Trois-Rivières, Kanada	129
Soğuk Diyarlardan Gelen Kâğıt I • Svetogorsk, Rusya	135
Soğuk Diyarlardan Gelen Kâğıt II • Östavall ve Gävle, İsveç	145
Karacalardan Alınacak Hayat Dersi • Landes Ormanı, Fransa	154
Yardakçı Çöp Kutuları • Le Blanc-Mesnil, La Courneuve, Fransa	170
Postacılar, Çöpünü Ayıran Vatandaşlar, Araba Silecekleri ve Diş Macunu Tüpleri	179
Kim Şu Eric?	183
Kahve Makinesine Övgü • Grenoble, Fransa	184
Sanatçılara Saygı I • Nanterre, Fransa	191
Sanatçılara Saygı II • Crèvecœur, Fransa	196
Cıvıl Cıvıl Renklerle Donatmak • Torres Novas, Portekiz	200
Kâğıdın Jeopolitiği II	205
Kanayan Yara • Sumatra, Endonezya	207
600 000 Hektar • Aracruz, Brezilya	223

Okalıptüse Saygı ya da Yerleşik Düşünceler Katalođu	236
Katlama Ustalarına Saygı	239
Renk Tüccarı • Paris, Fransa	242
Borges, Horn Burnu, Jacques Attali ve Afrika Fikriyatı	244
Sonuç	247
Kaynakça	253
Teşekkürler	257

Sunuş

BİR GÜN, ona hiç teşekkür etmediğimi fark ettim.
Halbuki okumalarımı öncelikle ona borçluyum.
Hem, okumuyor olsaydım, hiç okumamış olsaydım, halim nice olurdu?

Altmış küsur senedir her sabah hikâyelerimi, bir elimde silgi, adım adım adeta onun sırtında taşıyorum.

Hem, hikâyeler anlatmasaydım, hayatım nice olurdu?

Ancak, çok geç kaldım.

Ona hürmetlerimi sunmanın vakti geldi de geçiyor.

Üstelik bir ayağının çukurda olduğu söyleniyor.

Böylece yola koyuldum. Onun yoluna.

Hey aziz kâğıt!

Bitki liflerinin şu aziz halitası!

Adeta beni yolcu etmeye gelmiş gibi, bir hatıra canlandı zihnimde. Temmuz başlarında, iki aylığına Bretanya'ya giderken, dostlarımdan, yani kitaplarımdan ayrı düşecek olmam, o cânım Bréhat adasına tekrar kavuşacak olmanın verdiği mutluluğu alıp götürmüştü. *Üç Silahşörler*'i muşambaların arasına, resimli katalogları botların altına, birkaç çocuk kitabını da beşer kiloluk çilek ve elma reçeli ya da erik ve elma reçeli ya da şeftali ve elma reçeli (savaş sonrasında reçellerinde niçin hep elma vardı ki acaba?) kavanozlarının arasına çaktırmadan koymuştum koymasına... ama nafile; babam bunların hepsini ânında yakalayıp, odama geri göndermişti.

"Yahu, sen ne sanıyorsun ki? Camdan bir bak bakalım. Kamyonum yok benim, altı üstü bir Renault."

İşte o zaman, âdet olduğu üzere, annemin sesi girerdi araya; elbette beni teselli etmek için, ama aynı zamanda da babamın bütün tarihsel bilgilerin işe yaramaz olduğunu düşündüğüne kesinkes hükmederek, onu yerin dibine batırmak için:

"Vallahi, Erik kendini şu İranlı vezir sanıyor!"

Çok şaşırmış gibi yapmıştım.

"Hangi vezir anne?"

"Abdul Kasım İsmail tabii ki."

O zamanlar internet olmadığından, bu veziriazam hakkında ayrıntılı bilgiye ulaşamamıştım; annem ne anlattıysa o.

Galiba en önemli özelliği yüz on yedi bin kitabına duyduğu büyük sevgiymiş. Onlardan bir gün bile ayrı kalma düşüncesi tüylerini diken diken edermiş. O yüzden nereye gidecek olsa, onları da yanında götürürmüş. Daha doğrusu, dört yüz devesine taşıtmış.

Ama olayın en şaşırtıcı yanı bu değil. Devlet ricalinin büyük kısmı da en sevdikleri eşyalar ve nedimlerle beraber konvoy halinde arkadan gelirmiş. Abdul Kasım İsmail kitaplar kadar, düzeni de sevmiş. Bu yüzden dört yüz deve, yüklendikleri eserlerin alfabetik sırasına göre ilerlemiş.

Doğru mu değil mi bilinmez, ne ki annem bu olaydan bir ders çıkarmadan duramamıştı tabii.

Derin derin iç geçirerek:

"Odanı darmadağınık görünce, asla vezir olamayacağını anladım."

İçimden onu haksız çıkaracağıma ant içmişim. Yolculuğumuzun başından sonuna kadar, sanki bizi batıya götüren otoyolda değilmişim de çöllerde, vahalardaymışım gibi, gelecekte kuracağım yüz on yedi bin kitaplık göçebe kütüphanedeymişim gibi hayallere dalıp gitmişim.

Peki benim ilk devem (AA'dan AC'ye kadar olan kitaplar) Saint-Hilaire-du-Harcouët'ye ulaştığında, dört yüzüncü devem, hani şu Z'leri taşıyan nerede olurdu acaba?

BİRİNCİ KISIM
GEÇMİŞİN KÂĞITLARI

Bretanya'nın Ortasında Bir Çin Vahası

Plogonnec, Fransa

OKUL YILLARINDAN hatırladığım kadarıyla, şu dört büyük icadı Çin'e borçluyuz: barut, pusula, matbaa ve kâğıt.

O halde yolculuğuma da oradan başlamam lazım.

Ama biliyorum ki Çin'in ucu bucağı yok.

Sık sık görülen bir nevi paradoks icabı, Antik Asya dünyasının en büyük mütehasssısının bulunduğu yer... Batı Fransa'ydı. Uzun süre Fransız Uzak Doğu Okulu'nu yönettikten sonra belki de kendine gelebilmek için orayı seçmişti.

Böylece, yağmurlu bir ekim sabahı, Plogonnec Kilisesi'nin arkasına düşen mahallede buluyorum kendimi. Neresi burası dersenez, Quimper ile Douarnenez (Finistère Sud) arasında, sessiz sakin bir mahalle.

Presqu'île Sokağı'ndaki eski noter binasında, siyah bir kedi ile Jean-Pierre Drège beni bekliyor.

Umarım Sayın Drège bana içerlemez, ama daha ilk görüşte tanıdım kendisini. Büyük âlim Sayın Drège ile cahil bendeniz arasında birtakım fiziksel benzerlikler var: İkimiz de orta boyluyuz, gözümüzde aynı gözlük, kafamızda aynı yuvarlaklık, tepemizde de aynı kellik...

Çok geçmeden, kedi ile sahibi bana ders vermeye başlıyor.

Uzun zamandan beri sanılanın aksine kâğıdın gerçek mucidi, Cai Lun, yani MS 121'de ölen ve imparatorluk işliklerinin başı olan zat değilmiş.

Arkeologlar, mezarlarda ya da gözlem kulelerinde çok eski kâğıtlar bulmuş. Hatta bazılarının geçmişi MÖ II. yüzyıla kadar uzanmış.

Zavallı Cai Lun; tarihlerin ortaya çıkardığı bu gerçek yüzünden şamından oldu!

"Bizim kâğıtların ataları nasıl yapılmış, biliyor muyuz?"

"Öğütülmüş bitki liflerinden yapılıyordu, özellikle de kenevirден. Ayrıca keten, bambu ve dutağacı kabuğundan. Kimileri..."

Jean-Pierre Drège gülümsüyor:

"Kimileri eskimiş bezlerin, hatta kurumuş şeftalilerin de kullanıldığını belirtiyor... Ama ben böyle öğretmeyeceğim sana, zira hayal dünyasına her zaman güvenmemek lazım."

Siyah kedi, bir o yana bir bu yana gidip geliyor, her kedi gibi. Görseydiniz, kulak kabartmış sanırdınız. Müfettişmiş gibi, hocanın öğrettiklerini kontrol ediyor sanki.

"Peki ilk kâğıdın Çin'in neresinde üretildiğini biliyor muyuz?"

"İmparatorluğun neredeyse her yerinde, orası kesin. Ayrıca bütün keşiflerin Kuzey'de, Taklamakan ve Gobi çöllerinin kıyılarında, İpek Yolu boyunca yoğunlaşmasının sebebi doğal koşullar, zira söz konusu yerlerde kuru bir iklim var. Kâğıdın çok hassas olduğu yanlış: Neredeyse her şeye karşı dayanıklı. Tek bir düşmanı var, o da nem."

Çocukluğumdan beri, günün birinde o meşhur yolda seyahat edeceğimi hayal ediyordum.

Kâğıt bana bu armağanı verecek miydi acaba?

Jean-Pierre Drège derse devam ediyor:

"İpeği' belirten karakter 丝 (uluslararası Pinyin transkripsiyonunda *si*) iki öğeden oluşan tek bir karakterdir: İpeğe atılmış iki düğümün stilize edilmiş halidir.

"Kâğıdı' belirten karakter 纸 (Pinyin'de *zhi*) de iki öğeden oluşan tek bir karakterdir: Solda, ipek düğümü ögesi (纟), sağda da fonetiği belirten öge (氏) yer alır. Sözcüğün nasıl telaffuz edileceğini gösterir. Bu sayede, ipek ile kâğıdı birbirine karıştırmayız. Çincenin şu letafetine bakar mısınız: İpek ile kâğıt birbirine ne kadar benzi-

yor, öyle değil mi? Kâğıttan önce ipek üzerine yazılmıştır. Kaldı ki dünyanın pek çok yerinde en pahalı kumaş ipektir, ama yağlama gibi yöntemlerle kâğıttan da kıyafetler yapılmıştır. Neticede kâğıt, ipekten çok daha mütevazıdır."

Defterimi çıkarmış, bilgiye aç iyi bir öğrenci edasıyla yazıyorum.

"Ayrıca şaşıracaksınız belki ama sağdaki *shi* (𠂇) karakterinin başlı başına bir anlamı da var: 'Soyadı' anlamına geliyor. Hani 'kafa kâğıdı' deriz ya, işte onun gibi... İlginç, değil mi?"

Nihayet, âlimin ofisine varıyoruz: İlk katta yer alan kocaman bir mekân; duvarlar kitaplarla, yani ideogramlarla dolu; sevgili alfabemizin tanıdık harflerini taşıyan kitap sırtı pek az.

Kedi kuşuklu gözlerle beni süzüyor; böyle bir daveti hak edip etmediğim konusunda kararsız sanki.

Jean-Pierre Drège karton bir kutu açıyor, Asya'nın her yanından, hem Çin hem de Kore, Japonya, Hindistan ve Vietnam'dan kendisine hediye olarak gönderilmiş, çoğu el yapımı gayet eski kâğıt parçalarını gösteriyor bana. Pencereden vuran ışığın altında, ne olduğu belirsiz yığınla şey ve uzun uzun lifler, adeta fosiller gibi görünüyor.

Mahcupça, İpek Yolu hayalime dönüyorum.

Jean-Pierre Drège, hazinesinden kafasını kaldırıyor.

"Sinolog bir meslektaşımın irtibat kursanız iyi olur. Adı Catherine Despeux. Çin felsefesinde beden konusunda uzman. Duvarlarla örülü kütüphaneye ait elyazmaları üzerinde çalışmıştı."

Duvarlarla örülü kütüphane mi? İrkiliyorum, bu kütüphane hakkında daha çok şey öğrenmek istiyorum.

"Eh, kendisi anlatır size artık. Tabii isterse. Seyahate çıkacağını biliyorum. Belki, sizi de yol arkadaşı olarak alır yanına, kimbilir?"

Âlim ile kedisinin yanından sendeleyerek ayrılıyorum. Yeniden Plogonnec'e varıyorum. La Chandeleur pastanesi eski noter binasının karşısında. Sanki duvarları sıra sıra aynalarla kaplı odalardan geçmişim gibi başım dönüyor.

Girişeceğim araştırma her türden yankı, benzerlik, alegori ve metafor açısından zengin olacağına benziyor şimdiden.

Ticaret ve Hudut

Urumçi, Çin

İPEK YOLU'NU ilk kim bulmuştur?

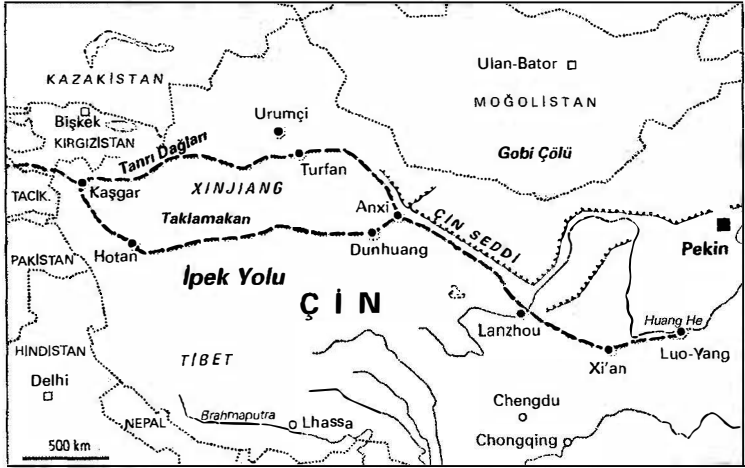
Sezar'ın hakkını Sezar'a vermek gerekirse, Han hanedanından Wudi diyebiliriz. Milattan bir buçuk asır önce, Çin'in hükümdarı oydu.

Günlerden bir gün Wudi, kimsenin istilalara ve yakıp yıkmaya doymayan barbarların yaşadığından başka bir şey bilmediği, Batı'daki esrarengiz diyarlar hakkında daha çok şey öğrenmek ister. Bir asır öncesinde bu barbarlara karşı, Çin Seddi'nin inşasına başlanmıştı zaten.

Velhasıl, bu iş için Zhang Quian adında bir görevli tayin edilir. Yanına da yüz kişilik bir kabile verilir. On üç sene sonra (bunun on bir senesi tutsaklıkla geçmiştir) geri döndüğünde, yanında tek bir kişi vardır. Zhang anlattıkça, onu dinleyenler büyülenir, ilahi bir çağrı duymuş gibi olurlar. Dinleyenlerden pek çoğu tüccar olma haline kapılır. Onlar da yola koyulur. İmparator, Zhang Quian'ı "Yüce Seyyah" ilan eder.

İpek Yolu'nun oluşumunda Roma ordusu da rol oynamıştır. Rivayete göre, Partlara karşı savaşan Romalı askerler, Partların taşıdığı sancakları görünce büyülenmişler: Esneklikte, parlaklıkta ve — iyice yaklaşabilirlerse— yumuşaklıkta eşi benzeri olmayan bir kumaşmış.

Böylece ipek tutkusuna doğmuş ve onu esrarengiz kaynağında arayıp bulmak için her türlü tehlikeye göğüs gerilmiş. O zamanlar, ipeğin ağaçta yetiştiği sanılmış.

Pekin'e uçuşumuz boyunca, Catherine Despeux İpek Yolu'nu anlatıyor bana. Daha doğrusu yolları.

Zira develerin bile aşamadığı tek bir engel varmış: korkunç Taklamakan Çölü. Ya kuzeyden (Dunhuang, Turfan, Urumçi), ya da güneyden (Dunhuang, Hotan, Kaşgar) dolaşarak geçilebiliyormuş. Her güzergâhta da pek çok farklı yol seçeneği varmış.

On altı asır boyunca, kervanlar karşılaşmış durmuş.

Çin'den yola çıkan kervanlar Batı'ya ipek, demir, bronz, seramik, baharat taşımışlar.

Avrupa ya da Arabistan'dan yola çıkanlar da altın, cam, yün, keten... Tabii bir de dinleri.

Catherine Despeux dinlerin yolculuğuna büyük ilgi duyuyor.

"Budizmin Hindistan'dan geldiğini biliyoruz. Bütün vahalarda, Turfan'da, Dunhuang'da bunun izlerini göreceksiniz..."

"Dunhuang, 1000'li yıllarda keşişlerin duvarlarla ördüğü bir mağarada çok eski elyazmalarının keşfedildiği yer değil mi?"

Catherine başını kaldırmıyor. Çok ilgisini çeken konulardan birine dalıp gitmiş: Maniciler ve Nasturiler. Hanımefendinin bu konuda bana aktardığı bilgileri bir başka gün anlatırım size. Şimdilik,

bunların da İpek Yolu sayesinde Batı'dan geldiğini söylemekle yetinelim.

~

Bir sonraki etapta, yani İmparatorluğun kuzeybatı sınırına doğru yaptığımız uçuşta kayda değer bir şey yok; sadece, inişten hemen önce China Southern Airlines şirketinin bedava sunduğu ve yolcuların büyük kısmının da pürdikkat takip ettiği Tai Chi jimnastiği dersi var. Uçak da Roland-Garros merkez kortuna benzemeye başladı. Spor da cabası. Zira tempolu şekilde bir sağa bir sola dönen sadece kafa değil; aynı zamanda bütün vücut, omuzlar, kollar, göğüs kafesi, önce sağ sonra sol bacak, ardından ayak bilekleri; aman dikkat, topuklar yerden hiç kalkmayacak.

~

Urumçi.

Bu sözcük "yemyeşil çayır" anlamına geliyor; halbuki şehir, o gökdelenleriyle Huston ya da Dallas'a benziyor; ama bir-iki gömlek daha büyük.

Çinliler maketleri seviyor: Zira maketler gayreti ve ilerlemeyi görünür kılıyorlar. Şehirdeki en önemli parka bakan bir pagodada Urumçi'nin hayatındaki üç evreyi görmek mümkün:

1947: bir nevi geçici yerleşme;

2000: bir milyon nüfusla büyüme başlıyor;

2010: nüfus üç milyon ve gitgide büyüyor.

Urumçi'de yaşayanların büyük kısmı Uygur. Ama çoğunluğu Müslüman olan bir halkın İmparatorluğun ucundaki bu bölgede azıcık özerklik talep etmesine Pekin'in göz yumması söz konusu değil kesinlikle. Çin, merkezkaç güçlerin serpilmesine imkân vermeyecek kadar geniş ve heterojen, pek çok azınlık yaşıyor. Hal böyleyken Çin Komünist Partisi Merkez Komitesi, her zamanki gaddar "milli birlik-beraberlik" kaygısı yüzünden, Tibet'te uyguladığı yöntemin aynısına başvurmuş: Çin kökenli milyonlarca Han'ı, fikirlerini hiç sormadan, bu sınır bölgelerine göndermiş.

Daha bir nesil bile geçmeden, Uygurlar azınlık durumuna düşmüş ve kıyıda köşede kalmışlar. Zaman zaman isyan ediyorlar. Ayaklanmalar patlak veriyor. Hanlara karşı Uygurlar. Temmuz 2009'da yüzlerce insan öldü. Şehirse dur durak bilmeden büyümeye devam ediyor.

Sincan denen bu bölgenin toprağının çok zengin olduğunu söylemek lazım: petrol, kömür, demir... Ayrıca civardaki yüksek Tanrı Dağları, tarım için gereken suyu sağlıyor. İşte bu yüzden de Urumçi —başka ekonomik başarılarının yanı sıra— dünyanın en büyük ikinci domates üreticisi.

~

Bir yol sizi çağırdı, siz de geldiniz.

Daha ilk kilometrelerden başlayarak, bu yolun ölü olduğunu görüyorsunuz.

Faaliyet hiç yok değil: Kervanlar birbiri ardına ilerliyor hâlâ; ne develerin yerini kamyonların almasının bir önemi var, ne de ipeğin yerini başka maddelerin almasının. Üstelik geleceğin hızlı trenlerini taşıyacak dört demiryolu, ebedi karların arasında, kumlarla ve taşlarla kaplı o efsanevi yolu aynen takip ediyor.

Bir yol ancak bitince ölür.

Bu yol da Urumçi'de bitiyor. Güneybatıda Kaşgar'a devam ediyor, ama kalbi artık çarpıyor.

Doğu'dan gelen ne varsa hepsi İmparatorluğun bu sınır kalesinin inşası için kullanılıyor.

Eskiden, İpek Yolu insanları birbirine bağlayan, ticaret dediğimiz o muazzam örgüymüş.

Bugünse Merkez Komite tarafından sınırı vurgulamanın hizmetine koşulmuş.

Neredeyse uçağa binip döneceğim.

Ama hazinelerle dolu mağara beni bekliyor: onca zaman duvarlarla örülü kalmış Dunhuang Kütüphanesi.

Geçmişin Cenneti

Turfan, Çin

SAATLERDİR yoldayız, ama ortada kimsecikler yok. Motorlular dışında, tek bir canlı yok.

Çöllerin hışmından kaçmak için İpek Yolu'nu kateden kervanlar aklıma geliyor... Peki bu engin, boş ve taşlık düzlüğü nasıl tarif etmeli? Görüp görebildiğim tek şey, rüzgârlı bir alanın ortasında kıpırdamadan duran iki deve.

Bir tutam ota bir sonraki arasında kilometrelerce mesafe bulunan bu uçsuz bucaksız çölde haftalarca yol alabilen, vahaların cesur kahramanları olan atalarını düşünüyorlar mı acaba?

Sanki denizin dibindeyiz; zaten üç milyon yıl önce burası denizmiş. Sonra sular çekilmiş. Hem öyle çekilmiş ki günümüzde bu bölge dünyanın en içerlek, denizden en uzak bölgesi.

Geriyeye tuzdan başka bir şey kalmamış. Her yerde bol bol var, özellikle de büyük, beyaz bir gölde; bu gölün tuzu sofraya tuzu üretimi için kullanılıyor.

"Kum fırtınası," diyor şoför.

Ne tuhaf bir fırtına bu. Hava büyük bir sükûnet içindeymiş gibi görünüyor bana. Ama yüz metre ileriye göremiyoruz, orası doğru.

Bendeki şansa bakın yahu! Ne bana vaat edilen dağ zirvelerini ne de ebedi karları görebileceğim.

"Dün rüzgâr çıktı, kumu kaldırdı," diyor şoför.

İtiraf edeyim ki Çinlilerden hep şüphelenmişimdir. Çinlilerin bütün işliklerini örtü ya da bitkilerle gizlemek gibi bir âdeti vardır. Üstelik bu kamufleji, yani şu sahte fırtınayı da, projelerine mani

olan birkaç dağı düzlemek için kullanıyorlar şüphesiz.

Bizim şoför yeniden atağa geçiyor. İronimi seziyor ve hiç hoşlanmıyor. Nasıl olur da yabancıнын biri Çin'in her konuda, özellikle de şiddetli iklim koşulları konusunda, dünyanın geri kalanına fark atabileceğinden şüphe duyabilir?

"Geçen ay, fırtına bir kamyonu baş aşağı etti, kendi gözlerimle gördüm."

Dehşete düşmüş gibi yapıyorum, bu da şoförün hoşuna gidiyor. Sonra İpek Yolu'nun ihtişamlı zamanlarını düşünmeye başlıyorum yeniden. Kervanların, günlerce boşluğa ve kâh yakıcı kâh dondurucu rüzgâra karşı giriştikleri mücadeleyi hayal ediyorum. Antarktika'dan bu yana kendi tecrübelerimden biliyorum ki insana kafa tutan, etine işleyen, yakan, adeta parçalayan ve nihayetinde de felç eden rüzgârdan daha zor bir engel yok şu dünyada.

Böylece "ermek" sözcüğünün anlamını tam olarak kavriyorum artık. Bir şehre ulaşmak, hedefe varmak, yolculuğun bir sonraki aşamasına *ermek* için, olası bütün musibetleri alt etmek.

~

Turfan. İlk bakışta, bizim yaşlı Avrupa'nın yeni bir şehri, ama çok daha büyük ve çok daha kötü inşa edilmiş bir şehri sanırsınız; birbirinin neredeyse aynı küp küp binalar, aralarında yer yer ne idüğü belirsiz, muazzam bir yapı, geniş geniş caddeler, bomboş meydanlar... Kısacası, özgün, albenili hiçbir şey yok. Bu zevksizliği görmek için bunca yolu katetmeye ne hacet?

Yüzümün asıldığını görünce Catherine Despeux keyifleniyor. Zaten en sevdiği ülkenin toprağına ayağını basar basmaz her şey onun hoşuna gidiyor. Daha beş yaşına basmadan ona anneanesi aşlamış bu sevgiyi.

Şimdi de biraz sabretmemi söylüyor yeniden.

"Neticede, bu sizin ilk yolculuğunuz değil ya, Erik! Kadim Çin'in hiç karşı koymadan hemen sizi buyur edeceğini mi sandınız?"

Daha bir dakika bile geçmeden haklı çıkıyor.

Son "modern" caddeyi geçer geçmez eski vaha peyda oluyor. Birden çoğalan kavaklardan belli.

Havada üzüm kokusu var. Sokaklarda asma çardaklarının gölgesi. Düzayak evlerin önünde çocuklar kedilerle oynuyor. Hafif aralık kapılardan, avluda sıra sıra dizilmiş yataklar görünüyor. Orada burada, rengârenk ufak bir cami göze çarpıyor.

Aile reislerinin sürdüğü gürültülü üç tekerlekli bisikletler geçip duruyor önümüzden. Kırmızı halıların üzerinde oturan kadınlar ve çocuklar arkaya dolmuş.

Elektrikli olduğundan hiç gürültü çıkarmayan minik motosikletler de geçiyor önümüzden. Ya yüzleri kırış kırış, ama gözlerinin içi gülen ihtiyarlar, ya da genelde ikişerli gruplar halinde, pek çoğu güzel gencecik kızlar var motorların üzerinde. Özgürlük bu işte: Biri örtünmüş, diğerrinin başı açık.

Ah sevgili Uygurlar! Onların İslam'ı ne rahat! Pazarda herkes koşturuyor. Fiziken en çok güç isteyen iş, karpuzları taşıyıp titizlikle yığmak, sonra da aynı işi ters yönde bir daha yapmak.

Uzakta, saçlarını kazıtmış, güçlü kuvvetli bir delikanlı büyük bir leğeni karıştırıyor. Ara sıra, çocukları korkutmak için kocaman, kirli beyaz koyun bağırsağı parçaları çıkarıyor leğenden.

Küçük akasya ağaçları altına lokantaların masaları sıralanmış. Masalara ilk oturanlar, kadın erkek, bir başına olanlar. Aileler sonradan gelecek. Şiş kebaplar çoktan hazır; adeta oyuncak lokomotifleri andıran servis masalarının üzerinde bekleyen közleri karıştırmak yeterli. Herkesin keyfi yerinde. Bir koyun sürüsü peyda oluyor. Sürü, belli ki kavşağı uzun süre tıkayacak, bu da ufaklıkların müthiş hoşuna gidiyor. Akşama doğru, üzüm kokusuna kızarmış et kokusu karışıyor; sonra da bunlara keskin bir dışkı kokusu ekleniyor. Turfan'da zamanın ne kadar hızlı akıp gittiğini anlamak için saate gerek yok. Burnunuz yeter.

Henüz yanan sokak lambalarını saymazsak, bu insanların hayatında bin yıldır bir şey değişmemiş sanki.

Etrafta dönüp duran iki-üç tekerlekli motorların yerine, katırları ve develeri koyduk mu... XII-XIII. yüzyıldan bir tacir oluverdim işte: Tekrar yola koyulmadan önce çardakların altında biraz dinleniyorum.

Kâğıda sıra gelmedi hâlâ.

Sabrım biraz sonra mükâfatına kavuşacak.

Azametli, yepyeni Turfan Müzesi ana caddeye hükmediyor adeta. Verdiği mesaj açık; girer girmez altın harflerle ilan ediyor: "Şanlı geçmişimizden ders alalım. Bütün o halklar, Uygurlar, Soğdlar, Hanlar, Tibetliler, Moğollar farklılıklarından güç alarak, dünyanın en zengin medeniyetini inşa etmişler. Gelin biz de ortak gelişmemiz adına onların izinden gidelim!"

Siyaseti bir yana bırakıp, giriş katının en dibinde sağda bulunan küçük bir salona yöneliyorum dosdoğru.

Yolculuğumun hedefi beni bekliyor: Her biri pek çok hazine içeren on tane vitrin. İlkinde IV. yüzyıla, yani Avrupa'da kâğıdın ortaya çıkmasından dokuz yüzyıl önceye uzanan bir elyazması var.

Bu elyazması, Astana yakınlarındaki bir mezarlıkta bulunmuş. Şaşırtıcı derecede açık seçik olan kaligrafiden anlaşıldığına göre, Bayan Peng adında bir müteveffaya ait eşyanın listesiymiş bu.

Gerisi de bu minvalde: Budizme ait sutralar ya da (Maniciliğe, Nasturiliğe ait olanlar da dahil) başka dinsel metinler var; ama aynı zamanda gündelik işlerle ilgili belgeler de (evin hesap defteri, hasat tutanakları, bir kölenin satın alımına dair sözleşme, vb.) var.

Jean-Pierre Drège'in verdiği bilgileri hatırlıyorum.

Büyük Çin Kanalı'nı, Çin Seddi'ni inşa etmiş olan Çinliler sadece mühendislikte maharetli bir halk değil. Aynı zamanda her şeyin kaydını tutma konusunda da müthiş bir zorunluluk hissetmişler hep. Kâğıdı icat ederek, bu saplantılı tutkularına uygun düşen bir malzeme de bulmuşlar.

Turfan müzesinde elyazmaları dışında, kâğıttan ayakkabılar, kâğıttan elbiseler, kâğıttan bir baston gibi şeyler de sunuluyor.

O anda bir çığlık duyuyorum.

Catherine Despeux, yeni öğrenmekte olduğu... Tangut dilinde yazılmış bir sayfa bulmuş meğer.

Bu konuda cahil olanlar için (ki bendeniz hâlâ eşliğindeydim) şunu belirteyim: Tangutlar, X ve XI. yüzyıllarda bu bölgede yaşamış olan, Çin-Tibet kökenli bir halk.

Bu hazineler sadece Astana'dan gelmiyor. Turfan Havzası'na bakan Yanan Dağlar'a oyulmuş mağaraların içinde keşfedilmişler.

İpek Yolu'nun isminden ipeği alıp, şimdiki haline daha uygun şu ismi verme isteği duyuyorum ilk kez: *Korunmuş Büyük Hazineler Yolu*.

Çin'in kuzeybatısı ticaret yolundan ibaret değildi. Aynı zamanda kavşaktı. Bölgenin bütün halklarının karşılaştığı, çatıştığı, bir arada yaşadığı bir kavşak.

Orada imparatorlukların ömrü kadar, yani kimi zaman yıllarca, kimi zaman yüzyıllarca yaşayan imparatorluklar kurmuşlardı. Tabii Hanlar hepsini tahakküm altına alana kadar.

Bu da demektir ki toprak hazine kaynıyor.

Arkeologlar Çin'in başka hiçbir yerinde böyle bir cennet bulamamış.

Bunun sebebi erişim güclüğü karşısında yılan yağmacıların bu bölgede diğer yerler kadar aktif olmaması; ayrıca hem toprağın kuruluşu hem de iklimin sert oluşu, koruma açısından fevkalade emniyetli bir ortam oluşturmuş.

Beni kırk mağaranın beklediği Bezeklik bölgesine giderken, Prof. Drège'in yaptığı karşılaştırma geliyor aklıma:

"Bizim denizci atalarımız, balık avlamaya çıkmadan önce Tanrı'nın inayetine nail olmak ya da fırtınadan kurtuldukları için O'na şükranlarını sunmak amacıyla gemi maketleri yapıp en yakındaki kiliseye sunarlarmış. En zengin olanlar, armatörler de şapeller inşa edermiş. Çinlilerin yaptıkları da pek farklı değil aslında. Sizin keşfedeceğiniz şey işte o adaklar."

Farz edelim ki MS V ile XV. yüzyıllar arasında İpek Yolu'nun herhangi bir vahasında yaşıyorsunuz; haliniz vaktiniz yerinde, şehrinizi korumak ya da işlerinizi büyütme için de tanrıların gönlünü hoş etmek istiyorsunuz.

Bu işin yolu şöyle:

Bir mağara, hatta iyisi mi birkaç arkadaşınızla bir araya gelip birkaç mağara seçiyorsunuz.

Hırsızlardan ve yağmacılardan korunmak için de basbayağı ulaşılmaz olan mağaralardan, mesela bir dağ yamacının ortasına kondurulmuş, biraz albenili olsun diye de kavakların gölgesinde bir de-

reye bakan mağaralardan seçiyorsunuz.

Bir ressam tutuyor ve talimatlarınızı veriyorsunuz: "Önce bin Buda çizeceksin bana."

Ressam kafasıyla tamam diyor. Şaşırmış gibi yapıyor. Yüzyıllardan beri âdettendir, ilk iş olarak tavan bin Buda ile süslenir, ondan sonra diğer konulara geçilir. Ressam boyları topluyor, mumunu yakıyor ve vakit kaybetmeden işe koyuluyor.

Sonrasında ressam (ya da oğlu) eseri bitirene kadar otuz-kırk yıl bekliyorsunuz. Şayet Tanrı size o kadar ömür vermişse, kendi mağaranıza tırmanıyor (büyük ihtimalle de birileri sizi çıkarıyor) ve orada yarı karanlıkta, kendinizi, yani tüm bunları bahşeden kişiyi, âdet olduğu üzere tanrılar arasında resmedilmiş görünce büyüleniyorsunuz. Sakın uyarmadı demeyin: O anda yaşadığınız büyük heyecan sonucu kalbiniz durabilir.

Ama Yanan Dağlar'ın kızıl toprak rengi kollarının arasında ölmekten kim pişman olur ki?

Bin yıllık diğer yerlere ve elyazmalarına doğru yol alırken, İpek Yolu için başka isimler bulmaya çalışıyorum. Hangi ismi seçmeli?

Sonsuz İhtimaller Yolu. İki ülke dışında, dünyadaki bütün ülkeler için çöl bir olgudur; nahoştur şüphesiz, ama önünde boyun eğilir. Bütün o kum, bütün o taşlar hiçbir işe yaramaz: Çölde hiçbir şey yetiştiremeyiz.

Ama İsrail ve Çin bu teslimiyeti paylaşmaz. Birincisi, bereketsiz bir toprağın boyunduruğunu hafifletmek için; ikincisiyse doğası gereği —gelişmek için— paylaşmaz.

Bir nehri taştan taşa sekerek geçiyormuşçasına, İpek Yolu'nda da vahadan vahaya atlanır. Her bir vaha arasında uçsuz bucaksız çorak alanlar uzanır. Çinliler için dayanılmaz bir görüntü. O yüzden de toprağı sular, ekerler; fabrikalar, şehirler ve füzelerin fırlatıldığı bir uzay üssü kurarlar. Her oyuğun üzerine bir köprü atarlar. Bir dağ onlara mani oldu mu tünel açarlar. Kuş uçmaz kervan geçmez bir yerde, üzerinde kocaman bir levhanın olduğu bir kavşak hatırlıyo-

rum: Soldan Lhasa'ya, sağdan Şangay'a. Dört bir yanda da milyonlarca genç ağaç.

Yavaş yavaş vaha genişliyor. Büyük ihtimalle (çok yakında) bir gün kum ocaklarını ziyaret ediyor olacağız: "Görün işte, Gobi Çölü'nden geriye kalan tek şey bu." Çinlilerin iradesi karşısında hiçbir şey duramaz.

Taştan Develer Yolu; zira develerin canlısına rastlanmıyor artık. Şüphesiz, develerin, yani muazzam katkıları olduğundan neredeyse atalarının değerini haiz olan şu hayvanların şeklini şemailini çocuklara öğretebilmek için, vahadaki her şehrin sokaklarını deve heykelleri süslüyor.

Hammaddeler Yolu. Develer artık yok, o yüzden mekanik atlar kullanılıyor: Fosil enerjisini çıkarmak için toprağa sürekli batıp çıkan demirden kafalar. Eskiden İpek Yolu olan bu yol boyunca, toprak anadan bütün madenlerini söküp alan fabrikalar görülüyor artık.

Tahriş Olmuş Mukoza Yolu. Yol aldıkça havanın kalitesi gitgide düşüyor. Jiayuguan'da sinüzitim azıyor. Korkarım bunun sorumlusu, aynı ismi taşıyan şu azametli müstahkem mevki, yani Çin Seddi'nin en batıdaki ucu. Pek çok fabrika bacası beliriyor, kekre ve sarımtırak bir duman yayıyorlar havaya.

Biraz sabretmem söylendi, daha da kötüsüne maruz kalabilirmişim. Haklı çıkıyorlar. Lanzhou'da bir yandan boğulurken, diğer yandan bir gurur kaplıyor içimi. Zira uç deneyimleri, rekorları her zaman sevmişimdir ve bu şehir de dünyanın havası en kirli şehri olarak kabul ediliyor.

Merkez Komite uyarı üstüne uyarı yayımlıyor: Çin çevreye daha çok saygı göstermek zorunda, yoksa gelişimini tehlikeye atabilir. Ama burada hiçbir şey işe yaramıyor, cezalar bile. Pek çok imalatçı, yerel mercilerle bir olup, çevre konusunda en ufak bir kaygı duymaksızın, en düşük fiyattan üretime devam ediyor.

Hep Kuvvetli Rüzgâr Yolu; zira dünyanın ucundaki bu düzlükte hava asla durulmuyor. Her şeyi, köyleri, şehirleri, ekim alanlarını ve yüzleri mahvedip duruyor; ta ki yüksek yüksek dağların yamaçlarını koridor olarak kullanıp orada derin oyuntular açana kadar.

Kum Kokusu Yolu; zira evvelce tasvir ettiğimiz rüzgârın taşıdığı kum burun deliklerinize dolarak koku duyunuzda baş köşeye kuruyor ve soğan, üzüm, yasemin gibi, ortamdaki diğer kokulara neredeyse hiç yer bırakmıyor.

Catherine Despeux ile her bir ismi uzun uzun tartışıyorum. Duyduğuma göre öğrencilerinde huşu uyandıran, iyi bir hoca olan Despeux'nün en hoşlanmadığı şeyler belirsizlik ve egzotizm.

"Çin sarıhlığe layıktır," diyor.

Kendisine hak vermemek ne mümkün!

Duvarlarla Örülü Kütüphane

Dunhuang, Çin

EĞER depresyondaysanız, Liu Yuan (anlamı: "salkımsöğüt bahçesi") etabından kaçının. Hayatımda yolumun düştüğü yerler arasında, umutsuzluğun başkenti Liu Yuan olarak kalacak. Harap cepheleler, soluk renkler, bozuk kaldırımlar, aşınmış yollar. Söğütlerin niye ıstırap çektiği anlaşılıyor. Bahsedilen bahçeden ise eser yok. Merkez Komite, büyük ulusal gelişim planında Liu Yuan'ı unutmuş herhalde. Hiç şüphe yok ki Marksizm denen, bugün unutulmuş o dine karşı halkın işlediği büyük günahlara ceza olsun diye. Etrafta keyif verecek bir şeyler bulacağınızı sanmayın sakın. Bir bakır madenine ait yığın yığın metal artığı, yolcuya (gri) topraktan geldiğini ve gene toprağa döneceğini hatırlatmak için bir olmuş adeta.

Trenden indikten sonra, doğru taksiyi mi seçtik acaba? Olumlu anlamda şu söylenebilir: Bizi yüz yirmi kilometrelik bu yolun sonuna kadar götürdü, ama ne bir köy kasaba ne de bir eğlence gördük; sadece bir kere, yolun sol tarafında, sonradan kocaman bir yel değirmeni ormanı olduğu ortaya çıkan bir şehir serabı vardı.

Ama taksi sınırlarımızı geriyor: Devamlı yavaş gidiyor. Benzini mi yok acaba, yoksa çok katı bir hız sınırına mı riayet ediyor? Asmalar ile onların içinde yetişen pamuklar arasından öyle yavaş yol aldık ki kağıt arabaları bile bizi solladı.

Dun "ışıldayan" anlamına geliyor.

Huang ise "yüksek yer" anlamına.

Peki "ışıldayan yüksek yer" ne ola ki?

Bir denizcinin aklına gelen ilk cevap: denizfeneri.

Zaten Dunhuang'ın rolü tam da bu.

Şu müthiş Taklamakan Çölü'yle karşılaşılmadan önce, İpek Yolu üzerindeki son gerçek Çin şehri. Yahut, dönüş yolunda, görülen ilk ışık, insan varlığının ilk işareti ve tehlikeyi atlattığımızın, çölü geçmeyi başardığımızın ilk kanıtı.

Taklamakan'ın, uyandırdığı dehşet bakımından, okyanustan aşacağı kalır yanı yok.

Rüzgâr da o denli kuvvetli esiyor. Kum dalgaları, denizdeki dalgalar kadar yükseliyor ve neredeyse bir o kadar da hareketli. Dolayısıyla bu çölde kervanlar, fırtınaya yakalanmış gemiler gibi, fücce-ten yok olup gidebilir. İşte bu yüzden Dunhuang denizfeneri ismini fazlasıyla hak ediyor.

Bendeniz *coğrafi* denebilecek bir dertten mustaribim. Kimi yerler bende öyle bir hayranlık uyandırıyor ki büyük sıkıntılar çekme pa-hasına da olsa acilen gidip oraları görmem gerekiyor. Mesela Horn Burnu, Behring Boğazı böyle yerlerden.

İyi de Dunhuang nereden çıktı?

Gelin size bir hikâye anlatayım:

12 Mart 1907'de İngiliz kâşif Aurel Stein buraya henüz varmıştı ki şu söylenti çalınır kulağına: Eskiden gariban bir köylüken, önce asker sonra Taocu bir keşiş olan Wang Yuanlu adında bir zat tesadüf eseri bir hazine bulmuş: Bir gün, Mogao civarındaki dağa oyulmuş sayısız (dört yüz doksan iki tane) mağaradan birini süpürüyormuş. Âdet olduğu üzere, bu mağaralar resimlerle ve heykellerle kaplıymış. O anda bir fresk parçası kopup düşmüş ve bir duvar çıkıvermiş ortaya. Wang taşları bir bir sökmüş. Ve binlerce elyazmasının yığılı durduğu gizli bir oda keşfetmiş.

"Nerede bu Wang denen kişi?" diye sorar Stein.

"Restorasyona para bulmak için yardım toplamaya çıktı."

"Ne zaman döner peki?"

"Belki üç hafta sonra, belki daha da geç."

Yorulmak nedir bilmeyen Stein, vakit öldürmek için gözetleme kulelerini gezer durur.

Nihayet Wang döner.

Peki şu adamcağızı, keşfettiği harikaları göstermesi için nasıl ikna etmeli?

Stein önemli bir şahsiyeti, Budizme ait çok değerli elyazmalarını yirmi katıra yükletip Hindistan'dan getirmiş olan, on iki asır önce yaşamış efsanevi Yüce Seyyah Xuanzang'ı çağırır yardımına.

Stein, bu müşterek hürmet dolayısıyla Wang'ın güvenini kazanınca, o da elyazmalarından birini göstermeyi kabul eder.

Stein'in yardımcısı Chiang, geceleyin elyazmasını inceler. Der-ya gibi bir adamdır Chiang.

Sabahleyin aydınlanmış bir edayla gelir:

"Vallahi billahi bu metnin çevirmeni... Xuanzang'ın ta kendisi."

Wang afallar, Stein ise şöyle der:

"Alın size kanıt: Yüce Seyyah, ta mezarından, Aydınlanma ânını ve bunu haiz olacak kişiyi (yani bendeniz Stein'ı!) seçti!"

Böylesi alametler karşısında Wang'ın boyun eğmekten başka şansı yoktur. İki adamı tapınağına götürür.

~

Ben de bugün, yani 18 Eylül 2011'de oraya gidiyorum.

Şoförümüz güzel, geveze, yirmi beş yaşında bir kadın; evli ve sekiz yaşında bir oğlu var, zira, söylediğine bakılırsa, "vakit kaybetmekten nefret ediyor".

Kuralları hiçe sayıp, çılgın gibi araba kullanmasının sebebi de bu herhalde.

Umursamaz tavrına bakılırsa, yüksek mevkilerde hamileri ve herhalde, tıpkı benim gibi, yüzünün güzelliğine vurulmuş insanlar var.

İşte böylece, bilmem kaç tane bisiklete (kıl payı) çarpmadan geçerek, Formula 1'deymişçesine bir araba ile kamyon arasından slalom yaparak, Mogao denen yere geliyorum; ama hâlâ titriyor ve bir kez daha canımı bağışladığı için Tanrı'ya şükrediyorum.

Buranın muazzam özgünlüğünü takdir edebilmek için çeşitli zihin egzersizleri yapmak gerekiyor:

1) İki (devasa) oteli, iki (devasa) tren garını ve havaalanını (bu daha mütevazı, ama oraya da koca koca uçaklar akın ediyor) hiç fark etmemiş gibi yapın;

2) Ülkelerinin şanlı geçmişini selamlayan, Ay Bayramı'nı kutlamaktan mest olmuş, etrafınızda itişip kakışan kalabalığı görmezden gelin;

3) Burayı düzenleyenlerin seçtiği, akıllara durgunluk veren Pink Floyd tarzı müziğe rağmen, kuşların dem çekişini dinlemeye çalışın;

4) Efsanevi dağ yamacının enlemesine ve boylamasına, raspalama usulü, bej ve pütürlü bir sıvayla kaplandığını; dört yüz doksan iki mağaranın her birine (açıkça gerekli olduğu üzere) birer kapı taktığını; bu kapıların üzerine de birer numara konduğunu (yukarıda zikredilen sayıyı düşününce gayet anlaşılır bir durum bu) görünce yaşayacağınız iç bulantısını bastırın. Bunlar üç kata yayılmış hapishane hücreleri sanki. Mağaralara beton merdivenlerden çıkılıyor.

Bu yüzden, keşke buraya yüzyıl önce gelseymişim diyorsunuz; ama turist olarak değil, siz önde katırsınız arkada, yalnız bir kâşif olarak.

Kimi eski fotoğraflarda da görüldüğü gibi, dağa oyulmuş mağaralar, orada burada adeta boşluğun üzerine illeştirilmiş ve birbirlerine merdivenlerle ya da keçi yollarıyla bağlanmış pagodalar görürdünüz.

Nostaljiye ne gerek var!

İçinizi heyecan sarıyor.

257. mağarayla başlıyoruz. Burada bizi, müstakbel Buda Maitreya karşılıyor. Ana sütunun etrafında, duvarın üzerine çeşitli hikâyeler resmedilmiş; bunlardan biri de vaktiyle boğulmaktan kurtardığı bir insan tarafından tuzağa düşürülen, dokuz renkli bir alageyiği anlatan resim.

Sonra devam ediyoruz: 156., 296., 419. mağara... Her seferinde Budizm âleminin yeni bir boyutuna dalıyorum; her seferinde yeni

hikâyelerle büyüleniyorum. Ayrıca her seferinde, bir aile buluşmasına davet edilmişim gibi hissediyorum. Catherine Despeux, herkesi selamlayıp duruyor.

"Ooo, kimleri görüyorum, Sakyamuni ile Prabhutaratna! Ananda da buradaymış! Aaa, şu iki Bodhisattva'ya bakar mısınız, ne de zarifler!"

Sanki bütün bu tanrılar ona cevap veriyormuş gibi bir hisse kapılıyorum: "Merhaba Catherine, ne iyi ettin de bizi görmeye geldin! Doğu dilleri okulundaki işler nasıl? Oraya Inalco gibi berbat bir isim verdikleri doğru mu?"

~

"Siz kütüphaneyi unuttunuz galiba!"

Şükür ki, her daim tetikte olan Despeux, aklımı başıma topluyor.

Bir mağaradan öbürüne geçe geçe, burada günlerce, hatta ömür boyu kalabilir, bir bebek gibi, annemin kucağına kıvrılmışçasına, Despeux'nün bana anlattığı hikâyeleri büyük bir iştahla dinleyebilirim.

İnsanın yaşayabileceği birbirine zıt iki tür hayatı düşünüyorum: Biri, bütün ömrünü dağ ananın kucağında durup dinlenmeden hikâyeleri resme ve heykele dökerek geçirmek; diğeri ise yola koyulup uçsuz bucaksız çölleri yavaş yavaş katetmek.

~

17. mağara, yani yolculuğumun ana hedefi, mütevazı bir oyuktan ibaret. Yüksekliği üç metre olan üç metrekarelik bir yer. 16. mağaranın duvarına oyulmuş; girişte sağda.

Günümüzde buranın tek sakini, MS IX. yüzyılda, Tang devrinde askeri rahip olan keşiş Hong Bian'in heykeli.

Ama Wang keşfettiğinde, burası elyazmalarıyla dolup taşıyormuş.

Büyük bir gizlilik içinde, Stein ile Chiang acele acele seçiyorlar. Ellerini çabuk tutmaları lazım, zira oranın naibi kütüphanenin Lanzhou'ya taşınmasını emretmiş.

İyi ama Wang bu elyazmalarından bazılarının ta İngiltere'ye, hani şu Yüce İnceleme Mabedi'nin bulunduğu ülkeye taşınmasını kabul edecek mi bakalım?

Gariban keşişin tereddüdü uzun sürmez. Stein ona restorasyon işlerini yürütmesine yetecek kadar para teklif eder.

Gel zaman git zaman, elyazmalarıyla dolu yirmi dört koli sağ salim British Museum'a ulaşır; buna ilaveten resimlerle ve onlarca heykel, vazo, mücevher ve nakışla dolu beş koli daha vardır. Böbürlenilen Stein, kraliçeye bütün bunların Majestelerinin Bütçesine sadece 130 sterline mal olduğunu söyler.

Fransız Paul Pelliot ise Dunhuang'a ertesini sene (1908) varır. İlk envanteri ona borçluyuz. Zira bilgisi ve irfanı Stein'dan kat kat üstündür. On üç doğu dili bilir, ki bunlardan biri de... Çince'dir.

Bilgiye dayalı hesaplar yardımıyla, böyle bir hazineyi korumak için dikilen duvarın tahmini olarak ne zaman yapıldığını bulur Pelliot: 1000 yılı civarı.

İzleyen yıllarda başka kâşifler gelir gider: Japon Yoshikawa Koishihiro (1911), Rus Oldenburg (1915), Amerikalı Langdon Warner (1924)...

Hepsi fresklerden parçalar koparır, bir sürü heykel ve binlerce elyazması alıp götürür.

Binlerce yıl tek parça halinde kalmış kütüphane, işte böylece dünyanın dört bir yanına dağılır gider.

Başka başka zararlardan da işte bu şekilde kısmen korunmuş olur: 1920'li yıllarda, Beyaz Rus askerleri bu mağaralara hapsedilir. Varın, verilen zararını siz düşünün.

Yağma, gerçek anlamda ancak 1943'te, yani Çinli yetkililerin ulusal bir araştırma enstitüsü kurup geri kalan her şeyi bir araya getirdiği yıl son bulur.

Arap Çağı

Semerkant, Özbekistan

KÂĞIT yüzyıllar boyu Çin'de kalır. Sonra yavaş yavaş, tüccarların da yardımıyla, Asya'nın geri kalanına yayılır.

Indus Nehri'nin batısında, hâlâ papirüs ve parşömen kullanılmaktadır.

Sonunda Temmuz 751 tarihi gelir çatar.

Çok önemli bir tarihtir bu.

Hem kâğıt hem de dünya tarihi için.

Bir süredir, Araplar ile Çinliler Orta Asya'ya hâkimiyet konusunda çatışmaktadır.

Arapların müttefiki olan Tibetliler, Çin'in elindeki ticaret yollarını tehdit etmeye başladığında, Tang yönetimi harekete geçmeye karar verir.

İki ordu, Semerkant yakınlarındaki Talas Nehri'nin kıyısında karşılaşır.

Beş gün süren kanlı savaş sonunda Çinliler yenilir. Orta İmparatorluk'un yayılması son bulur. Batıda erişebileceği son sınıra ulaşmıştır.

Araplar için, 751 tarihi, 732'nin intikamıdır adeta. Talas zaferi, Poitiers yenilgisine verilen cevaptır. Fransa'da durdurulan Araplar Uzakdoğu'ya yayılmaya başlamıştır.

Kâğıt için iyi haberdir bu: Yeni bir dünyayı fethedecektir.

Semerkant fethedilir fethedilmez, Çinli zanaatkârların orada ürettiği bu mucizevi malzeme de keşfedilir: Araplar yazı yazmak için kâğıttan başka bir şey istememektedir artık.

Abbasi halifesi El-Mansur Bağdat'ı başkent yapar (762). El-Mansur olumlu niteliklerinin yanı sıra, kırılğanlığı sebebiyle de kâğıdı takdir etmektedir: Kâğıt insanı dürüstlüğe zorlar. Hiçbir zarar vermeksizin kâğıda bir şey sürmek mümkündür. Sözcükler ya da rakamlar, hatta imzalar bir çırpıda değiştirilir, ruhunuz duymaz. Sah-teliğin böylesine kolayca üretilebilmesi, koskoca bir imparatorluğu yöneten bir kimsenin göz yumabileceği bir şey değildir. Halife gönderdiği belgelere güven duymak zorundadır.

Böylece kâğıdın Batı'yı fethi başlar. Biraz zaman alacaktır bu iş, zira kâğıdın kullanılmasına karar verildi mi, artık kâğıdı satın almak *kâfi gelmez*, büyük miktarlarda üretmek de gerekir.

Ortadoğu'nun her yanında, üretim merkezleri çoğalır; başlıca merkezler de Dicle Nehri boyunca uzanır.

Mısır bile en nihayetinde kâğıda teslim olur.

Akdeniz'e ulaşan Arap kâğıdının, üç bini yılı aşkın süredir kullanılan kadim papirüsle pek çok benzerlik taşıdığı görülür. İki malzeme de bitki kökenlidir.

Ama kâğıt hamur kıvamında homojen bir karışımdan, papirüs ise bitki liflerinin *örülmesiyle* üretilir. Bu lifler, Nil kıyılarında bolca bulunan bir tür sazdan elde edilir. Bu sazın kökünde, yumuşak bir lif dokusu bulunur ve bu lifler şeritler halinde kesilebilir.

Bu şeritler, yan yana diklemesine dizilerek ilk tabaka elde edilir.

Bu tabakanın üzerine, yatay olarak dizilmiş benzer liflerden oluşan ikinci bir tabaka konur.

Tabakaların üzerine su serpilir.

Sonra, yatay ve dikey şeritlerin iç içe geçmesi için, tabakalar uzun uzun dövülür.

Bunun ardından, Mısır'ın kızgın güneşinde kurumaya ve beyazlamaya bırakılır.

İstenirse, bir taş yardımıyla yüzey düzleştirilebilir; ayrıca üzerine yazı yazmayı kolaylaştırmak için nişasta uygulanabilir.

Yapraklar birbirine eklenerek rulo haline getirilir.

İki yazı gereci arasındaki benzerlik sebebiyle, çoğu dilde bu yeni icada papirüse çok yakın bir isim verilmiştir: *papier*, *paper*...

Ayrıca kâğıda kutsal ve asil bir karakter atfedildiğini de belirtelim.

"Papirüs" (*papyrus*) ve "firavun" (*pharaon*) sözcüklerinin etimolojik olarak kökü aynıdır: *papouro*; yani "tabiatı gereği asil olan şey".

Mısır'da en son papirüs 935 yılında kullanılmıştır.

~

Kâğıdın yayılması devam eder. Mağrip de fethedilir.

Önce Tunus'taki Kayrevan, sonra Fas'taki Fas şehri fethedilir. XII. yüzyıl başlarında Fas'ta dört yüzü aşkın kâğıt değirmeni vardır.

860 yılına doğru Müslümanların, sonrasında 1072'de Normanların istila ettiği Sicilya, kültürel ve teknik alışverişin merkezi haline gelir. Kâğıt Palermo üzerinden İtalya'ya yayılır.

Bu sırada, İspanya da boş durmamaktadır. Orada yaşayan Yahudi zanaatkârlar, Semerkant'taki Çinlilerle aynı rolü üstlenmiştir: Kâğıt imal eder ve satarlar. Böylelikle de altın çağa katılırlar. Münnevver ve hoşgörülü Emevi hanedanı hüküm sürerken, Endülüs ekonomik ve entelektüel hayatın canlı bir merkezi haline gelir. Daha o zamandan köktenci olan Muvahhidler geldiğindeyse, Yahudiler yaşadıkları başlıca yer olan Kurtuba'dan sürülür. Kuzeye yönelir ve kâğıt yapımı da dahil bütün bilgi ve becerilerini yanlarında götürürler.

~

Araplar için, kâğıt yalnızca idari ve ticari bir yönetim gereci değil, aynı zamanda her tür ilim irfanın ayrıcalıklı iletişim aracıdır.

Çalışımından geçilmeyen biz Fransızlar ansiklopediciliğin tekeli-mizde olduğunu, XVIII. yüzyıldaki değerli Aydınlanma Çağı'nın, düşünce tarihinde bir eşi benzeri olmadığını zannederiz.

Oysa Araplar tarafından 750 ile 1200 yılları arasında yazılan birkaç eserin başlığına bakmak bile, bizlerin burnunu kırmaya yeter.

El-Cahız'ın *Kitabü'l-Hayevan*'ı (Canlılar Kitabı): Bu eserde derlenen bütün bilgiler şiirsel bir dille yazılmıştır.

Abdülaziz'in *Hekime Başvuramayanlar İçin Kaynak*: Her tür tıbbi bilginin derlendiği otuz ciltlik eser.

Er-Razi'nin *Tıpla İlgili Her Şeyi İçeren Kitap*'ı. .

İbn Sina'yı, İbn Rüşd'ü, İbn Meymun'u... sonrasında da İranlı âlim Banakati'nin *Zekilerin Bahçesi*'ni (1317) tabii ki unutmuyoruz.

Bu öğrenme ve öğretme iştahının mecburen bir de ortağı vardır: kâğıt.

Kâğıdın bir de yüce bir işlevi var: Tanrı kelamını derlemek.

Tıpkı Yahudiler ve Hıristiyanlar gibi, Müslümanlar da *ehlikitaptır*. Vahyedilmiş hakikat Kutsal Kitap'ta yer alır. Kitap'ın malzemesi olan kâğıt bu Vahiy'e iştirak eder.

Kurtuba'daki bir konakta yüz yetmiş kadının Kuran'ı gece gündüz istinsah ettiği söylenir.

Efsane mi, yoksa hakikat mi bilinmez.

XIX. yüzyıla dek, İslam otoriteleri matbaa yoluyla basıma karşı çıkmıştır. Zira Peygamber'in kelamı, otomatik makinelerin eline bırakılamazdı.

Resim çoğaltmanın putperestliğe özgü bir şey olması gibi, Tanrı kelamı da ancak insan eliyle çoğaltılabilirdi.

Hat sanatının kutsal olmasının sebebi budur.

Keza son derece karmaşık olmasının da, zira yazı yazmak, dua etmek anlamına gelir.

Kullanılan kâğıtların muazzam ihtişamı da bundan kaynaklanır. Müslümanlar için, altın, ebru ve en değerli tezhip bile kâğıt kadar değerli değildir; zira kâğıt Tanrı kelamının mekânıdır.

Kutsal Kitap, Tanrı'nın mevcudiyetini ağırlayan yatay bir camidir adeta.¹

1. Diğer önemli gelişmeler hakkında bilgi edinmek isterseniz, size Pierre-Marc de Biasi ile Karine Douplitzky'nin *La Saga du papier*'sini (Adam Biro-Arte Editions, 2002) tavsiye ederim. Tarihi konu eden bu satırlar, o büyüleyici kitaba çok şey borçlu.

Marche ile Umbria'ya Övgü

Fabriano, İtalya

OKUMAKTAN biraz yorulduğumdan, tekrar yola koyuluyorum. Ama bu sefer İpek Yolu'na değil, resmin, güzel manzaraların, makarnanın, zeytinyağının ve şarabın yoluna.

Evet, doğru tahmin ettiniz: Araştırmamı artık İtalya'da sürdürüyorum.

Peki Asya uzun süredir fethedilmişse, Arap dünyası da baştan çıkmışsa, Avrupa'nın kâğıdın cazibesine ve faydalarına bu kadar uzun süre direnmesinin sebebi ne olabilir?

İlk cevap üzüntü verici: Hıristiyanlık kâğıda ilgi göstermemişti, çünkü ihtiyacı olduğuna hükmetmemişti. Ortaçağda okuma ve yazma neredeyse tamamen keşişlerin tekelindeydi. Parşömen² keşişlerin istinsah ve metin süsleme faaliyetleri için kâfiydi.

Genç bir hayvan seçilir: Kuzu, keçi yavrusu, buzağı, hatta deve yavrusu, hiç fark etmez, yeter ki derisi yumuşak olsun. Bu bakımdan en iyisi ölü doğmuş olanlardır.

Sonra lifleri düzleşsin diye, deri neredeyse yırtılacak kadar gerilir.

Bunun ardından banyoya gelir sıra. Deri akarsuda güzelce yıkanır, sonra da kireçli bir karışımda günlerce bekletilir.

Karışımdan çıkarıldığında, bir sehpa üzerine yeniden gerilir, bir bıçak yardımıyla yumuşatılır ve tebeşirle ovulur...

2. Etimolojisinden öğrendiğimize göre, parşömen sözcüğü "Bergama derisi" demektir, zira ilk Bergama'da üretildiği söyleniyor.

Böylece bütün çabalarınıza değecek yumuşaklıkta, esneklikte ve dayanıklılıkta bir parşömen elde edersiniz.

Kâğıdın Avrupa'ya geç gelmesinin diğer sebebiyse gayet komik: Kâğıt Araplardan geldiğinden, dine aykırı ve şeytan işi bir şeydir. Büyük bir letafetle Kuran'a mesken olan bir malzeme, İncil için kesinlikle kullanılamaz.

Bu yüzden 1221'de İmparator Frederic ilan ettiği bir fermanla, dine aykırı bu malzemenin idari faaliyetlerde kullanılmasını kesin-kes yasaklar.

Ama bu engeller yeterli olmaz. Önce Venedik ve Cenova limanları başta olmak üzere, normal ticaret yollarıyla, sonra da İtalya'da üretilerek, kâğıt Avrupa'nın tamamına yayılır.

Zihnimde böyle tarihsel bilgileri evire çevire, hedefime yaklaşıyorum. Arezzo ve Perugia'dan sonra Assisi'ye varıyorum.

İtalya'nın ortasındaki Umbria ve Marche, meşhur komşuları Tosca-na kadar hoş yerler değildir. Doğa daha serttir ve yer yer dağlık olan bu bölgeler büyük ölçüde dışa kapalıdır.

İşte XIII. yüzyılda Aziz Francesco burada yeni bir hümanizmin temellerini atarak, İsa'nın şu ilk öğretisine dönmeyi buyurmuştur: sevgi. Bütün varlıkları sevmek. Ve sevgi olmayan ne varsa hepsini hor görmek.

Avrupa'daki kâğıt endüstrisi işte burada doğacak ve yukarıda zikredilen değerlerin yayılmasında rol oynayacaktır.

Aziz Francesco'nun mezarı önünde dua etmek için, dünyanın dört bir yanından buradaki bazilikaya gelen hacıların sevabı ile kendi sevabımı karşılaştırmak aklımın ucundan bile geçmez.

Ama kâğıt üretiminin eski başkentine ulaşabilmek için, bunu gerçekten istemek lazım. Dar bir vadiyi katetmek; Ancona Limanı'na vızır vızır gidip gelen kamyonlardan sakınmak; buradaki (meşe, kayın ve kestane ağaçlarıyla dolu) ormanlarda bolca bulunduğu söylenen lezzetli mantarlardan arayıp bulma arzusuna karşı koymak lazım.

Sonunda manzara genişliyor ve Fabriano görünüyor. Hem endüstriyel hem de sessiz sakin küçük bir yerleşim burası (nüfusu 30

000). Şanlı geçmişinden geriye, esasen kâğıt para üreten uzun bir fabrika kalmış sadece.

Peki Avrupa'nın büyük kısmına kâğıt sağlamak amacıyla, 1250'lerden itibaren önce bir, sonra on ve nihayet altmış kâğıt değirmeni kurmak için burayı, bu ücra yeri seçmenin sebebi ne olabilir?

Bunun cevabı bir efsanede yatıyor.

Evvel zaman içinde, Tiren Denizi'nde kol gezen korsanlar arasında bir grup Arap korsan varmış. Gemileri Ancona'lı denizciler tarafından tespit edilmiş. Arap korsanlar tutuklanmış ve kolay kolay kaçamayacakları ücra bir yere, Fabriano'ya götürülmüş.

Ne ki içlerinden bazıları, korsan olmadan önce, kâğıtçılık gibi muteber bir işle uğraşıyormuş. Makûs talihlerinin biraz olsun iyileştirilmesine karşılık, marifetlerini öğretmişler.

Bana bunları anlatan Claudia, nefes almadan bu romanesk izahata devam ediyor. Ekonomi konusunda epey bilgili. Zaten şehrin en önemli müzesi olan —tahmin edilebileceği gibi— kâğıt müzesinin sorumluluğu da boşuna kendisine verilmemiş. Müze, Dominikenlere ait eski bir manastır olan, tuğladan zarif bir bina. Demek ki bilme arzusu, yedi yüz elli yıldan beri bu kırmızı duvarları hiç terk etmemiş.

"Sanılanın aksine, Fabriano kâğıtla beraber tarih sahnesine çıkmış bir yer değil. Dokumacılar ve sepiciler Giano Nehri'nden bol bol yararlanmış. Bu bedava enerjiden yararlanmak için, demirciler de türlü türlü yöntemler geliştirmiş. Yani burası zaten hazırmış."

Claudia müthiş bir ahşap iskele babasına götürüyor beni; kocaman yuvarlak bir gövdeden çıkan bir sürü ayak.

"Kimileri kabul etmiyor, ama dünyanın bu makineyi bize borçlu olduğuna inanıyorum ben. Şuna bakın: Nehir suyu yardımıyla harekete geçen beş tokmak kaba batıyor, kaptaki kumaş parçalarını, yani hammaddemizi öğütüyor. Bu zahmetli ve yavaş iş eskiden işçilerin sırtındaydı."

Alkışlıyorum.

"Şehrimize borçlu olunan ikinci yenilik: Kâğıdın üzerine yazı yazmak için, yüzeyine birtakım işlemler yapmak gerekir. Aksi halde kâğıt hamuru mürekkebi emer. Çinliler kaynatılmış bitkisel maddeler kullanmıştır. Araplar, gene bitkisel bir madde olan nişastayı

kullanmıştır. Biz ise sepicilere danışmışız: Derileri hazırlarken kaynattıkları sıvıdan bir miktar da bize verebilirler mi acaba? Sonuç bir mucize. Daha ilk denemeden sonra, bu hayvansal jelatin hiç umulmadık sonuçlar vermiş. Kolayca uygulanan bu yapışkan madde sayesinde, kâğıt yaprakları korunmakla kalmamış, aynı zamanda her tür yazıya hazır hale gelmiş. İnsanların ihtiyaçlarını daha iyi karşılamak için, bitkisel lifler, hayvanlarla işbirliği yapmayı bekliyor-muş adeta."

Gülümsemekten kendimi alamıyorum. Claudia da tuzağa düşüyor.

İstediğimiz kadar mücadele edelim, zihnimizi başka düşüncelere sapmaktan alıkoyalım, teknik olgulara yoğunlaşalım, simgesel olana, şiir, hatta din konusuna kendimizi kaptırıyoruz ara sıra.

Ama Claudia toparlanıyor.

"Rekabet baskısıyla, mühendislerimiz icatlarına devam etmiş."

Kâğıt değirmenleri önce İtalya'ya, sonra Avrupa'nın dört bir yanına yayılmış. Üretim tekniklerinin gizli kalması için, Fabriano bunları yabancılara öğretmeyi yasaklamış. Bu yasağa uymayanlarsa şiddetli cezalara çarptırılmış, aileleriyle beraber göçe mahkûm edilmiş ve mallarına el konmuş. Peki ama taklitlerden nasıl sakınmalı?

Fabriano şu çözümü bulmuş: Bakır bir telden küçük şekiller yapıp bakır eleğe tutturulmuş ve kâğıt hamuru bu süzgece yerleştirilmiş. Bir ışık kaynağına tutulunca, kâğıttaki iz görülebiliyormuş. Filigran işte böyle doğmuş. Böylelikle her kâğıt üreticisinin kendi imzası, bir nevi markası olmuş. Bütün o hasetlere ve yalanlara inanmanın sakın: Doğum yeri burası. Başka bir yer değil!

Bu büyüleyici şehirde seve seve biraz daha kalabilirdim. Tarihsel şehir merkezinin hazineleri —Palazzo del Podesta, Oratorio della Carita, Teatro Gentile— arasında aylak aylak dolaşırdım. Müthiş bisiklet müzesinin hak ettiği ilgiyi gösterirdim (ah, dondurma satıcısının o soluk sarı renk bisikleti! Ah, o bisiklet-sinematograf...). Hatta belki de Monteverde ailesiyle ahbaplık kurar, her halükârda da eskiden (XII. yüzyılda) Palazzo Montini olan, günümüzdeyse (lezzetli yemekler sunan) bir restoran, (nadir kâğıt ve modern seramik) ticareti yapan ve (ahşap ve pelüş) oyuncaklar satan bir dükkân

olan Regalo Bello, Balbo Sok., no. 31'de (Tel. 07323018) öğle ve akşam yemeği yerdim; oradaki insanlar size makarna servis eder, mimariden bahseder, Leopardi'den dizeler okur ve gülümseyerek, iyi niyetli insanlar sayesinde dünyanın belki de daha iyi bir yer olacağına temin ederlerdi sizi.

Ayrıca, pişirilmeden hazırlanan başka bir spesiyaliteyi de daha çok ve daha dikkatli tadabilirdim: Söylenenlere bakılırsa, Garibaldi'nin sadece bu olağanüstü salam için gelirmiş buraya.

Böylesine hoş ve seçkin bir hayat tarzını geride bırakmak ister istemez bir burukluk doğuruyor.

Ama yollar beni bekler.

Sözüm söz, Fabriano'ya bir daha geleceğim.

Burada yaşamış şu üç meşhur kişi hakkında daha çok şey öğrenmek için.

Francesco Stelluti (1577-1652): şair, matematikçi, astronom, doğa uzmanı ve Galileo'nun dostu.

Pietro Miliani (1744-1817): Günümüzde hâlâ faaliyette olan, başlıca kâğıt imalathanesini kuran kişi.

Ve son olarak da yukarıdakilerden kesinlikle aşağı kalmayan Reginaldo Sentinelli (1854-1913): İnsanı baştan çıkaran lezzetin, hani şu yukarıda bahsettiğimiz benzersiz salamın tartışmasız yaratıcısı.

İtalya'nın bütün bunlara nasıl ve niçin dayandığını merak ediyor insan: siyasette art arda gelen vasat koalisyonlar ile müstehcen devlet büyüklerine; mafyanın faaliyetlerine; her yerde hâkim olan neşeli kargaşaya...

Bunun cevabı kısmen Fabriano'da yatıyor.

Büyük küçük İtalyan şehirleri, ortaçağdan bu yana, zanaatlerini, yaratıcılıklarını ve üretim kapasitelerini korumayı başarmış.

Devletlerinin doğuştan zayıf olduklarından, öte yandan da özgürlüklerine düşkün olduklarından, kendilerinden başkasına bel bağlamamışlar.

İtalya, Fransızların alaylarına ve Almanların aşağılamalarına işte bu sayede kayıtsız kalabilmiş.

Küçük Değirmen Sözlüğü

Avrupa

XIV. YÜZYIL.

Avrupa uyanıyor.

Üzerine güzelce ve kolayca yazı yazılabilen bu tuhaf malzeme-ye gitgide daha çok ilgi duyuluyor.

Peki kâğıdı niye Araplardan almaya devam edecektik ki?

Kendimiz üretemez miydik acaba?

Değirmen kurma fikri gelir akla.

İnsanlar kışın, öğütecek buğday veya zeytin bulunmadığından, sıkılmaktadır.

Bir başka besinle, "zihnin besini" olan kâğıt yapmakla meşgul olacaklardır.

Öyleyse gelin, o kâğıt değirmenlerinden birine girelim ve orada bir *idarecinin* gözetiminde çalışan insanları tanıyalım.³

İlk selamımızı *ayıklayıcılara* veriyoruz. Bu kadınların görevi hammaddeyi, yani paçavraları hazırlamak. Bunları seçip ayırır, temizler, düzeltir, beyazlatmak için güneşe koyar ve şeritler halinde keserler (ayıklarlar). Sonra da bunları *çürütücü* denen büyük küvetlere koyarlar; paçavralar suyla dolu bu küvetlerde birkaç hafta bekleyip iyice yumuşar. Böylece bu bahtsız paçavraların ıstırabı başlar.

Zira paçavralar, çivili tokmaklarla dövülür.

Birkaç saat süren şiddet dolu bu işlemin sonunda geriye sadece hamur kalır. Hamur bir leğene konur; burada temiz suyla karıştırılır.

Derken sahneye *açıcı* çıkıyor.

3. Pierre-Marc de Biasi ve Karine Douplitzky, *La Saga du papier*, a.g.y.

Elinde iki alet var:

"Dikey kısımları köknar köklerinden, yatay kısımları pirinç tel-den yapılma ve elek olarak kullanılan dikdörtgen bir kalıp;

"Dikdörtgen kalıbın içine tam olarak oturan ahşap bir çerçeve."

Açıcının bir de yardımcısı var: *kuşör*. İkisi kalıbı, hamurla dolu küvetin içine daldırır.

Kalıbı küvetten çıkardıklarında, su elekten aşağı akar. Geriye katı madde kalır.

Yüzeyi eşitlemek için, açıcı kalıbı önden arkaya ve sağdan sola oynatır. Kalıbın içindeki hamur tabaka haline gelir. Açıcı kalıp içindeki tabakayı bir masaya koyar. Üzerine keçe yerleştirir. Sonra kalıbı ve tabakayı bir hamlede ters çevirir. Tabaka keçe üzerinde kalır ve sular süzölmeye başlar. Artık kalıp kaldırılabılır. Görevi bitmiştir. Diğer tabakanın yapımına geçilir.

Tabaka kuruduğunda yatay tellerin izi görülebilir. Zaten çizgili kâğdın adı da buradan gelir. XVIII. yüzyılda, ağların gitgide incelmesi sayesinde parşömen kâğıdı denen kâğıt icat edilir.

Biri açıcı öbürü kuşör iki marifetli işçi dakikada sekiz tabaka üretebilir.

Şimdi de sıra *kaldırıcı* da.

Zira tabakalar bolca su içermektedir.

Her biri keçeyle ayrılmış yirmi beş tabaka istif edildikten sonra, üç işçi bu istifi presin altına yerleştirir.

Böylece sular fışkırır.

Kaldırıcının tabakaları ayırma vakti gelmiştir; bu işte ona *dön-dürücü* yardım eder.

Artık gerçek kurutma başlamıştır.

Yeni kadınlar gelir.

Bu kadınlara *sericiler* denir, çünkü tabakaları, tıpkı çamaşırlar gibi, iplere sererler.

Son aşamada zamklama yapılır. Tabakalara bir madde sürülür, böylece üzerine yazı yazılabilir ve kâğıt mürekkebi emmez.

Kullanılan zamk jelatindir: Küçük bir kazanda kemik ve deri karışımı yavaş yavaş kaynatılır. Zamkçı hiç vakit kaybetmeden tabaka istifini kazana daldırır.

Ardından yeniden presleme.

Yeniden kurutma.

İşte karşınızda kâğıt!

Eski bir kitaba dalıp gitmiş hangi insan bilebilir, bu "zihnin besini"ni imal etmek için kaç zanaatkâr gerektiğini?

Bütün o ayıklayıcılara, açıcılara, kuşörlere, kaldırııcılara, zamkçılara, sericilere hürmetlerimi sunuyorum... Keza değirmenlerin idarecilerine de!

Birkaç değirmen bu geleneği sürdürüyor. Kâğıdı eski yöntemlere göre üretmeyi oralarda öğrenebilirsiniz.

Örneğin Jacques Bréjoux sizi Verger değirmeninde ağırlayabilir; Puymoyen (Charente) bucağındaki bu değirmen, ismiyle müsemma bir nehrin —Eaux claires (temiz sular)— kıyısında yer alıyor.

Jacques Bréjoux işinin ehli biri. Dünyanın dört bir yanından davetler alıyor. *Buna benzer* bir bilgi düzeyine ve titizliğe sadece Japonya'da rastladım. Eşi Nadine Dumain mücellitlik eğitimi veriyor.

Bürokrasi

FRANSIZLARIN idarecilik tutkusu günümüze özgü bir şey değil.

KÂĞIT.

... boyu ve ağırlığı, işbu Karar'ın ekindeki Tarife ile sabitlenmiştir; mevzu bahis Kâğıtlar orada belirtilen hususlara uyacaktır; hiçbir Tüccar belirtilenlerden farklı ebatta bir Kâğıt satın alamaz, satamaz ve imal edemez; kâğıtların eni, boyu ve ağırlığı işbu Karar'da belirtilen ölçülere uymalıdır: Ayrıca İmalat & Ticaret Nezareti, her ne sebeple olursa olsun, yırtık ve ıskartaya çıkarılmış kâğıtların satılmasını, satın alınmasını ve imalatını yasaklamıştır; yukarıdaki VI. maddede belirtilen hususlara uymayıp ihlal eden kimselerin Kâğıtlarına el konacak ve yüz akçe cezaya çarptırılacaktır.

VIII. İşlikler tarafından talep edilen bütün kartonlar, kullanım amaçlarına uygun ende, boyda ve ağırlıkta yapılacak; ya eski kâğıtlardan ya kart ve kâğıt parçalarından, ya da çaput ve paçavradan imal edilecektir.^a

IX. Yüce Majesteleri, işbu Karar'a aykırı olan, 27 Ocak 1739 tarihli Konsey Kararı'nın VIII., IX., XVI., XIX., XX., XXI., XXII. ve XXVI. maddelerini yürürlükten kaldırmıştır; 27 Ocak 1739 tarihli mevzu bahis Karar'ın ekindeki Tarife'yi de yürürlükten kaldırmıştır; bunun haricinde mevzu bahis Kararın lafzı ve muhteviyatı uygulanacaktır.

X. Yüce Majesteleri, Paris Şehri Emniyet Genel Müdürü'ne ve Krallığın Vilayetlerinde görevli Memurlara ve Emniyet Görevlilerine;^b işbu Karar'ın uygulanmasını emreder; Karar okunacak, yayımlanacak ve lüzum görülen her yerde ilan edilecektir. İşbu Karar, Yüce Majestelerinin huzurunda, Krallık Konseyi'nde, Bin Yedi Yüz Kırk Bir senesinin Eylül ayının on sekizinci günü Versailles'da hazırlanmıştır.

İmza, PHELYPEAUX

a. 1739 tarihli Karar ile yasaklanmış olan, karton imalatında paçavra kullanımı, mevzu bahis Karar'ın XXVI. maddesini yürürlükten kaldıran işbu VIII. Mad-

de tarafından serbest bırakılmıştır.

b. Bu atamalar, 4 Mayıs 1760 tarihine kadar farklı Konsey Kararları ile beş yıldı bir uzatılmıştır.

Yüce Majestelerinin buyurduğu Tarife'ye göre, Krallıkta imal edilen farklı ebattaki Kâğıt Topları, dört kilo çekmelidir; ayrıca farklı ebattaki kâğıt yaprakları aşağıda belirtilen boy ve ende olmalıdır.

İşbu Tarife'de farklı ebattaki Kâğıt Topları için ağırlıklar da belirlenmiştir; Birinci Hamur Kâğıt, İkinci Hamur Kâğıt, Teksir Kâğıdı ya da Saman Kâğıdı olsun, aynı ebatlarda ve farklı kalitede olan bütün kâğıtlar bu ağırlıklarda olacaktır.

GRAND-AIGLE denen Kâğıt, otuz altı parmak ve on üç milim eninde, yirmi dört parmak ve yirmi milim boyunda olacaktır; kâğıt topunun ağırlığı altmış beş kilo ya da daha fazla olacak, altmış kilodan aşağı düşmeyecektir.

GRAND-SOLEIL denen Kâğıt, otuz altı parmak eninde, yirmi dört parmak ve yirmi iki milim boyunda olacaktır; kâğıt topunun ağırlığı elli beş kilo olacak ve elli dokuz kilodan fazla, elli bir kilodan az olamayacaktır.

AU SOLEIL denen Kâğıt, yirmi dokuz parmak ve on üç milim eninde, yirmi parmak ve dokuz milim boyunda olacaktır; kâğıt topunun ağırlığı kırk iki kilo ya da daha fazla olacak, otuz dokuz kilodan aşağı düşmeyecektir.

PETIT-SOLEIL denen Kâğıt, yirmi beş parmak eninde, on yedi parmak ve yirmi iki milim boyunda olacaktır; kâğıt topunun ağırlığı otuz bir kilo ya da daha fazla olacak, yirmi yedi kilodan aşağı düşmeyecektir.

GRANDE-FLEUR DE LIS denen Kâğıt, otuz bir parmak eninde, yirmi iki parmak boyunda olacaktır; kâğıt topunun ağırlığı otuz dört kilo olacak ve otuz altı kilodan fazla, otuz dört kilodan az olmayacaktır.

GRAND-COLOMBIER ya da IMPERIAL denen Kâğıt, otuz bir parmak ve yirmi milim eninde, yirmi bir parmak ve altı buçuk milim boyunda olacaktır; kâğıt topunun ağırlığı kırk üç kilo ya da üstü olacak, kırk bir kilodan aşağı düşmeyecektir.

A L'ELEPHANT denen Kâğıt, otuz parmak eninde, yirmi dört parmak boyunda olacaktır; kâğıt topunun ağırlığı kırk bir kilo ya da üstü olacak, otuz dokuz kilodan aşağı düşmeyecektir.

PETITEFLEUR DELIS denen Kâğıt, yirmi dört parmak eninde, on dokuz parmak boyunda olacaktır; kâğıt topunun ağırlığı on yedi kilo ya da üstü olacak, on altı kilodan aşağı düşmeyecektir.

GRAND-LOMBARD denen Kâğıt, yirmi dört parmak ve on üç milim eninde, yirmi parmak boyunda olacaktır; kâğıt topunun ağırlığı on yedi kilo olacak ve on dokuz kilodan fazla, on beş kilodan az olmayacaktır.

CAVALIER denen Kâğıt, on dokuz parmak ve on üç milim eninde, on al-

tı parmak dört buçuk milim boyunda olacaktır; kâğıt topunun ağırlığı sekiz kilo ya da üstü olacak, yedi kilodan aşağı düşmeyecektir.

PETIT-CAVALIER denen Kâğıt, on yedi parmak on üç milim eninde, on beş parmak dört buçuk milim boyunda olacaktır; kâğıt topunun ağırlığı yedi kilo ya da üstü olacak, altı kilo sekiz yüz gramdan aşağı olmayacaktır.

DOUBLE-CLOCHE denen Kâğıt, yirmi bir parmak on üç milim eninde, on dört parmak on üç milim boyunda olacaktır; kâğıt topunun ağırlığı dokuz kilo ya da üstü olacak, sekiz kilodan aşağı düşmeyecektir.

GRAND-CORNET denen Kâğıt, on yedi parmak eninde, on üç parmak on üç milim boyunda olacaktır; kâğıt topunun ağırlığı altı kilo olacak, yedi kilodan fazla, beş kilodan az olmayacaktır.

Çok ince GRAND-CORNET denen Kâğıt, Grand-Cornet ile aynı ende ve boyda olacaktır; kâğıt topunun ağırlığı dört kilo ya da üstü olacaktır.

CHAMPY ya da BASTARD denen Kâğıt, on altı parmak yirmi dört milim eninde, on üç parmak dört buçuk milim boyunda olacaktır; kâğıt topunun ağırlığı beş buçuk altı kilo ya da üstü olacak, beş buçuk kilodan az olmayacaktır.

PANTALON denen Kâğıt, on altı parmak eninde, on iki parmak on üç milim boyunda olacaktır; kâğıt topunun ağırlığı beş buçuk kilo ya da üstü olacak, beş kilodan aşağı düşmeyecektir.

PETIT A LA MAIN ya da MAIN FLEURIE denen Kâğıt, on üç parmak on yedi milim eninde, on parmak on yedi milim boyunda olacaktır; kâğıt topunun ağırlığı dört kilo ya da üstü olacak, üç buçuk kilodan aşağı düşmeyecektir.

PETIT-JESUS denen Kâğıt, on üç parmak altı milim eninde, dokuz parmak on üç milim boyunda olacaktır; kâğıt topunun ağırlığı üç kilo ya da üstü olacak, iki buçuk kilodan aşağı düşmeyecektir.

Boyu dokuz parmak on üç milimden az olan farklı ebattaki Kâğıtlar, talep edilen ende, boyda ve ağırlıkta olacaktır.

TRACE, TRESSE, ETRESSE, MAIN-BRUNE, BROUILLARD, A LA DEMOISELLE denen Kâğıtlar, GRİ ve RENKLİ Kâğıtlar talep edilen ende, boyda ve ağırlıkta olacaktır.

İşte böyle elli çeşit kâğıt daha sıralanıyor!⁴

4. Bu liste şu kaynaktan alınmıştır: M. de Lalande, *L'Art de faire le papier*, yayımlayan J.-E. Bertrand, Basımcı-Kitapçı J. Moronval, Paris, 1820.

Paçavra Savaşı

Moernach, Fransa

FRANSA'NIN albenili Alsace bölgesinin güneyinde, Sundgau adında gizli bir köşe; Chiloe Adası (Şili), Göller Bölgesi (İngiltere), Hai Van Geçidi (Vietnam) ya da Arezzo ve civarı (İtalya) gibi, dünyadaki cennet köşeler listesine girmeyi hak ediyor.

Bu bölgedeki vadiler çok derin değil; yılda iki kez safran kaplar her yanı, tepeler yemyeşil olur, insanlardan çok koyun sürüleri doluşur; ormanlar öyle karanlıktır ki çocukları korkutur.

Burayı iyi biliyorum. Annem bir sebeple beni buraya sık sık getirirdi; hemen tahmin etmiştim niye getirdiğini: Buradaki bir doktorla gönül ilişkisi vardı; eski bir lejyoner olan Rus asıllı bu doktor, ayrıca büyük şarkıcı Chaliapine'nin menejerinin oğluydu ve müthiş hikâyeler anlatırdı.

Hikâye dinlemeyi sevdiğimden, kendimi unutturma gibi bir marifetim vardı. Sofradaki sazan kızartması artıklarının arasına kafayı koyup uyuyakalmadan önce, kaçakçıların serüvenlerinin bol bol anlatıldığı bu masalları ayıla bayıla dinlerdim.

İsviçre sınırı civarındaki Sundgau'nun, uzun süre, hem kaynaklarının büyük kısmı hem de başlıca eğlencesi işte buna dayanır. Gümrük memurları ile kaçakçılar arasında yaşanan sonu gelmez kedifare oyunu olmasaydı, hayatın pek tadı tuzu kalmazdı ve bölgede zaten alıp başını yürümüş olan ayyaşlık da büyük ihtimalle gemi iyice azıya alırdı.⁵

5. Bu satırları yazan, manen Breton olan biri; o yüzden özellikle de bu konuda başkalarına ders verebilecek konumda değil.

İşte burada, on yaşlarındayken, bizi ağırlayan o yerde, yani o vakitler çiftlik-restoran olan, Moernach'daki Deux-Clés hanında⁶ duydum ilk kez "paçavra savaşı" nı.

Bu konu o zamandan bu yana merakımı uyandırdığından, yakınlarda bir araştırma yapmaya karar vermiştim. Elimin altında da (nadir) bir kitap bulunuyordu: *Essai sur l'histoire du papier en Alsace* (Alsace'ta Kâğıdın Tarihi Üstüne Deneme); yazarı Pierre Schmitt, ne yazık ki vefat etmiş.⁷ Öbür dünyada kendisine teşekkürlerimi sunuyorum!

Paçavralar olmasaydı, kâğıt da olmazdı, zira ağaç kullanılıncaya dek, başlıca hammadde paçavralardı.

Paçavracılar.

Bu gariban insanları artık kimse hatırlamıyor, oysa çöp kutuları ve düzenli çöp toplayan çöpçüler henüz ortalarda yokken, paçavracılar çöp toplayarak geçiniyordu.

Bu garibanlara sadece Fransızca hürmet göstermeye devam ediyor: *biffins, crocheteurs, pattiers, drilliers, pelharots, marchands d'oches, pillarots, mégotiers, dégotiers, crieurs de vieux fers...* Bu insanlar olmasaydı, kâğıt değirmenleri hiç dönmezdi. Üstelik matbaanın icadından bu yana, talep bitmiş de değil; "budama bıçaklarının okşamaları" ile beraber, hammadde temini için savaş iyice şiddetlendi.

Fransızcada "paçavracılar gibi çatışmak" denmesi boşuna değil öyleyse.

İngiltere'de öyle büyük paçavra kıtlığı varmış ki, bezden tasarruf etmek için ölümlerin kefene konması dahi yasaklanmış. Ayrıca keşişler de ilk matbu kitaplarını korumak için mücadele etmek zorunda kalmış: Paçavracılar bunları değirmene götürmek için, el arabalarına yüklemek istemişler.

Alsace'ta, XVIII. yüzyıl ortalarından itibaren, çeşitli tedbirler almak gerekmiş: Almanya ve İsviçre'deki komşu üreticiler öyle iyi

6. Çiftlik artık yok, amahan duruyor. Yine Enderlin ailesi karşılıyor sizi. Sofra sizi hayal kırıklığına uğratmayacaktır: alabalık, sazan balığı, kurbağa, sezonluk av eti (telefonda benden selam söyleyin: 03 89 40 80 56).

7. Lénaïk Le Duigou, Christel Seidensticker ve Pierre Schmitt, *Histoires de papier*, Éditions Ronald Hirlé, 1993.

para veriyormuş ki bütün paçavralar sınırı geçiyormuş.

O yüzden yetkili memur yasak getirmiş:

Hangi bölgeden olursa olsun, hiç kimse Alsace'ın hiçbir yerinde, kâğıt imalatı için kullanılan eski çamaşırları, kumaş parçalarını, deri ve parşömen artıklarını ve bunlara benzer maddeleri biriktirip krallıktan dışarı çıkarmayacaktır; ayrıca hiçbir hamal, mavnacı, seyyar satıcı, bunları sözü geçen Alsace Vilayeti sınırları dışına taşımayacaktır; aksi takdirde hem sözü geçen maddelere hem de bunları taşımakta kullanılan ya da kullanılacak atlara, yük arabalarına ve teknelere el konacak, üç bin liralık ceza kesilecektir; bu cezanın dörtte biri ihbarda bulunana verilecektir.

Neticede bu yasağa, gitgide sıkılaştan denetimlere, sırtında çıkınıyla yakalananlara verilen büyük para cezalarına rağmen, kaçakçılık almış başını gitmiş.

Mulhouse'un güneyinde yer alan bazı sınır köyleri kaçakçılığı başlıca geçim kaynağı yapmış.

Joseph Kempf, bu köylerden birinde, Schlierbach'da oturuyormuş. "Sundgau'da ve Ren Nehri boyunca eski kumaş kaçakçılığını engellemek için, kral adına, sırtında silah, bekçilik yapıyormuş".

Mayıs 1760'ta bir gün, Bay Kempf, paçavraları yüklenmiş ve sınıra doğru ilerleyen on altı (!) hemşerisinden oluşan küçük grubu yakalamış. Hemşerilerini oracıkta tutuklamak yerine, gittikleri güzergâhta başka bekçilerin olduğu konusunda onları uyarmış. Yüklerini Kempf'in onlara gösterdiği bir ambara koymaya razı olmuşlar. İki gün sonra, aynı kaçakçılar Kempf'in evinin kapısına dayanmış. Kempf mahkemenin yolunu tutmamış. Neden mi?.. Çünkü ganimetlerini, Basel'lilerle ticaret yapan başka paçavracılara satmış.

Başka bir zaman: faaliyetler aynı, ama mallar başka. Mayıs 1981' in ilk günlerinde, başkanlık seçiminin iki turu arasında, huzur ve sükûnet dolu Sundgau'da neredeyse yirmi dört saat uyuyordum. Başkan adayı Mitterand'ın ayak işlerine baktığımdan, ona gönderilen yığınla mektuba cevap veriyordum. Ferrette'in doğusunda, onca sevdiğim yerlerde, Linsdorf, Saint-Blaise, Liebenschwiller, Leymen, vb. yerlerde uzun yürüyüşler yapıyordum. Karanlık çöktükçe, araba trafiği iyice artardı. Çoğu zaman in cin top oynayan o yollarda böylesi bir hareketliliğe hiçbir zaman tanık olmamıştım.

Moernach'a döndüğümde, Deux-Clés hanındaki arkadaşlarımı sorguya çekmeye başladım:

"Sizde ne var ne yok?"

Çocukluk arkadaşlarım Dédé ile Gaby Enderlin kıs kıs güldüler bana: "Yav, Erik, hani şu boğa ineğin sırtında ne yapıyor diye sordüğundan bu yana hiç değişmedin sen yahu. Senin şu naifliğin iflah olmadı gitti! Malum cesur insanlar solun zaferinden korkuyor. Paralarını İsviçre'ye kaçırmakla meşguller."

Banknotlarda kullanılan kâğıtların hâlâ pamuk ve... paçavralardan üretildiğini hatırlarsak, iki farklı çağda, aynı yerdeki bu benzerliğin tadına daha çok varırız.

Bir Yükseliş Öyküsü

Vidalon-lès-Annonay, Fransa

İKLİMİN AZİZLİĞİ.

Birkaç haftadır, hava genel olarak ısınmasına rağmen, kadim Avrupa soğuktan titriyor. Yeniden kar yağdı ve bendeniz efkârlıyım. Çok değerli dostum Jacqueline de Romilly buradan ayrıldı. Ona eski Mısır'a ilgi duyduğumu açıkladığımda nasıl da öfkelenildiğini hatırlıyorum: "Nasıl yaparsın bunu? O medeniyet ölüme tutku duymuş. Yunanlar ise hayatı düşünmüş sadece."

İşte böyle kederli, soğuk ve beyaz bir tabiat içinde, Ardèche'i ve havacılığın öncülerini selamlamak için, Lyon garına gidip 6609 numaralı trene biniyorum.

Kâğıt hafızanın müttefiki, eski zamanların emanetçisidir.

Geçip gitmiş bir çağla tekrar buluşmak isterseniz, tek yapmanız gereken şey kâğıda danışmak. Ondan daha hoşgörülü şey yoktur. Hoşgörülü de laf mı! Hakiki lütuf vardır onda. Belki de eski paçavralardan kaynaklanıyordur: Kâğıt nostaljiyi anlar. Dördü beşi bir araya gelip, keşke görseydim dediğiniz yüzyılın kapısını size aralamak için çabalar.

Malum, A7 otobanı güneşe doğru ilerler. Ren Nehri'nin ve kimyevi madde fabrikalarının kıyısından gider.

Bugünse Akdeniz'le değil, XVIII. yüzyılla randevum var. Telefonda Marie-Hélène Reynaud yolu tarif etti bana: "Péage-de-Rousillon sapağından giriyorsunuz; on beş kilometre sonra Annonay'

desiniz. Bir sürü kavşak var. Ama yolu şaşırırmazsınız herhalde."

Marie-Hélène haklıymış. "Canson-Montgolfier" oklarını takip etmem yetti. Sonunda kendimi küçük bir vadinin dibinde buldum.

Marie-Hélène kocaman bir evin girişinde beni bekliyor.

"Evet, Montgolfier ailesi burada oturuyormuş. Bolca yer lazımmış onlara. Baba Pierre'in on altı çocuğu varmış, hemen hepsi de kâğıtçıymış."

Sağ tarafta koca koca binalar sıralanıyor; ana binanın üstünde fiyakalı bir levha asılı: "Kraliyet İmalathanesi".

Marie-Hélène başını sallıyor.

"Kâğıt fabrikası orasıymış. Yaklaşık bin işçi çalışırmış. Geriye iki işlik kalmış. İl meclisi burayı yatırım bölgesi yapmak istiyor. Ne tür yatırım mı? Bekleyip görelim. Montgolfier'ler burayı nehir sebebiyle seçmiş. Nehrin adı Deûme. Az sonra tanışacağız kendisiyle. Hiç duymuş muydunuz?"

Bilmemek mümkün mü? Namı vadinin her yanına yayılmış. Bunu anlamayan kimselere de başkahraman olduğunu hep hatırlatmış.

İçeri giriyoruz. Marie-Hélène bana babasını tanıştırtıyor. Keskin bakışlı, çevik bir ihtiyar.

"O olmasaydı, hiçbir şey olmazdı. Fabrikada kırk yıl çalışmış, yani kâğıt işinin erbabı. Makineleri teker teker yeniden kurdu."

Ardından Marie-Hélène geziye başlıyor.

"Buraya öncelikle balonlar için geldiğinizi biliyorum, ama her şeyin bir sırası var. Biraz sabredin. Sabretmek gibi güçlü bir özelliğiniz var mı, bilmiyorum... Montgolfier'ler öncelikle kâğıda tutkun insanlarmış."

Sonra bu muhteşem küçük müzenin salonlarında dolaşmaya başlıyoruz.

Burada üç şey öğrendim.

İlkin bir teyit: Nehir yoksa, kâğıt da yok. Deûme bütün fabrikalara analık etmiş. Onlara su (zaten kâğıt demek, önce su demek) ve enerji vermiş.

İkincisi, apaçık bir gerçek. Kâğıt bir aile işi. Montgolfier'lerin soyağacı başlı başına bir orman. Kâğıt işini üstlenecek olan Canson, Montgolfier ailesinin kızlarından biriyle evlenmiş. Sıkı rakipleri Johannot'lar ise (pek çok koldan) akrabaları imiş. Bu ailevi boyut

kişisel düzeye kadar inmiş: Patronu işçisi herkes aynı masada yemek yemiş, (fabrikadaki) aynı kilisede ayinlere katılmış, aynı bölgede oturmuş (ama aynı tür evlerde oturmamış).

Üçüncüsü de hayranlık. Üç yüz yıl boyunca Montgolfier'ler, Jannot'lar ve Canson'lar dur durak bilmeden icatlarda bulunmuş, fikirlerini hayata geçirmek için yatırım yapmış.

Marie-Hélène'in dağınık ofisinde aile içi mektuplaşmalara bakma imkânı buluyorum: Bitmeyen bir heyecanla, rakamlar, şemalar, tasarılar yollamışlar birbirlerine...

Neden baki kaldıkları belli oluyor.

Marie-Hélène bu hazineleri kasasında saklıyor. Gelip karşıma oturuyor. Ofisin içinde bir tatil havası var. Okulun son günü, öğretmenin ders programını tamamlamayı başarıp da mutlu olduğu zamanları hatırlatıyor bu bana. Bu arada, müze görevlisi, çocuk mahkemesinde yardımcı hâkim, başkan (on yıl Davézieux'nün belediye başkanı, bugünse başkan yardımcısı) ve çeşitli birliklerin yöneticisi olması dışında, Marie-Hélène Reynaud'nun ortaokulda tarih öğretmeni olduğunu söylemiş miydiniz size?

Artık vakti geldi. İlk insanlı uçuşun öyküsünü anlatıyor bana.

~

Boeing'in merkezi Seattle'da ya da Airbus'ın memleketi Toulouse'da Vidalon-lès-Annonay'i duymuş olan var mıdır? Gelgelelim iki kardeşin hava taşımacılığının mümkün olduğunu ilk kanıtladıkları yer işte bu küçük Ardèche kasabası.

XVIII. yüzyıldayız. Hâlâ aynı ailenin işlettiği kâğıt imalathanesinde üç yüz işçi çalışıyor. Başlarında da Pierre Montgolfier var.

İmalathanenin yönetimini on beşinci çocuğu Étienne üstlenecek. Esas mesleği mimarlık olan Étienne aslında bu sektörden hiç kopmamış, zira Réveillon'nun kâğıt imalathanesi için Paris'te binalar çiziyor. Ağabeyi ölünce, babası Étienne'i memlekete çağırıyor. Sene 1774.

Montgolfier ailesinin on ikinci çocuğu Joseph, o vakitler bilime, özellikle de Henry Cavendish'in keşiflerinden birine merak sarmış: "Yanabilen hava", normal havadan on iki kat daha hafif bir gazdır.

Söz ettikleri gaz, hidrojen. Hidrojen, demir parçalarının üzerine vitriol dökülerek elde edilebiliyor.

Joseph, iş münasebetiyle, sık sık Avignon'a gitmektedir. O vakitler papalığa bağlı bir yerdir Avignon. Bu yüzden de burada pek çok matbaa bulunur: Zira matbaalar Fransız yönetiminin sansüründen ve vergilerinden kaçabilmektedir.

Tarih'e bakılırsa, Joseph'in ilk "havacılık" başarısı işte bu şehirde gerçekleşir: Tabanı açık, ipek bir küpü alttan ısıtınca, küp tavana kadar yükselir.

O günden sonra, iki kardeş deneylerin sayısını artırır.

Üstü kâğıtla kaplanmış bir pamuk bezden, gitgide daha da büyük balonlar yaparlar; bu balonlar giderek daha şaşırtıcı yüksekliklere ulaşır: Nisan 1783'te dört yüz metreye, haziranda on dakika boyunca havada kalarak bin metreye ulaşır; en sonunda da hareket noktasından iki kilometreden daha uzağa gitmeyi başarır.

Artık Paris'e gidip kralı ikna etme zamanı gelmiştir, zira o âna dek tasarımı sadece Montgolfier'ler finanse etmiştir.

İki kardeş, günümüzde Montreuil sokağında (no. 31) bulunan Folie-Titon'a yerleşir. Kraliyet kâğıt imalathanesinin merkezidir burası. Yöneticisiyse Montgolfier kardeşlerin dostu ve müşterisi Réveillon'dur.

19 Eylül 1783'te, çeşitli aksaklıklardan sonra, yirmi metre boyunda bir balon XVI. Louis'ye takdim edilir. Balon dört yüz metre yükseğe üç hayvan taşıyacaktır: bir koyun, bir horoz ve bir de ördek.

Deneme başarılıdır: Hayvanlar o yüksekliğe dayanabilmiştir.

Artık uçuş sırası insanlardadır.

Kral buna izin verip vermemekte kararsızdır. Ona kalsa, bu riskli işi idam mahkûmlarına verecektir. Baba Montgolfier ise bu çok tehlikeli oyuna girişmelerini oğullarına kesinlikle yasaklar. Jean-François Pilâtre de Rozier adındaki bir fizikçi gönüllü olur; aylardır bu projeyi takip ettiğinden, saman ocağını gerektiği şekilde besleyerek balonu nasıl yükseltip alçaltabileceğini biliyordur. Cesur bir yolcu da ona eşlik edecektir. Yolcunun ismi de burada zikredilmeyi fazlasıyla hak ediyor: Arlandes Markisi François Laurent.

21 Kasım 1783'te, balon (Paris'in XVI. bölgesindeki) Muette Şatosu'ndan havalanır. Yirmi beş dakika sonra, dokuz kilometre uzak-

taki Butte-aux-Cailles'ye, yani günümüzde (Paris'in XIII. bölgesinde bulunan) Paul-Verlaine Meydanı'na iner.

Herkes hayretler içindedir. Montgolfier'lere asalet unvanı verilir. Amaçları araştırmalarını sürdürmek ve düsturları gereği "ta yıldızlara kadar gitmektir" (*Sic itur ad astra*).

Ama yeterince paraları yoktur. Çok geçmeden Devrim patlak verir. Şunu da belirtelim ki bizzat balonun imalatına katılmış olan, Folie-Titon'daki işçiler, Bastille'in alınmasında önemli bir rol oynayacaktır. Réveillon yeni bir vergi koyunca, şiddetle başkaldırırlar.

Étienne, Ardèche'e dönüp, ne zamandır başıboş kalan aile imalathanesinin başına geçer. Doğuştan mühendis olan Joseph ise Milli Sanayiye Teşvik Derneği'nin kurulmasında rol oynar ve Napolyon'dan Légion d'honneur nişanı alır.

Mucidin İstırabı

LOUIS NICOLAS ROBERT 2 Aralık 1761'de Paris'te dünyaya gelir. Özgürlüğe düşkün olan Robert, on dokuz yaşında Atlantik'i geçerek Amerikan Bağımsızlık Savaşı'na katılır. Fransa'ya döndüğünde ise kendini başka bir davaya, kâğıt işine adar.

XVII. yüzyıldan beri, Didot'lar babadan oğula matbaacılık, yayıncılık, oymabaskıcılık, kitapçılık ve dizgicilik yapmaktadır.

Bu geleneği sürdüren Pierre-François Didot yakınlarda Essonne kâğıt imalathanesini kurmuştur. Genç Robert'i işe alır.

Şirketin en önemli müşterisi, başta maliye bakanlığı olmak üzere, devlet kurumlarıdır. Devrim Fransa'nın kasasını boşaltmıştır. Kasa'nın acilen parayla dolması lazımdır. Didot, üretimi hızlandırmak için bir yöntem bulmak üzere Louis Nicolas'ı görevlendirir.

Nicolas'ın çözümü gecikmez. 18 Ocak 1799'da, kahramanımız, "hiçbir işçiye gerek olmadan, sadece mekanik yollarla olağandışı uzunlukta bir kâğıt üretebilecek" bir makine için patent alır.

Makine bildik üretim aşamalarını mekanik olarak yerine getirmektedir.

Küvetin içindeki kâğıt hamuru bir boşaltma kabı yardımıyla, baktır bir kafesten yapılma taşıma bandına dökülür. Bant ilerlerken, aynı zamanda hamuru iyice yaymak için yanlamasına sallanır.

Su önce yerçekiminin etkisiyle akar. Sonra hamur tabakası rulolar arasından geçerek suyunu atmaya devam eder.

Hamur kalıbı presten çıktığında, Robert'in tabiriyle "sonsuz dek uzayabilecek" bir tabaka elde edilir.

Didot, patenti Robert'den satın alır. Ama hemen para ödemek yerine, imalathanenin elde edeceği kârdan pay vermeyi önerir.

İşte o sırada, Didot ailesinin kızlarından biriyle evli olan *Gamble* (kumar) adında bir İngiliz çıkar sahneye.

Acaba iki bacanak icadı geliştirmek için işbirliği yapmaya mı karar vermiştir?

Yoksa şu *Gamble* denen zat tasarımı çalmış mıdır? *Gamble* Manş'ı geçer, başka bir kâğıt imalatçısıyla, *Fourdrinier* ile çalışmaya başlar ve İngiltere'den patent alır.

Louis Nicolas Robert pes etmez. Zira henüz hiçbir şey elde edememiştir. *Didot*'ya dava açar ve bunun sonucunda icadının tasarruf hakkını yeniden üzerine alır.

Artık hakkını İngiltere'de arama zamanı gelmiştir. Ama bu iş epey zordur, zira *Fourdrinier*'ler işi iyice ilerletmiştir.

Gamble'in yanında, *John Hall* ve *Bryan Donkin* adında, işinin erbabı iki teknisyenle beraber bir ekip vardır. Ekip, *Robert*'in düzeneğini geliştirmek için canla başla çalışmaktadır: Boşaltma sistemi hızlandırılmış, taşıma bandının hareketlerinin kontrolü iyileştirilmiş, bant genişletilmiş, su sıkma rulolarının sıkış gücü artırılmıştır. Nihayet prototip aşamasına gelinir. İlk makine 1803'te ilk kâğıt tabakalarını üretir. Sonuç etkileyicidir: Tam altı küvet kâğıt tabakası üretebilmektedir!

Bunu diğer donanımlar izler. Performans gitgide artar.

Elle imalat ölmez. Ne ki yeni bir dünyanın kapısı açılmıştır.

1810'da bizim *Didot* iflas eder. *Robert* de işsiz kalır.

Dört sene sonra, bir mahkeme kararıyla *Robert*'in makinenin babası olduğu onaylanır. *Robert* makinesini, *Mesnil-sur-l'Estrée* imalathanesi de dahil, pek çok imalathaneye önerir. Hiçbiri kabul etmez.

Düş kırıklığına uğrayan *Robert*, bu defteri kapamaya karar verir ve başka işlerle meşgul olur: Öğretmenlik yapar ve yazı makinesi gibi birkaç yeni şey icat eder.

Ama kader ona bir sille daha atacaktır.

1826'da bizim *Didot*'nun kuzeni *Firmin Didot*, *Mesnil* imalathanesini satın alıp... artık *Donkin*'in sattığı İngiliz makineleriyle donatır.

Louis Nicolas Robert bütün "alet edevat"ını yok eder, her türlü girişimden elini eteğini çeker ve iki sene sonra da ölür.

Robert'in kaderi, başka pek çok Fransız mucidin kaderini hatırlatıyor. Bir şeyler icat ediyorlar, ama güven ve mali kaynak yokluğundan, işin kaymağını başkaları yiyor.

MUCİDİN İSTIRABI

Taraflar Arasında, vb.

Angoulême matbaasından Sayın David Séchard, gerek âdet olduğu üzere paçavralardan yapılan, gerekse paçavra katılmaksızın hazırlanan kâğıt hamuruna bitkisel maddeler karıştırmak yoluyla, hem küvette eşit boyda kâğıt hamuru hazırlamak, hem de her türlü kâğıdı yaklaşık yüzde elli daha ucuza üretmek için yeni bir yöntem bulmuştur. Bu icadın patentini imalatta kullanmak üzere, Sayın David Séchard ile Sayın Cointet kardeşler arasında bir ortaklık kurulmuştur. İşbu ortaklık aşağıdaki maddelerde belirtilen koşullara tabidir. [...]

1823 senesinin ilk altı ayı boyunca David Séchard, —tabii bir lokma ekmek ve kıyafet verilmeksizin, insan muamelesi görmeksizin yaşamaya yaşamak denirse— Kolb ile beraber kâğıt imalathanesinde yaşamıştı. Karşılaştığı tüm zorluklarla çaresizce mücadele etmişti ve Cointet'ler haricindeki herkes de bu asil mücadeleye şahit olacaktı, zira bu gözüpek savaşçı bir an için olsun kendi çıkarını düşünmemişti. [...] İnsanın kendi amaçları için dönüştürdüğü maddelerde ortaya çıkan tuhaf neticeleri müthiş bir dirayetle gözlemlemişti: Bu maddelerde doğa adeta ehlileştirilmiş ve gizli direnci kırılmıştı. David bu gözlemlerden sektör için önemli sonuçlar çıkarmış ve bu tür yaratımların, kendisinin maddelerin "ikinci doğası" diye tabir ettiği, şeyler arasındaki nihai ilişkiye uyulduğu takdirde gerçekleşebileceğini gözlemlemişti. Nihayet ağustos ayına doğru, kâğıdı küvet içinde boyutlandırmayı başarmıştı; üstelik bu kâğıt o sıralar sektörün imal ettiklerinin tıpatıp aynıydı. [...] Korkuya kapılan diğer imalatçılar eskiden beri kullandıkları yöntemlere takılıp kalmıştı; Cointet'leri kıskanan bu imalatçılar, mahut kâğıt imalathanesinin yakında iflas edeceği söylentisini yaymıştı. [...]

Eylül ayı geldiğinde, ağabey Cointet, David'i kenara almış, onun çok başarılı bir deney yürüttüğünü öğrenince de bu mücadeleden vazgeçmesini salık vermişti.

"Sevgili David, Marsac'a karınızın yanına gidin, çok yoruldunuz, biraz dinlenin; kendi kuyumuzu kazmak istemeyiz, değil mi," demişti dostane bir edayla. [...]

Canlı bir beden besini nasıl özümlese, David Séchard'ın buluşu da Fransız imalat sektörü tarafından öyle özümlemişti. Paçavradan başka

maddeler kullanılması sayesinde, Fransa Avrupa'daki diğer ülkelerden çok daha ucuza kâğıt üretebiliyordu.⁸ [...]

Yanında çok sevdiği karısı ve iki oğlu, bir kızıyla beraber, David Séchard [...] boş zamanlarında edebiyatla ilgileniyor ve bir toprak sahibinin şanına yakışan mutlu ve keyifli bir hayat sürüyordu. Şana şöhrete ilelebet elveda demiş olan David, hayalperestler ve koleksiyoncular arasında layıkıyla yerini almıştı; şimdilerdeyse böcekbilimle meşgul oluyor, bilimin ancak son safhalarına vâkıf olduğu ve o güne dek sır olarak kalmış, böceklerin geçirdiği dönüşümler üzerinde araştırmalar yapıyordu.

Bahtsız mucidine Séchard adını veren Balzac, böylece tekniğe vâkıf olduğunu kanıtlamıştı.* Zaten bir kâğıt fabrikası kocaman bir kurutucu değil de nedir? Gereken tek şey, liflerin esnemesini sağlayan bütün suyun, presleme ya da buharlaştırma yoluyla kâğıt hamurundan alınmasıdır.

Öyleyse, imalat sektörü de dahil Gerçek'in *bütün* âlemlerine ilgi duyan edebiyata selam olsun!

* Yazar burada Séchard adının, Fransızcada "kurutmak / suyunu atmak" anlamına gelen *sécher* fiiliyle benzerliğine gönderme yapıyor. – ç.n.

8. Balzac böylece başka bir devrimden de bahsetmiş oluyor: Paçavra kılığı olduğundan, hammadde olarak ağaç kullanılmaktadır.

Yüce İnsanların Huzurunda

Fransa Milli Kütüphanesi,
Paris, Fransa

27 OCAK PERŞEMBE sabahı, Palais-Royal durağında metrodan indim ve Palais-Royal bahçesinden geçerek kuzeye yöneldim; çünkü eski çağlarla randevum var.

Müze müdürü Michèle Le Pavec, Vivienne Sokağı'nda, Madonna'nın favori butiği olan Jean-Paul Gaultier'nin hemen karşısındaki 5 numaralı binada beni bekliyor.

Sonu gelmez çalışmalar yüzünden, geçmişe yapacağım yolculuk için, önce şantiye barakalarının arasından slalom yapmam, sonra parmak ucuna basarak (oval) süreli yayınlar salonunu geçmem, demir bir merdivenden çıkmam, sola dönmem, sonra tekrar sola dönüp, duvarları harap olmuş uzun bir koridoru katetmem ve (geçici) bir ofisin kapısını aralamamı gerekti. Aynı şekilde müze müdürü olan bir başka bayan, Marie-Laure Prévost karşılıyor beni. Müthiş bir itinayla, elinde bir tabaka tutuyor; tabakanın boyu yaklaşık altmış, eni yirmi santimetre ve baloncuklu plastik bir ambalaja sarılmış.

Oturmamı rica ediyor.

Ve bendeniz dört bin yıl öncesinde buluyorum kendimi.

Birbirine tutturulmuş papirüs yapraklarından oluşan bir rulo var önümde.

Marie-Laure yavaş yavaş ruloyu açarken, *École normale supérieure* mezunu genç bir bayan, Chloé Ragazzoli de kulağıma gerekli bilgileri fısıldıyor.

Kendisi kâtiplerin mesleki pratikleri üzerine bir tez hazırlıyor;

ayrıca bu hazineyi keşfeden eski Mısır uzmanı Émile Prisse d'Avennes hakkında da bayağı bilgi sahibi.

"Gördüğünüz gibi, metin hiyeratik yazısıyla, yani 'sadeleştirilmiş' hiyeroglif yazısıyla yazılmış. İşaretler de sütunlar değil satırlar halinde düzenlenmiş. Kâtipler bu yazıyla daha rahat etmiş olsa gerek."

Ara sıra, genç kadın metni çeviriyor.

"Bir vezirin, ileride firavuna hizmet edecek olan oğullarına, erdemli hayat konusundaki nasihatlerinden bahsediliyor. Başlıktan belli: *Vezirden Nasihatler*."

İhtiyarlık çaldı kapıyı... ahir vakit geldi nihayet... İyi göremiyor, iyi duyamıyorum... ihtiyarlığın insana ettiği bu işte: her şey mihnetli...

Hiç farkına varmaksızın, tamamen alıştırma niyetine, benim yakın gelecekteki halimi tasvir etmeye devam ediyor.

Ama ne önemi var ki, zira onun yanındayken zamanda geriye gidiyorum ne de olsa.

Çoktan mazi olmuş Mısır'dan dönmem kolay olmuyor.

Derya gibi olan üç perim aralarında bir şey tartışıyor ve sonunda fikir birliğine varıyorlar. Sözcü tayin ettikleri Marie-Laure biraz sıkıntılı bir havayla açıklıyor:

"Bilimsel olarak kesinlikle kanıtlanamasa da, dünyanın en eski kitabıyla tanışmış olduğunuzu düşünmek için yeterli sebebimiz var."

Böylece bir elyazmasından öbürüne geçe geçe, sabahleyin bir-iki saatte, insanlık tarihinin büyük bir kısmını katettim. Saatimin kafası iyice karıştı artık. Şaşkınlığından faydalanmak için, sadistçe bakıp durdum saatime.

Farzedin ki saat 10:15'te Çin'deki Dunhuang mağaralarından birinde, lotus sutrası denen sutranın önünde duruyor, kâğıdın düzgünlüğüne ve kaligrafinin netliğine hayranlıkla bakıyorum. Sanki yeni ideogramlar hepsi.

Bu rulonun, ki onu nadide yapan özelliklerden biri de bu, hatimesi var, yani açıklayıcı bir not var sonunda: Yazıldığı tarih (675) ve kâtibin ismi (Yuan Yuan Zhe) yazıyor. Bin üç yüz otuz beş yıl

uzaktan, bu kâtibe hürmetlerimi sunuyorum.

Le Pavec birden araya giriyor: Selamın sabahın vakti değil şimdi, saat tarifesine uymak lazım.

Saat daha 10:45. XII. yüzyıl Avrupası, elinde Latince bir sözlük, beni bekliyor; bu sözlükle günlerimi geçirebilirim: Bir kısmı parşömen, gerisi kâğıt; gelişmenin cisimleşmiş hali adeta.

Sonra, yüzyılların üzerinden hızla atlayarak, XVIII. yüzyılda buluveriyorum kendimi. Şeytana pabucunu ters giydiren Casanova'nın yanındayım; Venedik'te *Piombi* (kurşunlu) denen şu korkunç hapishaneden nasıl kaçabileceğimi düşünüp duruyorum.

Efsanevi çapkın muhasebe defteri denebilecek büyük defterlere, azametli ve sakın bir elyazısıyla, hatta olabilecek en kontrollü yazıyla, hayatını, akla hayale gelecek en maceralı hayatı anlatıyor.

O satırların kusursuz düzeni ile aktardıklarının düzensizliği arasındaki karşıtlıktan daha sarsıcı bir şey olamaz.

Hapishaneden kurtuluncaya kadar Casanova söz dinlemez nefesine hâkim olmak zorunda. Neyse ki Le Pavec tetikte. Yoksa ben de kaptırırdım büyüye kendimi.

Yazarın sırlarını benzersiz bir şekilde ifşa eden kâğıda şükranlarımı henüz sunmuşken, Victor Hugo sürgünde yazdığı *Gülen Adam*, *Deniz İşçileri*'nin müsveddeleriyle beni bekliyor.

Victor Hugo cümlelerini ne tür bir yüzeye yazdığını umursamıyormuş gibi duruyor. Şunu kesin biliyoruz ki ipek, taş, kum... elinin altında ne varsa onun üzerine yazmış, çizmiş, resim yapmış.

Aslına bakılırsa, ondan delisini bulmak imkânsız.

Notlar açısından her şey iyi hoş. Mesela, birtakım cümleler Gérard de Nerval'in gönderdiği bir mektubun arkasına karalanmış.

Ama elyazmalarına gelince, tasarladığı esere göre itinayla seçim yapmış Hugo. Örneğin renk konusunda işi şansa bırakmamış.

Deniz İşçileri'ni sadece beyaz kâğıda yazmış; *Sefiller*'i ise, çalıştığı yer ister Brüksel ister Guernesey olsun, çalıştığı dönem hangisi olursa olsun (önce iki buçuk sene aralıksız çalışmış; on üç senelik bir ara verdikten sonra tekrar başlamış), hep aynı gök mavisi kâğıdı bulmaya uğraşmış.

Sanki o renk hikâyenin yuvasıymış gibi.

Ayrıca her tasarı için satın alınan kâğıt miktarı da kitabın boyu-

tunu adeta belirlemiş. 1866 Nisanı'nda *Deniz İşçileri*'ni bitirdiğinde şöyle yazmış: "Son sayfayı, iki sene önce satın aldığım Charles kâğıtlarının son yaprağına yazıyorum."

Hatta metin ile kâğıdı arasında bir ilişki, mütekabiliyet kurmaya dahi özen göstermiş: *İç Sesler*'deki şiirlerinden birini, erkek kardeşinin ölüm ilanının arka yüzüne yazmış.

"İngiliz" kitapları olan *William Shakespeare, Deniz İşçileri, Gülen Adam* ancak Londra'dan gelen kâğıtlar üzerine yazılabilirmiş; *1793 Devrimi* içinse Fransız kâğıdı şartmış!

Doğası gereği özgür bir iş yaptıklarından, her tür dış otoriteden azade olduklarından, mesai saati gibi bir mefhumları bulunmadığından, yani günümüzde hiçbir şey yapmamakta serbest olduklarından, aylıklıktan kaynaklanan her türlü ayartmaya ve saike boyun eğmekte özgür olduklarından, işlerinde ilerlemek isteyen yazarların çoğu kendilerine ister istemez birtakım ritüeller bulur.

Üstelik zorunlu ve amansız ilk yoldaşları yalnızlık olduğundan, kendilerine başka varlıklar ararlar.

Bu rol için de en güçlü aday kâğıttır.

Kimi yazarların kâğıda hitaben dile getirdiği sevgi sözlerini okuduğumuzda, karılarına ya da metreslerine hitap ettikleri izlenimine kapılırız.

Örneğin Victor Segalen, Kore kâğıdına övgü düzer: "Kore, sen bir rüyasın, incecik, kadife gibisin, sen bir inci tanesisin..."

Ya da daha da lirik bir tarzda Paul Claudel: "Ey kâğıt! Nerede buldunuz onu? Yumuşacık, inci gibi o maddeyi; ona bakınca su yosunlarını, kadın saçlarını, balıkların canlılığını, yıldızların ve hücrelerin gelişip serpilmesini, buharları, topyekûn dönüşmekte olan bir dünyayı ve o eski Çin'e dair nostaljik hayalleri, bende onlarca yılın ya da binlerce asrın hatıralarını uyandıran hayalleri görüyor insan..."

İşte ben de iki buçuk saat ve dört bin yıl önce başlayan yolculuğun sonuna geldim böylece.

Le Pavac Kayıp Zamanın İzinde'nin (20 nolu) son defterini, *Yakalanan Zaman*'ı uzatıyor bana.

Suluk mavi renkli kapağında özel bir şey göze çarpmıyor.

Ama az sonra baş dönmesi başlıyor.

Neredeyse tüm sayfalara, her boydan ve biçimden kâğıt parçaları tutturulmuş; bazısı kartvizitten küçük, bazısınınsa açıldığında boyu bir metreye varıyor. Adeta dua ya da adakmış gibi görünüyorlar. Belli ki sonradan eklenmişler.

Defteri kapama arzusu uyanıyor içimde, sanki mahrem bir alana tecavüz etmişim gibi mahcup oluyorum birden. Hatta mesele bununla da kalmıyor: Sanki yaratımın perde arkasına, Proust'un beyninin içine girmiş gibiyim; cümleleri tam da onun kafasından çıktığı, kaleminin ucundan şu minik kâğıtlara aktığı haliyle görüyorum.

Nihayet eserin son sayfasına, 125. sayfaya geldim. Proust sadece üç satırı muhafaza etmiş. Diğerlerinin üzerini karalamış, keza yazdığı derkenarları da.

İlk sözcükler olan *çok büyük, ölçüsüzce uzatılmış bir yer* belli ki bir önceki sayfada başlamış olan bir cümlenin devamı.

"Acaba..?"

Marie-Laure Prévost kafasını evet manasına sallayarak, 124. sayfayı çevirmeme izin veriyor.

İyi kötü deşifre ediyorum:

İşte bu yüzden, eserimi tamamlayacak vakti bulabilirsem, her şeyden önce insanları birer hilkat garibesine benzetme pahasına da olsa, mekânda kapladıkları kısıtlı yere karşılık, Zaman içinde [...]

Ve en son sayfaya geçiyorum.

[...] çok büyük, ölçüsüzce uzatılmış bir yer kaplayan varlıklar olarak tasvir edecektim kesinlikle, çünkü insanlar, yıllara dalmış devler misali, yaşamış oldukları, sayısız günden oluşan, birbirinden uzak dönemlerin hepsine aynı anda dokunurlar.

SON

O karanlık ofiste, dokunsanız ağlayacaktım.

Kâğıt sayesinde, Proust'un son anlarına tanık oldum. Eline kalemi son kez almış. Çok geçmeden de bu dünyadan göçüp gidecek.

Ama Proust virüsü bana da geçmiş olacak ki hatıralar canlanmaya başlıyor zihnimde.

Proust *Kayıp Zamanın İzinde*'ye 1911'e doğru başlamış. Bir sene sonra, bin dört yüz sayfasını tamamlamış; niyeti hepsini tek seferde yayımlamakmış. Gittiği tüm yayıncılar, ki bunlara Gide'in *La Nouvelle Revue française*'i de dahil, metni reddetmiş. Bunun üzerine Proust eserinin ancak (küçük) bir kısmını, *Swann'ların Tarafı*'nı yayımlamak zorunda kalmış. Baskı parasını da cebinden vermiş.

Yanlış hatırlamıyorsam, üç satırın muhafaza edildiği ve üzerinde "Son" yazan, önümde duran şu son sayfa... 1913'te yazılmış.

Dokuz sene boyunca, ta 18 Kasım 1922'de ölünceye dek, Proust çoktan bitmiş olan bir esere tekrar tekrar dönmüş. "Minik kâğıtlar" ve "eklentiler", adeta ebedi olan bu mükerrer dönüşlerin, spiraller halinde ilerleyen o düşüncenin dışavurumu.

O an yüreğim sıkışıyor; herhalde ecelden kaçmak için, *bittiğini* çoktan açıkladığı eserini tamamlayacak zamanı olup olmadığını bilmeyen hasta yazarın endişelerini ben de hissediyorum.

Peki biliminsanları ne âlemde? Onları unutmuş olmamak için, bir başka gün gelip, elyazmaları bölümüne musallat oluyorum.

Nasıl ki kasap eti ancak kendisinin layıkıyla kesebileceğine inanırsa, yazar da kâğıdın sadece kendi mülkü olduğuna inanmak, kâğıt kullanan diğer herkesi sahtekâr ya da en iyi ihtimalle amatör adetmek ister.

Başka defterleri, Louis Pasteur'ün defterlerini karıştırırken duyduğum mahcubiyetin sebebi işte bu. Hatırlatma notları ya da arşiv olmaktan ziyade, bu defterler kırk sene boyunca (1848-88), Pasteur'ün gerçek sırdaşı ve kristalografiden tutun fermantasyona, ipek böceğinin metabolizmasından virütik hastalıkların incelenmesi ve tedavisine sayısız araştırmalarında yol arkadaşı olmuş.

Başına gelen bütün olayları gün gün büyük bir titizlikle yazmış, fikirleri olgular gibi, hipotezleri doğrulamalar gibi kâğıda dökmüş.

"Hangi deftere bakmak istiyorsunuz?" diye soruyor Marie-Laur. Elimizde yüzden fazla defter var!

Karar veremediğimden, kendisi 13 numaralı defteri getiriveriyor. Sonra 6 Temmuz 1885 tarihli sayfayı açıyor.

Önemsiz görünen şu birkaç satır sayesinde, tıp tarihinin en büyük buluşlarından birinin kalbine giriveriyoruz. Biz yavaş yavaş

rapport de l'Etat inspecteur sur un enfant
 très dangereusement malade par un crime religieux 87

Le 6 juillet 1885, j'ai vu le rictus de trois personnes :

1° sans nom, Bledora, M^l Vieira à Meisingott

(Dors. Min.) malade au bras le 4 juillet par son propre crime, mais sans
 rictus dans l'air rive, sans chemise fissile.
 Je le ramène de lui en l'assurant qu'il ne pourrait pas le
 rige, qu'il était impossible.

2° Joseph Meister, âgé de 4 ans depuis le 21 février

deux, fort malade au droit médium de la main droite, aux
 coudes et à la jambe par le crime d'un religieux qui a été
 inspecteur, l'a t. r. r. et l'aurot de rictus sans
 l'absence d'un rictus unie de deux heures de fer qui
 a frappé le sein.
 L'absence d'élévation avait lieu, venant et seigneur de
 deux fois l'absence.

Voici la compilation des Clashes sur un lieu.
 Tulpian et Grander. Voir à p. 4.

Parole le rictus et l'aspect à Vangantia de la rictus l'absence
 à l'hôpital.

L'enfant nait entre de rictus, un peu plus haut que
 l'absence, une l'absence.

6 juillet 1885	1/2 h.	mois	21 juillet	mois	15 jours
1	9	10	25	10	15 jours
2	10	11	26	11	16 jours
3	11	12	27	12	17 jours
4	12	13	28	13	18 jours
5	13	14	29	14	19 jours
6	14	15	30	15	20 jours
7	15	16	31	16	21 jours
8	16	17	1	17	22 jours
9	17	18	2	18	23 jours
10	18	19	3	19	24 jours
11	19	20	4	20	25 jours
12	20	21	5	21	26 jours
13	21	22	6	22	27 jours
14	22	23	7	23	28 jours
15	23	24	8	24	29 jours
16	24	25	9	25	30 jours
17	25	26	10	26	31 jours
18	26	27	11	27	1 mois
19	27	28	12	28	1 mois 1 jour
20	28	29	13	29	1 mois 2 jours
21	29	30	14	30	1 mois 3 jours
22	30	31	15	31	1 mois 4 jours

On s'arrête à ces 22 observations. C'est la fin de la compilation.

N.a.fr. 18019, n 87 (v. 83, Pasteur)

kuduz. Tedavi edilen Kuduz bir köpek tarafından çok kötü ısırılan
ilk kişi bir çocuğun sağlık durumunun kronikleşmesi

6 Temmuz 1885. üç kişi beni ziyaret etti:

1) Bay Vone, Théodore, Meissengott'ta bakkal (Aşağı Ren) 4 Temmuz'da kendi köpeği tarafından kolundan ısırılmış, ama elbise üzerinden ısırıldığından açık bir yara yok, gömlek parçalanmamış. Kuduza yakalanmasının imkânsız olduğunu söyleyerek, evine gönderdim.

2) Joseph Meister, 21 Şubat'ta 9 yaşına basmış (*Villé yakınlarında-ki Steige'den annesi getirdi – babası fırıncı*). Aynı köpek tarafından sağ elinin orta parmağı, kalçası ve bacağından feci ısırılmış; köpek, pantolonunu yırtmış, çocuğu yere düşürmüş; her yerini parçalamak üzereyken, elinde iki demir çubukla bir inşaat işçisi çıkagelmiş ve köpeği kovalamış. Tetkik sonucunda, çocuğun midesinde saman çöpi ve talaş bulundu.

MM'in yol açtığı yaralarla ilgili bulgulara bakınız.

Vulpian ve Grancher. Ayrı dosya.

Anneyi ve çocuğu Vauquelin'e yerleştiriyorum. Çocuk hastaneye gitmekten nefret ediyor.

Çocuğun karnının biraz üstüne, kalçasının oralara, sağ ve sol böğrüne:

6 Temmuz akşam saat 6/8 20-21 Haziran'da – ser. ilik – 15 günlük ilik

– Akşam, 2 tavşana ayın 25'indeki ilik yerleştirildi 30 Temmuz'da durum iyi; 2 Ağustos'ta durum iyi; 11 Ağustos'ta durum iyi; 19 Ağustos'ta durum iyi.	7 — sabah saat 9 — 23 — ayn. — 14 günlük ilik
— 27/9'daki ilığın yerleştirildiği 2 tavşan 20 Temmuz'da hâlâ iyi durumunda. 2 Ağustos'ta durum iyi.	7 — akşam saat 6 — 25 — ayn. — 12 günlük ilik
11 Ağustos'ta durum iyi (19 Ağustos'ta durum iyi)	8 — sabah saat 9 — 27 — ayn. — 11 günlük ilik
— 3 Temmuz'daki ilik 2 tavşana yerleştiriliyor.	8 — akşam saat 6 — 29 — ayn. — 9 günlük ilik
15 Temmuz'da tavşanlardan biri ishal yüzünden öldü. 30 Temmuz'da (ve 2 Ağustos'ta) diğer hâlâ iyi durumda. 19 Ağustos'ta durum iyi / 11 Ağustos'ta durum iyi	9 — sabah saat 11 — 1 Temmuz — ayn. — 8 günlük ilik
— Aynı 7'indeki ilik 2 tavşana yerleştiriliyor. Biri ishalden öldü (23'ünde öldü). 20 Temmuz: Diğer hastalandı. 8. gün: ayleyse 5 günlük ilik hastalık yapabiliyor. — Aynı ilik 2 tavşana yerleştiriliyor. 30 Temmuz'da diğerinin durumu iyi. 2 Ağustos'ta durum iyi 11 Ağustos'ta durum iyi	10 — ayn. — 3 — ayn. — 7 günlük ilik
— 22'sinde, yani 8. günde alınan ilik 2 tavşana yerleştiriliyor. Gecikme var – bir günlük gecikme; biri 26'sında, diğeri 1 Ağustos'ta öldü. — 22'sinde, yani 7. günde alınan ilik 2 tavşana yerleştiriliyor. 23'ünde ve 24/7'de ölüyorlar. — 23'ünde, 7. günde alınan ilik 2 tavşana yerleştiriliyor. 27'sinde ölüyorlar.	11 — ayn. — 5 — ayn. — 6 günlük ilik 11 Temmuz'da da 2 tavşana aynı 5'indeki ilik (6 günlük ilik) yerleştirilmeyi. Biri 26'sında öldü, diğeri çok hasta. 15. gün, 7 talmata göç, 8 günlük gecikme
Dünyeyi yapacak tavşan kalmadı.	12 — ayn. — 7 — ayn. — 5 günlük ilik
	13 — ayn. — 9 — ayn. — 4 günlük ilik
	14 — ayn. — 11 — ayn. — 3 günlük ilik
	15 — ayn. — 13 — ayn. — 2 günlük ilik
	16 — ayn. — 15 — ayn. — 1 günlük ilik

Toplam 13 aşı yapılıyor. 12'si akşama çocukta kasılmalar oldu. Enjeksiyonlar

6 günlük ilik verildikten sonra önceki gün,
5 günlük ilik verildiği gün.

ilerlerken, içerde, son derece dokunaklı bir insan hayatı seyrediyor: Ansızın bir delikanlının hayatından sorumlu olan Pasteur'ün yaşıdığı tüm duygulara tanık oluyoruz. İşte size cesaret, şüphe, endişe, sebat, teselli ve kibir...

Peki bütün o tarihsel günler boyunca, Pasteur'ün mahrem dünyasına girmek gibi bir nimeti neye borçluyuz?

Âlimin, düzgün ama okunması gitgide güçleşen yazısına. Pasteur hiçbir şeyi unutmak istemediğinden, kâğıdın bulduğu her yanına, gitgide daha küçük harflerle yazmış. Bir hokka, belki de bir mum geliyor gözümüzün önüne, zira çalışmakla geçen günün ardından hava kararmış; parmaklarının kalemin sapına adeta kenetlendiğini, sonra kurulama kâğıdını eline aldığı görüyoruz.

~

Kütüphaneye yaptığım ziyaretlerden önce de kâğıt ile yazının bir izdivaç yaşadığına inanıyordum. Ama artık tamamen ikna oldum. Bu izdivaçta, kâğıt doğayla (ağaç, pamuk) kurageldiği ilişkileri getiriyor çeyiz olarak; (el) yazı(sı) ise mecburen ifşa ediyor kendini ve zihne açılıyor.

Modernlik iletişimi mütemadiyen geliştiriyor, ama aynı anda da en eski bağları koparıp atıyor: Mesela kaldırım taşları ya da asfalt, keza ayakbılarımızın tabanı yeryüzünden ayırıyor bizleri.

Yaşayan Efsaneler

Echizen, Japonya

JAPONLARIN kâğıt tutkusu MS 600 yılına doğru burada başlamış. Batıda, dağın yamaçlarında bir köy. Kore yakın; denizin hemen öte yakasında. Günlerden bir gün tüccarlar, şu huzurlu sabahlar ülkesinden gelip Çin icadını tanıtmış olsa gerek.

Tokyo'dan Echizen'e gitmek için en iyisi demiryolu. İlk tren hızla geçip gidiyor. Bu arada sağ yanda Fuji Dağı, sol yanda da Pasifik ve devasa Suzuki fabrikası ilişiveriyor gözünüze. Kyoto'dan önceki son durak olan Maibara'ya iniyorsunuz. Rıhtımın öte yanında, çok daha yavaş olan bir ekspres tren bekliyor sizi. Ne ki kaplumbağa hızıyla gittiği için ona teşekkür edeceksiniz. Zira sonbahar çoktan gelmiş; köknarlar şaşmaz yeşil renklerini koruyor; diğer ağaçlar, kiraz ağaçları, akçaağaçlar, kayınlar kendi ritimlerine göre renk değiştiriyor. İçten içe hor görülen gingkolardan ise daha sonra bahsedeceğim.

Uzun tüneller dağları geçmeye yaramıyor sadece. Geçmiş yüzyıllara da gidiyor. Bir vadiden öbürüne geçerken, köklere yaklaştığınızı hissediyorsunuz.

Günümüzde Echizen ismi, kısmen tarıma (pirinç), kısmen de endüstriye (her aşçının favorisi olan bıçaklar üretiliyor) dayalı bir yerleşim topluluğunu ifade ediyor.

Efsanenin çıkış yeri olan tarihi merkezin adı *imadate*, yani "köy".

Bir derenin kıyısında sıralanmış ahşap evler tapınağa kadar uzanıyor.

Kırk aile burada hâlâ kâğıt üretiyor.

Yoshinao Sugihara tüccar. Tıpkı babası, dedesi ve diğer ataları gibi. Kayıtlar, ondan önce en az on iki neslin de kâğıt ticaretiyle uğraştığını kanıtlıyor.

Artık evlerine konuk olma vakti geldi. En az iki yüz yıllık ahşap bir ev; içeri giriyor ve son derece alçak bir masanın etrafına toplanıp, ayaklarımız çıplak, hasır kilimin üzerinde oturuyoruz. Sugihara kâğıt konusundaki dersine başlıyor. Hiç inandırıcı olmasa da, elektrikli bir ısıtıcı, çoktan içime işlemiş olan nemli soğukla mücadele etmeye çalışıyor.

"Echizen şanslıydı. Bizim suyumuz, kuyularımız ve dağdan gelen nehirlerimiz vardı. Atalarımız çalışkan ve sebatkâr insanlarmış. Dolaşırken, çok uygun üç tür ağaççık bulmuşlar. En güzelleri *kozo*'dur.⁹ Lifleri çok uzundur. İkincinin adı *mitsumata*.¹⁰ Aynı türden, ama daha incedir. Üçüncüsü *gampi*¹¹ ise benzersiz bir parlaklıktadır ve müthiş incelikte kâğıt yaprakları elde edilmesine imkân verir. İlk ikisi ekilebilir ve pek çok çiftçi de geçimini bunlardan sağlar. Bir başka avantajları da hızlı büyümeleridir. Talih bu ya, en değerli *gampi* yavaş büyür ve sadece yaban olarak yetişir. O yüzden çok nadir bulunur ve toplaması da zordur. Haliyle daha pahalıdır."

İyi bir öğretmen olan Sugihara, not aldığımı görmekten pek hoşlanmamıştı. Kâğıt uzattı bana. Kökenlerini bulmak ise benim vazifem. *Gampi* konusunda sıkıntı yok. Ama diğer ikisini ayırt etmek için daha çok zamana ihtiyacım var.

Öğretmenim artık ikinci derse geçebilir.

"*Müsilaj* nedir, biliyor musunuz?"

Cehaletim çıkıyor meydana.

"O zaman viskozite diye bir şey duymuşunuzdur belki?"

Fizik-kimyaya dair eski hatıralarımı yokluyorum. Viskotik bir sıvı, hani şu bileşimindeki moleküller arasında meydana gelen bir miktar sürtünme nedeniyle akışı yavaşlayan sıvı değil miydi? Peki ama bunun kâğıtla ne alakası var ki?

"*Müsilaj*, elimizdeki karışıma viskozite vermeye denir. Viskozi-te, liflerin suyun içinde kalmasını sağlar, suyun süzülmesini yavaş-

9. *Broussonetia kazinoki*. Dut ağacı.

10. *Edgeworthia papyrifera*. 11. *Wikstroemia sikokiana*.

latır ve hamurun elek üzerine düzgünce yayılmasını kolaylaştırır. Müsilajın en iyi dostu da bamya kökleridir. Anladınız mı?"

Gayet açıklayıcı bu girizgâhtan sonra, Sugihara Japon kâğıdının uzun tarihini özetliyor bana.

Öğreniyoruz ki kâğıt önceleri dinsel amaçlarla kullanılmış. Budizmin kutsal metinlerinin milyonlarca kopyası, ufacık ahşap pagodalarda saklanmış ve ülkenin dört bir yanına dağıtılmış. Sonra *gam-pi*'nin altın çağı başlamış. Aşkî kaleme almak için, inceliğinden dolayı çok rağbet görmüş. Ardından samuraylar çağı gelmiş. Onlar daha sağlam, daha kalın bir malzeme istemişler: *kozo*.

Hava kararmış. Sugihara sözlerine ara veriyor. Bana acıdı herhalde. Soğuktan titriyorum. Ertesi gün için randevulaşyoruz.

~

İlk atölye. Kalbim küt küt atıyor. Sanki uzaklardaki bir krallığa giriyorum da orada çok eski sırları öğrenecekmişim gibi çocukça bir his var içimde.

Gün henüz tam ağarmadığından, önce sadece su görüyor ve sesini duyuyorum.

Koca bir leğen var sanki.

Kadınlar ahşap bir eleği, gri bir karışımla dolu koca çimento tanelere sokup sokup çıkarıyor.

İkişerli gruplar halinde çalışıyorlar. Ritimleri birbirleriyle uyumlu. Hiç konuşmuyorlar. Aynı el hareketleriyle sudan eleği çıkarıyorlar. Ne yapıyorlar? İki kadın eleği dibinden tutup kaldırıyor olsa gerek. Parlak bir yüzey görünüyor, bir örtü herhalde. Kadınlar yığına başka parlak yüzeyler katıyor, bunlar da sularını atıyor yavaş yavaş.

Kadınlardan biri, mavi bir plastik kaba bir çubuk sokmuş, sert sert karıştırıyor. Eğilip bakıyorum: viskoz.

İşte müsilajın etken maddesi.

Şu âna kadar tek bir erkek görmedim.

Atölyenin bir köşesinde, deminki kadınlardan yaşlı olan üç kadın, su dolu kapların önünde yan yana oturmuş; kapların içinde bir takım beyaz maddeler yüzüyor. Başlarında parlak mavi boneler var; bu halleriyle hemşirelere benziyorlar.

Herkes işinin başında; kimse fark etmedi bizi. Sugihara sağ kulağıma Japonca bir şeyler mırıldanıyor. Sol kulağımla da, dev gibi bir kız olan tercümanım Shoko'nun muhteşem Fransızcasını dinliyorum.

"En sondaki kozo, ortadaki mitsumata, önümüzdeki de gampi. Hatırlarsanız, kâğıt üretiminde kullandığımız bu üç liftten bahsetmiştim size."

"Şu kadınlar ne yapıyor?"

"Ağaç kabuğu artıklarını temizliyorlar."

"Bütün gün mü?"

"Echizen en ufak kusura bile izin veremez."

Kadınlardan biri ayağa kalkıp şarkı söylemeye başlıyor. Hani gampinin başında duran, içlerinden en yaşlı olanı. Söylediği şarkı bir yükseliyor bir alçalıyor. Sesi hiç titremiyor. Sanki dolaşıp, en dokunaklısından en ağırına tüm duyguları birer birer toplayacakmış gibi. Nefesimizi tutuyoruz. Şarkı bitiyor. Yaşlı kadın tekrar oturuyor; sağ eliyle gampi kabındaki pislikleri didikliyor. İki komşusu çalışmaya devam ediyor.

Parmak uçlarına basa basa yolumuza devam ediyoruz.

"Kâğıtla ilgili bir sürü şarkı var," diyor Sugihara. "Deminki şarkı XVIII. yüzyıldan beri söyleniyor galiba."

Ve başlıyor o da mırıldanmaya. Ama dudaklarının ucuyla, mahcubane. Shoko tercüme ediyor. Normalde o kadar neşeli olan kız, dokunsanız ağlayacak gibi.

Dayan,

Altın kadar değerlidir o!

Para filizlenecek dayanıklılık ağacında

Eğer evlenirsen bir kadınla

Çalışkan olsun alacağın kadın

Teni dupduru olsun

Ama muhakkak

Bilsin kâğıt yapmayı!

Duru suyu kullanmayı

Ve her daim saf bir kalple,

Tam kurumuş kâğıdın beyazlığına benzesin!

El yapımı kâğıdın kulakları vardır, der Japonlar. Çünkü tabakalar kâğıt bıçağıyla bir hamlede kesilmez. Büyük bir titizlikle, yavaş yavaş kesilir.

O yüzden de kenarları düzgün değildir. Denizi çok seven, ondan hiç ayrılmamak için kıvrıla kıvrıla giden sahil yollarına benzerler.

Kâğıdın kenarlarında tüyler kalır. Hani ihtiyarlıkta insanın kulağında çıkanlar gibi.

Şu anda ikamet ettiğim geleneksel evin duvarlarına bakıyorum; hemen hepsi kâğıttan. Niye duvarın kulağı vardır, artık biliyorum.

Dışarıda, köy kar yağışına hazırlanıyor. Eli kulağında; marta kadar da kalkmayabilir. O yüzden son karaturplar alelacele ekiliyor. Tapınağın cephelerini süsleyen heykellerin üzerine büyük beyaz örtüler geçiriliyor. En uzun sürense ağaçların üstünün örtülmesi. Zira bulutlara benzeyen şu kat kat biçimi elde etmek için yıllarca budanmış ağaçlar karın ağırlığından dolayı devrilebilir. Bu sebeple, ağaçların gövdesine destek olsun diye, uzun bambular dikiliyor toprağa. Ucunda sicimler asılı ve dallar bu sicimlere tutturuluyor. En hassas türler sıkı sıkı sarılıyor; eskinin süt çocukları da bunlarmış demek ki.

Köye bakan tapınağa doğru ilerlerken, yol boyunca —ki bu yol ileride, ormanın içinde kaybolmuş olan küçük bir baraja varıyor— Sugihara dingin bir edayla, Echizen sakinlerinin dinle çok sade ve çok sağlıklı bir ilişki yürüttüklerini açıklıyor bana: Elle tutulur bir sonuç istiyorlar. Bir tanrıdan memnun olmadıkları zaman da onu değiştireveriyorlar.

"Japonya hakkında öncelikle şunu bilmeniz lazım: Hiçbir şey baki değildir ve hiç kimse hiçbir şey baki değil diye hayıflanmaz. Herhangi bir şey çökecek ya da yanacak olursa, yeniden yaparız. Birazdan göreceğiniz tapınaktan önce en az beş-altı tapınak yapılmıştı. İlkinde bir Buda tanrısına tapılıyordu, ama kendisi yeterince

etkili olduğunu kanıtlayamadı. Köylüler kendi uydurdıkları ve işlelerini daha iyi gören bir başka tanrı koydular onun yerine. Yeni tanrıya verdikleri şu sıradan ismin önemi yok: Kawakami Gozen ('tanrı' ya da 'yukarı nehrin kadını' diye çevrilebilir). O günden sonra, köylülerin kâğıt tanrıçasıydı o."

Geleneklere göre, tapınağın girişini iki gingko korur. Efsaneye bakılırsa, o kadar çok su ihtiva ediyorlarmış ki yangın çıktığında, yangının ilerleyişini önlüyorlarmış.

İkinci etkileri ise: Tapınaktaki berbat koku.

Zira bu ağacın meyvesinin çürürken çıkardığı kokudan kötüsü olamaz. İşte bu sebeple Avrupa sadece erkek ağaçları ithal etmeyi yeğlemiştir.

Kısa süre sonra burnu alıştığından, ziyaretçimiz büyülenmekten kendini alamıyor. Koca koca taş fenerlerle dolu bir açıklığı geçiyor. Açıklığın etrafı devasa sedir ağaçlarıyla çevrili; neredeyse bulutlara değecekler. Merdivenleri çıkarken solunda toprağı eşeleyen bronz at öyle canlı görünüyor ki ziyaretçimiz yine az kalsın düşünüyor. Gelgelelim kâğıt tanrıçasını göremeyecek, zira kış yaklaştığından tanrıça kilit altına alınmış. Ama yapının acayip çatısı onu teselli ediyor. Birbirine tutturulmuş ufacık ağaç kabuklarından yapılmış. Bu çıkıntılı biçim azgın bir denizi andırıyor; ya da çok manidar bir şekilde, tektonik plakların çarpışıp durduğu bir ülkenin portresini çiziyor. Bu kargaşada itidalini koruyabilmesi için, kâğıt tanrıçasının maneviyatını kuvvetli tutması lazım.

Suratı asık halde, ah vah edip gözlerini göğe dikerek, tam da Japonlara özgü tarzda, bir şeyi söylemeden söyleyen, konuyu hiç açmadan konuya giren Sugihara nihayet üzüntüsünün sebebini açıklıyor bana:

"Kâğıt denen şu aziz ve kadim malzemeye ilgi duyduğunuz belli; ilgi gibi zayıf bir sözcüğü kullandığım için beni mazur görünüz, ama bunca yolu, üstelik de bugünlerde müthiş tehlikelerle dolu bunca yolu katedip ta buralara kadar gelmenizi nasıl tarif etmeli? Sizi kâğıda bağlayan ilişkiden iflah olmaz duygusal bir yakınlık diye bahsetsem, bilmem kabalık etmiş olur muyum? Şu son derece latif güne ve birbirimizi müthiş zenginleştirmemize rağmen, kâğıtla bağınıza bakınca, üzülmekten kendimi alamıyorum."

Tercümanım Shoko'ya gülümsüyorum hayranlıkla. Bir an olsun tökezlemeden ve kısaltmadan (korkunç bir şey olurdu bu!), şu anlaşılmaz üzüntünün dolambaçlarını adım adım katediyor.

Kısacık bir soruyla cevap veriyorum: "Üzüntü mü? Ne üzüntüsü?"

"Ah, ah, sizin gibi, kendini araştırmaya adanmış, allameicihan bir insanın onu kaçırmaması ne kadar yazık."

Sonunda endişelenmeye (ve biraz da sabırsızlanmaya) başlıyorum:

"Nedir kaçırdığım şey?"

"33'ler bayramı. Vah,vah çok yazık oldu!"

Şaşkınlıktan donakaldığımı görünce, mecburen açıklıyor:

VIII. yüzyıldan beri, her otuz üç yılda bir, Echizen sakinleri tanrıları için bayram kutluyor.

Peki niye otuz üç yıl? Çünkü Japonlara göre, 3 rakamı şans getiriyor. Belki de büyük bir hikmetle üçün yetip de artacağını düşünmüşlerdir, kimbilir? İşleri ve kafaları iyice karıştırmamak için, İsa'nın otuz üç yaşında öldüğünden hiç bahsetmeyeyim.

Mayıs ayının belli bir gününde, köyün güçlü insanları yola düşüyor. İkişerli gruplara ayrılıyorlar. İki grup, süslü mü süslü, yaldızlı ağır ahşap birer sunak taşıyor. Dağa tırmanıp, biri Budist, diğeri Şintoist, iki tanrının otuz üç senedir sıkıntıdan patladığı iki tapınağa çıkıyorlar. Ziyaretçileri olunca, yürüyüşe çıkınca heykellerin ne kadar sevindiğini belirtmem gerek yok sanırım. Heykeller sunakların üzerinde köye indiriliyor. Orada Kawakami Gozen'e katılıyorlar. Böylece bu üçlünün onuruna bayram başlamış oluyor. Tahmin edilebileceği gibi, bayram... üç gün sürüyor.

2008'deki bayramı kaçırdığım için beni teselli etmek isteyen Sugihara bir sonrakine muhakkak gelmemi söylüyor.

Kafamdan hızlıca hesap yapıp şu üç sonuca varıyorum:

1) Söylenenlere göre, ilk bayram 721 Mayıs'ında kutlanmış;

2) Bir sonrakine katılmak için, $2008+33-3=2038$ Mayıs'ına kadar beklemem gerekiyor;

3) O zaman, (2038-1947) doksan bir yaşına basmış olacağım. Eh, hayal kurmanın sonu yok tabii.

Ne canlı köy!

Ama dünyanın dikkatini sürekli nasıl çekeceğini bilmiyor.

Bu köy 1989'da insanları şaşırtmaya karar vermiş.

Tasarıya bütün zanaatkârlar katılmış. Altı ay boyunca kâğıt hamuru hazırlamışlar, bir çerçeve inşa etmişler, atölyeyi düzenlemişler ve kusursuz bir koordinasyon sağlayıncaya kadar, elle yapılan tüm işlemleri tekrar edip durmuşlar.

Nihayet büyük gün gelip çatmış; üç ay sürmüş.

Sekizi bir yanda, sekizi öbür yanda, güçlü kuvvetli on altı kişi, kalıbı devasa kaba daldırıp daldırıp çıkarmış.

Sonra, o güne dek Echizen'de hiç kimsenin görmediği bir tabaka kalıptan sökülmüş, preslenmiş ve kurutulmuş.

Bu çabaların sonucunu görmek için Guinness rekorlar kitabına bakılabilir: Dünyanın en büyük el yapımı kâğıdı: eni 7.10 metre, boyu 4.30 metre. Ağırlığı: 8 kilo.

~

Konuşmaya karar verdi mi, hiç kimse Yaşayan Efsane'yi durdurmaz.

Gelgelelim krallığının kapısını araladığımızda, dönüp bakmadı bile. En ufak konforu olmayan bir atölye. Kâğıt imal etmek için gerekli şeyler var sadece: tekne, kozo kabı, müsilaj için köklerin çürütüldüğü daha küçük bir başka kap, duvarın yanına yığılmış ahşap kalıplar, ezme aleti, lifleri dövmek için masa, pres...

Odanın ortasında, elektrikli bir ısıtıcının kırmızımsı ışığı ısınma olasılığını hatırlatıyor; sonra bir başka günse, belki de akşamın çöktüğünü.

Epey bir süre, yarım saat kadar, çalışmasını izliyorum. Kolları kalıba yön veriyor; kalıp, kâğıt hamurunu gereğince almak ve yaymak için küvete batıp batıp çıkıyor.

Bin yıl önce, benim gibi meraklı ve bana kardeşim kadar benzeyen bir adam bu atölyeye girmiş. Şu gördüğüm hareketlerin aynısını o da görmüş. Demek ki tünellere güvenmemekte haklıymışım. Hiçbir uyarıda bulunmadan, sizi geçmişe taşıyorlar.

O sırada üstat konuşmaya başlıyor. Ancak otuz yaşından sonra

kâğıda gerçekten hürmet gösterdiğini söylüyor.

"Peki daha önce ne yapıyordunuz?"

"Echizen'deki herkes gibi, kâğıt yapıyordum. Ama hak ettiği saygıyı göstermeden."

Ichibei Iwano çalışma temposunu hiç düşürmeden konuşuyor. Seksen yaşına yakın. Sivri kafası cılız bir kuşunkine benziyor. Tabii cılız kuşların gözlerinin içi gülmez onunkiler gibi.

Bir haftayı nasıl geçirdiğini soruyorum ona.

"Gördüğünüz gibi, iki gün kalıbımı düzeltmekle geçiyor."

Kendi sağlığına biraz da olsa özen gösterdiği için kutluyorum onu. Kıs kıs gülüyor.

"Kâğıt işini pek bilmiyorsunuz galiba. Diğer beş gün ise kâğıt hamuru hazırlıyorum."

Yaşayan Efsaneler çocukluğumdan beri büyülemiştir beni. İrfanın ve teknik bilginin zirvesini temsil ediyorlar.

Günümüzde, üç yüz kişi Yaşayan Efsane sayılıyor. Bu kişiler (başta müzik ve tiyatro olmak üzere) sanatları ve zanaatları (özellikle de çömlekçiliği ve boyacılığı) temsil ediyor. Beş kişi de kâğıt konusunda bu payeyi almış.

Japon kültürünün büyük sevdalısı Claude Lévi-Strauss, bu kuruma hayranlık duymuş; söylediğine bakılırsa, asalet unvanı veren, kayda değer tek kurum bu.

1999'da bir gün, Tokyo'daki Kültür Bakanlığı'ndan bazı kişiler gelmiş. Ichibei Iwano'nun çalışmasını izlemişler. Ona sorular sormuşlar. Notlar almışlar. Ama bostana hiç mi hiç ilgi göstermemişler.

Üç ay sonra resmi karar ulaşılmış. Ichibei Iwano'ya Yaşayan Efsane payesi verilmiş. Bu kararın üç sebebi varmış: Ürettiği kâğıt "yüksek bir sanatsal değer" taşıyormuş; kendisi "Tarih'te önemli bir yere sahip" imiş ve "kökleri bir yerde, Echizen'de" bulunuyormuş.

~

"Bostanları sever misiniz?"

Onun tek sorusu olacak bu. Yaşayan Efsane kâğıda ve onunla ilgili şeylere ilgi duyuyor sadece. Görüldüğü kadarıyla, bostan da bunlardan biri. Belli ki bir kabahat işledim. Belki de kâğıdı kadar bosta-

nıyla da gurur duyuyordur. Güzel kara turpları ve gümrah yeşillikleri için onu kutlamalıydım herhalde.

Bostanlar konusunda da Yaşayan Efsane payesi var mı acaba? Tek bir kişiye iki Yaşayan Efsane payesi verilebiliyor mu?

Ichibeï Iwano daldığım hayallerden çıkarıyor beni:

"Ekip biçmeyi bilmeyen asla kâğıt yapamaz."

Düşünüyorum. İki faaliyet arasında hiçbir bariz ilişki göremediğimden, cüret edip soruyorum.

Ama cevap alamıyorum.

Üstat bu kadar aşikâr gerçekler konusunda konuşmayı alçaltıcı buldu herhalde.

Ya da beni çocukların dahi bilebileceği bir bilmeceyi hâlâ kavrayamamış bir budala durumuna düşürüp aşağılamak istemedi belki.

Yahut şu hikmetten (kâğıt-bostan, aynı mücadele), hani insanın uzun ve sabır isteyen bir yolculuk sonunda ancak kendi kendine erişebileceği hikmetten dolayı cevap vermedi.

"Şimdi beni dinleyiniz!"

Kulak veriyorum. Uzaklardan gelen birkaç havlama sesi, yakınlardan gelen ve herhalde bir kazanın çıkardığı fokurtu ve atölyede kaptan akan suyun şırıltısı haricinde, dikkatimi yönelteceğim hiçbir ses yok. Pes ediyorum.

Efsane'nin yüzünde öfke peyda oluyor bir anlığına.

"Siz de diğerleri gibisiniz: İşin özünü unutuyorsunuz! Siz hiç su diye bir şey duymadınız mı?"

Tabii ki duydum, diyorum, ama...

"Suyun hiç önemi olmadığını mı zannediyorsunuz? Hatta daha da kötüsü, bütün suların aynı olduğunu mu zannediyorsunuz? Şunu biliniz ki kâğıdın gerçek hammaddesi sudur! Bazı günler oluyor, doğru dürüst kâğıt yapamıyorum. Kontrol ediyorum. Her şey tamam. Köye gidiyorum. Eşe dosta soruyorum. Onlar da iyi kâğıt üretmiyor. Sonra iyi kâğıt geri geliyor, suyun sayesinde."

Bu sefer ben atılıyorum.

"Sıcaklıktan hiç bahsetmediniz..."

"Bu konuda kitap yazmıyor muydunuz siz? O yüzden biliyorsunuzdur diye düşündüm. Kâğıt yaz mevsimini sevmez. Çünkü kâğıdın esnekliği gerektiği gibi olmuyor. Çünkü su ııklaşıyor, istikrarsızlaşıyor. Bu işten anlayan müşterilerim köyde havanın yeterince soğuk olup olmadığını sorar. Ancak böyleyse sipariş verirler."

Şu bin yıllık el işçiliğini seyretmekten alıkoyamıyorum kendimi. Herhalde aynı titizlikle, aynı dikkatle, bütün benliğinin didinmesiyle, Yaşayan Efsane payesini kazandıran özenle gerçekleştirilmiş beş günlük hazırlık safhasını düşünüyorum.

O sırada, dile getirmeye cesaret edemediğim şu saygısız soru düşüyor aklıma: Bütün bunlar kâğıt için mi? Kâğıt, bunca ilgiye değer mi gerçekten?

Ichibei Iwano aklımı okumuşçasına:

"Ben sadece sanatçılara hizmet veririm. Bana gelip dileklerini, ihtiyaçlarını, istedikleri dokuyu, kalınlığı söylerler; üstelik her biri de farklı şeyler ister. Ben de bunları hayata geçiririm. Şayet sonuçtan memnun olurlarsa, gururlanırım. En çok gravürü seviyorum ben. Gravür en iyi cins kâğıt ister."

Ichibei Iwano ileri yaşından ötürü, saat 17'de paydos ettiğini söylemişti bana. Ama gece çoktan çökmüş. Neon lambasının altında kâğıt hamuru yeşilimtırak görünüyor. Yaşayan efsane çalışmaya devam ediyor. Belki de ömrünün ilk otuz senesinde kâğıda yeterince hürmet göstermediğinden kendini affettirmek için devam ediyor.

Akşamleyin, dünyanın en büyük kâğıt üreticilerinden olan Daio Paper'in başkanı ve şirketin kurucusunun torunu Mae Ikawa'nın tutuklandığını öğreniyoruz televizyondan. Şirket parasının bir kısmını kumar borçlarını kapatmak için kullanmış.

Ertesi gün, dönüş yoluna koyulmadan önce, içimde güçlü bir sıkıntı ve burukluk duygusuyla ana caddeye koşuyorum. Zanaatkârların mümkün mertebe tümüyle vedalaşmak istiyorum. Onların tehdit altında olduğunu hissediyorum herhalde. Bir dahaki gelişimde tekrar görebilecek miyim onları acaba?

Sezar'ın hakkını Sezar'a vermek adına, Heizaburo Iwano'dan başlıyorum. O da bir Yaşayan Efsane, ama sadece bu bölgede. "Fırça darbeleriyle bulut" yapma tekniğine, kâğıt üzerine adalar ya da kıyıları çizmesine hayran kalıyorum.

Duvar kâğıdı yapmak için makineler ile geleneği birleştiren Hideaki Taki'nin kapısını çalıyorum.

Ayrıca Osada ailesi de beni ağırlamış ve lüks mağazalar için ürettiği envai çeşit süslü *kitsch* Noel ağaçlarını gösteriyor. Ama Filipinliler onları kopya ediyor, ne yazık ki, dünyanın kanunu bu! En kötü kalite malı ucuza veriyorlar, güya onlarla rekabet ediyorlarmış; yalanın böylesi de görülmemiştir!

Yamagi ailesi ise, takvim olarak kullanılmak üzere, siyah bir kâğıda beş renkli ejderhaları nasıl yapıştırdıklarını gösteriyor. "Gelecek sene, onun senesi! —Kimin senesi?— Ejderha'nın. Sizce işlerimize bereket getirir mi?"

Böyle böyle akşamı ediyoruz.

Echizen'in egzotik ve tablo gibi olan sessiz sakin köy görünümünün altında, müzelik olmamak için, on beş asırdır sürüp giden kadim geleneği bozmamak için canını dişine takıp üretmeye devam eden insanlardan başka bir şey yok aslında.

İşte o zaman, ta vadiye kadar uzanan sonu gelmez tünelleri düşünüyorum yeniden. Bu tünellere, modernliğin vahşetinin geçmesini engelleyecek koca filtreler takma fikri geliyor aklıma.

Bu arada, Tanrıça'yla konuşmak için tapınağa çıkıyorum. Bütün olup bitenlerden haberdar olduğunu duysanız şaşırırsınız herhalde.

Kâğıdın Ebediyeti

Japonya

GELENEKSEL Japon evlerinin hepsi ahşapmış. Ama çok yangın çıkarmış. Evlerden biri yandığında, yapılacak en acil iş, o yerin ve ailelerin tüm geçmişini içeren değerli kâğıtları kurtarmakmış. Bu kâğıtlar kuyulara atılmış.

Yangın söndü mü, sırlı sıklam olmuş ama yangından korunmuş bu kâğıtlar büyük bir özenle çıkarılmış.

Sonra, kurusunlar diye yere yayılmış.

Bu evlerden hiçbir şey kalmamış geriye. Silinmez mürekkeple yazıldığından, bir tek karakterlere bir şey olmamış.

Hiroşima

Japonya

DÜNYADA başka hiçbir malzeme yoktur ki kâğıt gibi, her tür hikâyeye destek olsun, konudan sapmaya izin versin, hatta çanak tutsun.

Öyleyse biz de bu olanaktan faydalanıp *turna*'yı ziyaret edelim.

Okurlarım telaşa kapılmasın hemen: En eski zamanlardan bugüne dek, çok uzaklara yolculuk eden, ama her seferinde başlangıç noktasına dönen bu kuş yolunu kaybetmeme mani olacaktır.

Size yemin ederim, kısa süre sonra esas konumuza döneceğiz, hem de yeni bilgilerle donanmış olarak.

Her halükârda nahoş ve meçhul sebeplerle, "turna"ya kötü kadın muamelesi yapan Fransa'nın aksine,* Asya bu uzun bacaklı kuşa derin bir saygı duymuş.

Turna öncelikle saflığın timsali (Sibirya turnasının gövdesi bembeyazdır), sadakatin timsali olarak görülmüş. İlkbahar geldiğinde, erkek turna bir dişi seçer ve tiz çığlıklar atarak saatlerce dişinin peşinden gider. Önceden belirlenmesi mümkün olmayan bir anda, dişi yeterince direndiğine kanaat getirir. Aniden durup kanatlarını boydan boya açar. Övgüleri kabul ettiğinin kanıtıdır bu.

Olayı hemen kavrayan erkek turna, dişinin sırtına çıkıp dört saniye çırpırır. Bu aşk kanıtından sonra, ömrü boyu beraberlikleri başlar. Onları ancak ölüm ayırabilecektir.

* Fransızcada "turna"yı ifade eden *grue* sözcüğü, aynı zamanda "fahişe" anlamında kullanılır. - ç.n.

Turnaya atfedilen diğeri bir meziyet ise uzun yaşamaları.

Konumuza hafiften yaklaşıyoruz. *Turnagiller*, altmış milyon yıl önce ortaya çıkmış ilk kuşlardandır. Ama bu kuşların ataları halinden hiç memnun değildi: Devasa gövdeleri, korkunç gagalarıyla, uçamayacak kadar ağırdılar. Mesela Latin Amerika'da terör estirmiş olan *phorusrhacos* (kuyruğu hariç, boyu üç metreyi aşyormuş).

Türün estetiği yavaş yavaş iyileşmiş.

Gövdeleri dikleşmiş ve çok geçmeden uçmaya başlamışlar.

Kanada turnasının Kuzey Amerika semalarında yaklaşık on milyon yıldır uçtuğu söylenir: Hâlâ dünya üzerinde olan en eski kuş türü büyük ihtimalle.

Bu kuşların çok eski zamanlara ait olduğunu tahmin eden Asyalılar onlara olağanüstü bir yaşama kapasitesi bahşetmişler: Rahat, altı yüz yıl yaşadığına inanılmış.

Her ilkbaharda, tam doğanın uyanırken turnaların hiç aksatmadan gelmesi, yaşam döngüsünde ayrıcalıklı bir yerleri olduğunun kanıtıymış.

Turnaya başka meziyetler de atfediliyor; örneğin bilgelik, yüksek zekâ (göğün çok yükseklerinde, çoğu kez dört bin metreden yüksek uçtuklarından herhalde), zarafet (uzun bacaklarından dolayı vücutlarını yavaşça ve asilce hareket ettirirler: Özellikle de Antigone turnasının boyu bir metreyi aşabilir) ve gözü peklik (1644'te, yeni bir Mançu istilasına karşı daha iyi direnebilmek için, Fang Chi Nian adında resmi bir Budist rahibe bir dövüş sanatı keşfetmiş, adını da *wushu*, "beyaz turna boks" koymuş).

Ve yine geliyoruz kâğıda; acıklı bir hikâyeye için son kez sapacağız esas konumuzdan.

Sadako Sasaki, 7 Ocak 1943'te Hiroşima'da doğar. 6 Ağustos 1945, saat 8.15'te bomba patladığında iki buçuk yaşındadır. Etraftaki bütün evlerin yerle bir olduğunu, komşularının hepsinin öldüğünü ya da yaralandığını, kendisininse hiç yara almadığını ve kollarıyla bacaklarını oynatabildiğini görünce, çok şanslı olduğunu düşünür.

Yaşı gelince de sürekli yürür.

Gerçekten yaşadığını doğrulamak için. Belki de yeniden icap ederse olabildiğince hızla kaçabilmek için.

1954'te, bir müsabaka sırasında başı döner. Kan kanseri olduğu ortaya çıkar.

Birisi, söylendiğine göre en iyi dostu, ona bin turnadan bahseder.

Bu çok eski efsaneye göre, origamiyle (kâğıt katlayarak) bin turna yapan bir kimsenin bütün dilekleri kabul olunur.

"İyileşmek istiyorum," der Sadako.

Ve başlar turnalarını yapmaya.

Kâğıtları katlamaya başlar. Sabahtan akşama katlar da katlar. Tuvalet kâğıdı ve sipariş kâğıdından tutun ilaç reçetelerine kadar bulabildiği her tür kâğıdı katlar.

Geceleyin de katlamaya devam eder. Uyusun diye hemşireler onu elini kolunu bağlamakla tehdit etmek zorunda kalır. Sonunda odası turnalarla dolup taşar.

Beş yüz tane turnaya ulaştığında, kendini iyi hisseder. Efsanenin gerçekleştiğine inanır. Evine dönmesine izin verilir. Ancak bu selamet sadece bir hafta sürer.

Bu arada, yüz kırk dört turna daha yapma imkânı bulur. Sonra, 25 Ekim 1955'te ölür.

12 yaşındadır.

Sınıf arkadaşları onun adına kâğıt katlamaya devam eder.

Çok geçmeden bin turnaya ulaşırlar. Ama durmazlar. Bir planları vardır. Turnaların satışı sayesinde, Sadako gibi, bomba yüzünden ölen ya da sonradan mahvolan bütün çocuklara ithafen, Hiroşima'nın ortasına bir heykel dikilir. Ardından da tören düzenlenir. Her sene, dünyanın dört bir yanındaki okullardan, binlerce kâğıt biblo gelir.

Ne de olsa Sadako Sasaki, Fang Chi Nian'ın, hani beyaz turna boksunu bulan şu Çinli rahibenin kız kardeşidir.

Eskilere Özen Göstermek

Louvre Müzesi, Paris, Fransa

SEINENEHRi boyunca uzanan Restorasyon Atölyesi, müzenin en batısında yer alan Flore pavyonunun ikinci katında bulunuyor.

Bu da manzara demek.

Sol tarafta, nehir kıvrımı görünüyor.

Ortada, Grand Palais'nin devasa cam çatısının arkasında, Chailot tepesi yükseliyor hafifçe. Biraz sağında, Rivoli Caddesi'nin yüksek cepheleriyle çevrelenmiş olan Tuileries Bahçesi yer alıyor. Cadedeki cepheler André Le Nôtre'un istediği üzere, gözü Champs-Élysées'ye yönlendiriyor.

Başka şaheserlerle meşgul olduklarından, bu manzaralara kayıtsız kalan bir grup kadın, kral XIV. Louis'nin ressamı Charles Le Brun'ın çizimlerini onarıyor. Şuradaki köleyi ve biraz ilerideki zafe-ri tanıyorum: Elçiler merdiveninin (Versailles şatosu) tavanı için yapılmış iki ön çalışma.

Kullandıkları yöntemi açıklayan restoratörler, Japonya'ya geri götürüyor beni.

İyice yıpranmış çizimleri, en iyi koruyacak malzeme üzerine koyuyorlar. Önce, üzerine kâğıt yapıştırılacak büyük bir keten örtü seriyorlar. Peki hangi kâğıdı seçmeli? Tabii ki kozo!

Alaycı alaycı, göz ucuyla bakıyorlar bana. Belli ki şu ziyaretçi kozo nedir bilmiyor. Belki de bu ismi hayatında hiç duymamış bile.

Gülümseyerek Echizen'den geldiğimi söylüyorum.

İlişkimiz değişiyor. Az önce bir yabancı, bir bakıma davetsiz bir misafir olan ben, artık neredeyse ekibin bir üyesiymiş gibi hissediyorum.

Kozonun, yani esneklik ile sağlamlığın bunca nadir görülen (değil mi ya?) birlikteliğinin meziyetlerinden bahsediyoruz uzun uzun.

"Şu Le Brun çizimleri için daha iyi bir malzeme bulabilir miydik ki?"

Bendeniz onlara karşı çıkacak değilim elbette.

Restorasyon atölyesinin genç yöneticisi Valentine Dubard, başka uzmanların başka eski kâğıtlar üzerinde çalıştığı başka masalara götürüyor beni.

Oralarda da aynı titizliğe, aynı bilgi birikimine, aynı gayrete tanık oluyorum. Zira her belge bir diğerinden farklı, her sorun özel bir muamele istiyor.

"XIV. Louis Döneminde Şölen, Maskeli Balo ve Tiyatro Kostümleri" adında bir albüm gösteriyorlar bana. Sayfalar üzerinde yapılan çalışmaları, bitki göndermeleriyle, gagalar ve tüylerle dolu o inanılmaz resimlerin nasıl korunduğunu anlatıyorlar. Bu resimlerde insanlarla hayvanlar, özellikle de kuşlar hafiften birbirine karışmış. Süslü püslü kıyafetleri içinde, imparatorluğun başını, yani Güneş Kral XIV. Louis'yi canlandırıyorum zihnimde. Çağının en iyi dansçılarından biri değil miydi kendisi?

Biraz ileride başka bir işlik var.

Jean-Baptiste Dagoty'ye (1740-86) ait bir portre pul pul dökülme gibi bir tehlikeyle karşı karşıyaymış. Bir kadın daha iyi görmek için bir büyüteç yardımıyla, tehlike altındaki kısımlar üzerinde çok ince bir fırçayla çalışıyor.

Kullanılan yapıştırıcının, mersinbalığının hava kesesinden elde edildiğini söylüyorlar.

Peki niçin kimse yaşlı yazarlara bu denli ilgi göstermiyor? Bizim de çatlaklarımız var.

Düşüncelerimin hızla başka yönlere sapabileceğini sezen Dubard bir başka uzmanın yanına götürüyor beni.

Bir sergi dolayısıyla söz konusu uzman Delacroix'nın bazı çizimlerinin ne durumda olduğunu kontrol ediyor.

İşte bu noktada, şu en tehlikeli kahramanla tanışıyorum: maden filizinden yapılmı mürekkep.

"Buyurun bakın."

Ressamın defterinin kaplan eskizleriyle dolu sayfasına eğilip bakıyorum. Zavallı kaplancıklar! Kötü mürekkep onları yiyip bitiriyor. Çok geçmeden onları konuk eden kâğıttan geriye hiçbir şey kalmayacak. Oysa mürekkep-kâğıt çifti ne de ayrılmaz görünüyordu. Peki ama ilişkilerindeki bu ani şiddeti nasıl açıklamalı? Acaba bunu gidermek için ne yapmalı?

XIX. yüzyıla dek, sanatçıların büyük kısmı mürekkeplerini kendileri üretmiş. Bunun için de pek çok madde karıştırmışlar: keten posası, ağaç kabuğu, mazi... tabii madeni tuzları da (demir ya da bakır sülfat) unutmamak lazım. En sonda da genellikle Arap zamkı olmak üzere bir yapıştırıcı katarlarmış.

Bu karışım zamanla aşınmaya uğramış, ama bileşiminde büyük oranda keten olan kâğıt bu tehlikeye karşı koymuş.

1830, 1840'lara doğru, kâğıdın menşei değişmiş. Kumaşın yerini ağaç almış. Kalite düşmüş.

Mürekkep de endüstriyel yöntemlerle üretilmeye başlamış. Gitgide daha zarar verici olan kimyasal maddeler katılmış içine.

İşte böylece yaşlı mürekkep-kâğıt çiftinin ilişkisi bitmiş.

Bu tür izdivaç olaylarında, malum, tatsızlık bir başladı mı önünü almak zordur. Restoratörler de ellerinden geleni yapıyor. Tamamen iyileştirme olanakları bulunmadığından, sağlamaştırmakla yetiniyorlar. Tabii bu arada yavaş yavaş da olsa çatışma devam ediyor.

Bu titiz ekibin içindeki tek erkeğe yaklaşıyorum. André Le Prat, Dubard'dan önce atölyenin başındaymış. Kısa süre önce emekli olmuş, ama atölyenin büyüünden kopamamış (hiç bilmez miyim!). O yüzden gelip ustaca yardımlarda bulunuyor. Bugün karton bir kutunun iç kısmını gampi ve kozo şeritleriyle kaplıyor. Kutunun içine, kötü mürekkebin saldırısı altında bulunduğundan durumu çok hassas olan bir parşömen konacak.

Peki en çok hangisini kıskanmalı?

Herhangi bir arşivin çekmecesinde yüzyıllardır unutulmuş duran ve bu ani ilgiyi kesinlikle beklemeyen şu parşömeni mi?

Yoksa André Le Prat'ı mı? Yüzünün hatlarını gevşeten hafif gülümseme, parşömenin üzerinde yaptığı işlemlerin verdiği zevki ve huzuru yeterince gösteriyor.

Kısa Bir Aile Portresi

Bretanya, Fransa

"TERCİHİNİZ sarma sigaraysa... Kâğıdınız OCB."

Eskiden Jean dedem beni Altı Günlük bisiklet yarışlarına* çağırırdı.
Metroyla Velodrom'a giderdik.

Alman usulü lahana turşusu yer, şampanya kadehlerimizi yarı-
şan bisikletçilerin şerefine kaldırırdık. Daha on yaşında yoktum
herhalde. Her üç-dört dakikada bir, hoparlörler cızırdamaya başlar
ve reklamlar duyulurdu. Hep de aynı reklamlar:

"Muz, şampiyonların meyvesi!

Meyvelerin şampiyonu!"

Ya da bizim en sevdiğimiz reklam:

"Tercihiniz sarma sigaraysa..."

Ailemin Breton tarafı, kıyı boyunca akan Odet Nehri üzerindeki
Penhars'da (Finistère) yaşardı. Amcam Fernand tarım makineleri
dağıtımıcısıydı; çok geçmeden de HB-Henriot seramik fabrikasının
başına geçmişti; yengem Margot'nun gözlerinin mavisi göğün ma-
visinden daha hızlı değişir, kısa öfke nöbetleri yerini (sonsuz) bir
şefkate ve (hep yenilenen) bir yaşama sevincine bırakıverirdi.

Nehrin kıyısında, şaşkına dönmüş küçük bir Parisli olarak, su-
yun hareketlerini izlerdim. Gelgitin nasıl olup da karanın ortasına
kadar gelebildiğini hiç kavrayamazdım.

Quimper'in yukarısında, sol tarafta kâğıt imal eden bir değirmen
bulunduğundan bahsedilirdi.

* Özellikle İkinci Dünya Savaşı öncesi ve sonrasında Paris'te çok popüler
olan, altı gün süren bu bisiklet yarışı 1989'a kadar düzenlenmiştir. – ç.n.

Velodrom'da çok sık duyulan üç harfin anlamını öğrenmiştim sonunda.

Civardaki nehirle aynı adı taşıyan, Ergué-Gabéric (Finistère) beldesi denen Odet'in O'su.

Scaër (Finistère) beldesi denen Cascadec'in C'si.

İlk fabrikaları Odet ve Cascadec'te kurulan kâğıt şirketinin kurucusu Bolloré'nin B'si.

İlk sigara Sivastopol kuşatması (1854-55) sırasında bir Breton tarafından keşfedilmiş. O güne dek, tütün ya enfiye olarak burundan çekiliyor ya çiğneniyor ya da pipoyla içiliyormuş. Corentin Le Couedic adında bir askerin piposu kurşun isabet edince parçalanmış. O da elindeki tütünü nişanlısından gelen bir mektuba sarıp içmeye karar vermiş. Ülkesine döndüğünde de buluşunu Moulin'e anlatmış.

1914'te Bolloré şirketi dünyada sigara kâğıdı piyasasının %80'ini elinde tutuyormuş.

Gwenn-Aël Bolloré, aile şirketinin en ince kâğıdı üretebilmek için yöredeki balık ağlarını ve Filipinler'e özgü muz ağacı kamışlarını kullandığını açıklamıştı bana. Böylece karbon kâğıt konusunda bir numara olmuş, ayrıca Gallimard'ın en güzel dizisi olan La Pléiade için kâğıt sağlamışlar.

Kendisinin savaştan bahsettiğini hiç hatırlamıyorum. Acaba bunun sebebi 6 Haziran 1944'te özgür Fransızlarla birlikte Normandiya çıkartmasına katılması olabilir mi?

Vincent Bolloré'nin bir ocak akşamı Vaucresson'daki bürosuna aldığı ısıtıcı konusunda (o gün) yegâne dersimi almıştım.

"Ayrıca kâğıdın elektriği yalıtıldığını biliyor musunuz? İşte bu yüzden pillerle de ilgileniyoruz."

Koridorun sonunda, "çeşitli menşelerden" on beş kadar genç telefonda elektrikli araba paylaşım sistemi Autolib'in ilk müşterileriyle ilgileniyor.

Hemen önlerinde, Paris'i gösteren devasa ışıklı bir haritada, kiralanmış üç yüz arabanın bir bir yerleri görülebiliyor. Çok geçmeden bu sayı üç bini bulacak.

İKİNCİ KISIM
GÜNÜMÜZÜN KÂĞITLARI

Kâğıdın Çocukları

Racastan, Hindistan

JAIPUR banliyösü olan küçük Sanganer şehri.

Alimuddin Salim Kagzi, mevsimine göre yedi yüz ila bin iki yüz insanın çalıştığı bir fabrikayı yönetiyor. El yapımı, "eco-friendly",* etik kurallara riayet eden, eskimiş görünümlü kâğıt satıyor bütün dünyaya. Binaya girer girmez yeşil fon üzerinde ilan edilen şirket taahhütleri bunlar işte.

Kagzi bana *ecological friendly* olup olmadığını soruyor ciddi bir edayla. Gözlerim gözlerinde, elimden geleni yaptığımı ve bu yolda ilerlediğimi söylüyorum içtenlikle.

Cevabımdan memnun olan ev sahibim, bunun karşılığında, Racastan'a özgü o çok sevdiğim hikâyelerden birini anlatıyor bana: hem sonu gelmeyen hem karmakarışık, hem asırları hem imparatorlukları kateden bir hikâye.

"Zamanında ailem muhtemelen 1000'li yıllarda Anadolu'da yaşıyormuş. Birilerinden kâğıt konusunda ilim tahsil etmişler. Tam olarak bilmiyorum, ama herhalde acımasız koşulların akabinde, gün gelmiş göç etmek zorunda kalmışız."

Hikâyeyi anlatmaya devam eden Kagzi bir yandan da beni ilk salona götürüyor ve iki elini de sevinçle hamur teknesine daldırıyor.

"Buraya gönül rahatlığıyla daldırabilirsiniz ellerinizi. İçinde sadece paçavra var, hiçbir kimyasal madde yok. Yumuşacık, değil mi? Duruma ve müşterinin taleplerine göre, içine çeşitli bitkiler ya da haşhaş, menekşe, hatta —vallahi sayısına hiç bakmaksızın— gül

* İng. "çevre dostu". -ç.n.

yaprağı ekliyoruz. Kuşaktan kuşağa atalarım, ya kovuldukları ya da daha iyi yerler aradıkları için Orta Asya'nın dört bir yanını dolaşmış, ellerindeki tek servet de kâğıt konusundaki bilgileriymiş. Derken Racastan'a yerleşmişler. 1600 yılına doğru, devletin ve başkent-kale Amber'in başı Raca I. Man Singh onları çağırmış. Bir asır sonra, işlerini layıkıyla yürütebilmek için su bulunmadığından, tam buraya, yani suyu hem saf hem de 'renkleri çıkarma ve koruma' gibi bir özelliğe sahip olan Sarasvati Nehri'nin kıyılarına yerleşmişler. Böylece ailem bu dünyadaki mekânını bulmuş. Allah'a hamdolsun! O zamandan itibaren, ismimize bir de Kagzi'yi katmışız. Urduca kökenli bu eski sözcük 'kâğıt imal eden kimse' anlamına geliyor."

Alimuddin, her hikâyeye bittiğinde yüzümde beliren o gizleyemediğim sıkıntının farkına varmış olsa gerek: "Korkmayın canım, daha bitmedi!"

Sonra beni bir başka gurur kaynağına, kâğıt yapraklarının mandallarla asıldığı kocaman teraslara götürüyor.

"Kâğıdın kalitesinin püf noktalarından biri de kurutmanın düzgün yapılması. Hava akımından daha iyi yararlanmak için burayı bizzat babam tasarlamış."

Şu sağlam toprakta yol aldıkça, biraz üzüntü verici olsa da şu gerçeği daha da iyi kavıyorum: Rüzgâr sadece denizcilerin tekelinde değil.

Hatta Jaipur'da, bir Raca baş düşmanına, yani yazın bunaltıcı sıcaklarına karşı koymak için bir nevi hendek, bir *rüzgâr sarayı* inşa ettirmiş.

Bu cephe-saray, yani devasa müşrefiye, bir sürü delikten, akla gelebilecek her türlü boşluktan oluşuyor. Racanın havasını serinletmesinin yanı sıra, hanımlarının da görülmezsizin dışarıyı görmelelerine imkân vermiş. Şu gölge serinliğe katkıda bulunmuş olsa gerek, keza çeşmeden akan suyun sesi de.

Kagzi hikâyesine kaldığı yerden devam ediyor:

"Vaktiyle aile bağları kopmuş: İşlerimiz bozulmuş. Kagzi ismimizi kaybetme noktasına gelmişiz. Ama Allah bizi korumuş."

XIX. yüzyıl ortalarında, İngilizler Hindistan'ı imparatorluklarının incisi, altın madeni yapmayı kafalarına koyunca, sadece siyasi bir iktidar uygulamakla yetinmezler. Bundan böyle yerel ekonomik

aktörlerin tek vazifeleri olduğunu anlaması gerekiyordur: metropolün zenginliğini artırmaya çalışmak. Sömürgecilerin endüstrisiyle, biraz olsun rekabete girmek söz konusu değildir.

Hindistan toplumu topyekûn kâğıt işine soyunmuşken, Britanya'dan deniz yoluyla değirmenler gelir. Hindistan'da buna kafa tutmak için tesislerini modernleştirmek isteyen birileri çıktığındaysa, Indian Civil Service'in acımasız memurlarını buluverir karşısında.

Tekstil üreticileri de aynı güçlüklerle karşılaşır.

Kaldı ki Gandhi'nin bile onlara destek sağladığını söylemek pek mümkün değil.

1919'dan itibaren, Mahatma Gandhi pamuk dokumak ve kendi elbiselerini yapmak için çıkırığın başına geçer: *Dhoti*'yi, yani hiç kopmadan bir kavramdan diğerine geçen Hint düşüncesi misali, kumaş dikmeden yapılan şu meşhur elbiseyi yapar. Bazı yoldaşları bu konuda kendisine hararetle karşı çıkar; mesela Tagore, Gandhi'yi kıyasıya eleştirir, Hindistan'dan modernliği esirgeyerek *manevi bir intihar* gerçekleştirdiğini söyler.

Gelgelelim Gandhi hep zanaatkârlığı savunur.

Mahatma, bütün Hindistan'ı yaya dolaşmış. O yüzden ülkesinin, en ücra köşeleri de dahil, ne kadar zengin olduğunu bilir. Ülkesi, çoğunlukla ata yadigârı irfan ve teknik bilgi yönünden, dinamizm ve takım ruhu yönünden zengindir. Esas yapılacak işin taşrada olduğunun; ancak bu tür faaliyetlerin desteklenmesi sayesinde, köyden kente göçe, yani daha şimdiden kentleri insan yığınlarıyla dolduran, sağlık ve sosyal yönden patlamaya hazır bir bomba haline getiren göçe karşı mücadele edilebileceğinin farkındadır.

Bunun üzerine, köylerde ya da köylerin merkezinde imalathaneler geliştirecek ve bunlara destek olacak bir komisyon kurar.

Alimuddin'in dedesi de Gandhi'yle işte bu bağlamda tanışır.

1938 yılı Cenab Allah Base için bir dönüm noktasıdır. Mahatma'nın talebi üzerine, Kongre partisine kâğıt yapma sanatı konusunda sunum yapar. Nihayetinde bu iş ona verilir ve o günden sonra bütün devlet siparişlerinde öncelik onun şirketinde olur.

Cenab Allah Base ve Mahatma'yı düşünüyorum yeniden. Günümüzde Hindistan'da imalat sektörü "köyler"den çoktan çıkmış durumda. Dünyanın en güçlü sanayilerinden biri artık.

Ama eski şebekeler hâlâ varlığını koruyor. Hiç kimse farkında olmasa ya da bilmek istemese dahi, bu şebekeler, ülkenin vitrini olan azametli şirketlere yeri doldurulmaz katkılarda bulunuyor.

Alimuddin anlatmayı bırakıyor. İleride, avludan geçen beyaz bir siluet gösteriyor bana.

"Şu benim babam. Seksen iki yaşında. Hâlâ çalışıyor. Ona artık dinlenmesi gerektiğini söyleyecek olsam, kendisinin ölmesini istediğimi söylüyor herkese. Size 1947 yılından bahsetmiş miydim?"

Hemen hafızamı yokluyorum. Şimdiden epeyce şey anlattı bana... Ama böyle bir tarih hatırlamıyorum, tabii kendi doğum yılımı saymazsak.

"Hindistan'ın bağımsızlığına kavuşması! Her şeyin dönüm noktası o tarih. Biliyorsunuzdur, ülkenin başındakiler Bölünme'yi seçmiş. Pakistan çıkmış ortaya, sadece Müslümanlar için yaratılmış bir ülke. Bizler de Müslüman olduğumuzdan, Hindistan'dan ayrılmak zorundaymışız."

Ona bakıyorum. Avluda kimse yok artık. Ama Kagzi için, beyaz siluet hep orada.

"Babam anlatmıştı bana. Daha doğmamışım. Dedem bütün gece dua etmiş. Sabah olunca, Allah'ın izniyle kararını vermiş. Ailesini bir araya toplamış. Ailenin kadınları ağlıyormuş. Şöyle demiş: 'Hiçbir yere gitmiyoruz. Hindistan, şu Pakistan'dan çok daha hızlı gelişecek.'

"Dedemize duacıyız. Ailenin bir kısmı gitmeyi tercih etti... Akıl kârı iş yapmadılar."

İşte şimdi de en mübarek yere, yani Salim şirketinin esas ürünlerinin üretildiği fabrikaya geliyoruz.

Altı adam son derece alçak masaların önünde diz çökmüş. Yüzlerindeki ve hareketlerindeki ciddiyete bakınca dua ettiklerini sanıyor insan.

Kalın, yeşil kâğıtlar kesiyor, katlıyor ve yapıştırıyorlar.

Kutu yapıyorlar. Kagzi kutulardan birini eline alıp bana gösteriyor.

"Timsaha benziyor, değil mi? Kâğıtla her şeyi yapabiliyoruz..." Ses tonu değişiyor. Kısa boyuyla doğruluyor yeniden.

"Tekniğini bilmek şartıyla tabii ki! Ürettiğimiz kutuları New York'un en büyük mağazalarına satıyoruz. Hesabı iyi yapmam lazım. Mumbai'den Amerika'ya yol uzun, gemiler de yavaş. Eğer Amerika'ya Noel'den sonra varırlarsa, iş yattı demektir."

"Çok mu gönderiyorsunuz?"

"Üç konteyner, en geç eylül sonu göndermemiz lazım. O yüzden bizim için yaz demek, kutu mevsimi demek!"

Konteyner gemilerini, kartondan küçük yeşil timsahlarla dolu şu devasa demir kutuları hayal ediyorum. Acaba batıya doğru gidip Ümit Burnu'ndan mı geçecekler, yoksa Pasifik'i geçip San Francisco'ya mı gidecekler?

Küreselleşme bu işte.

~

Sanganer.

Küçük binalardan, ufak evlerden, minik işliklerden oluşan şu sevimsiz yığının şanlı geçmişinden bir iz bulabilmek için insanın keskin gözleri, inancı ve sabrının olması gerekiyor.

Asya'nın her yerinde olduğu gibi, burada da yığınla insan koşturuyor, ama Çin'deki çılgınlık burada yok.

Kutsal ineklerin melul bakışlarının yatıştırıcı bir etkisi olsa gerek. Ana caddenin orta yerine uzanmış, manzaranın keyfini çıkarıyor ve geviş getiriyorlar. Develer geçiyor. Hindistan'da yük arabaları develere koşuluyor. Burada hayvanların rolü değişmiştir belki de, kuzeybatıdaki çölleri eşekler katediyordur ağır ağır, kimbilir?

Ara sokaklara dalıyorum. Karşıma çıkan ilk şey gönüllü çöpçüler, yani yabandomuzlarına benzeyen bir domuz sürüsü. Oburluklarının topluma faydalı olduğu ne kadar vurgulansa azdır.

Viran yapılar doğru yolda olduğumu söylüyor bana.

Biri alışılmadık bir renkte, yeşilimtırak olsa da uzaktan karınca yuvaları gibi görünen iki şey beni şüpheye düşürüyor.

Yaklaştıkça hatamı anlıyorum. Bana taş yığını gibi gelen şey, aslında insan eseri eski mi eski bir yapıymış: Bir tapınakmış; ama nasıl söylesem, benim şu domuz dostlarımın henüz temizlemeye vakit bulamadığı pisliklerle dolu bir alanla çevrili bir tapınak. Paslı par-

maklıklar var etrafında. Kendini bilmez birtakım insanlar, parmaklıklara sutyen ve külot asmış.

Şansa bakın ki en başta saygıyı düstur edinmiş bir din açısından ne büyük bir düşüncesizlik! Çok geçmeden de daha korkunç olan affedilmez bir başka hoyratlığa tanık olacağım.

İtiraf edeyim ki bu yolculuğa çıkmadan önce şu karınca yuvasına benzeyen tapınağa sahip insanlar, yani Jainistler hakkında hiçbir şey bilmiyordum.

Öğrendiğime göre, Jainizm, Budizme ve Hinduizme yakın, eski (MÖ V. yüzyıl) ve "küçük" (on iki milyon inanana var) bir din.

Çok sevdim bu dini. Masrafa girip bunca yolu katetmek istemeyen Avrupalılar varsa, bu din hakkında bir şeyler öğrenmek için Antwerp'e (Belçika) gidebilir. Orada elmas işiyle uğraşan, göçmen Hintli aileler Jainizmi yaşatmaya çalışıyorlar. Üstelik aralarında para toplayıp bir de tapınak yaptırmışlar.

Oraya giderseniz, ruhu (*jiva*) maddenin (*puḡdala*) boyunduruğundan kurtarmaya ve böylece ıstırap denen lanetten sakınmaya yarayan tekniklerin yanı sıra, her şeyden önce *ahimsa*'ya hürmet etmek, yani evrensel kardeşliğe ve ne olursa olsun hiçbir canlıya acı çektirmemeye özen göstermek zorunda olduğumuzu öğreneceksiniz öncelikle.

İyi bir Jainist vejetaryen olmakla kalmaz. Ayrıca bir canlıya zarar veririm ya da kazara yakarım diye, günbatımından şafağa kadar ne bir şey yer ne de içer. Kök bitkileri yemekten sakınır, zira kökleri topraktan çıkarırken etrafındaki kurtçuklara ve böceklere onulmaz zararlar verebilirim diye korkar. Hatta kazara minik bir sinek yutarım diye ağzına maske dahi takabilir.

Şiddete kesinkes karşı olan bu dinin simgelerinden biri *svastika*, yani hepimizin *gamalı haç* diye bildiği haçtır.

Antwerp'li Jainistler, Nazilerin bu haçı şoke edici bir şekilde alıp, *ahimsa*'dan bir nebze olsun yararlanmadan kullanması karşısında ne düşünüyordur acaba?

Bunu sormaya hiç cesaret edemedim; *moksha*'larını ("kurtuluş") biraz geciktirecek bir öfkeye kapılıp tepeleri atar diye korktum.

Jainizm denen bu *küçük* dinin büyüüp büyümediğini bilmiyorum. Ama şurası açık ki Hindistan eğitim aşkıyla yanıp tutuşuyor.

Yürümeye devam ederken, neredeyse her duvarda falanca okulu yere göğe sığdıramayan afişler çarpıyor gözüme. *R. Eğitim Merkezi (Her seviye mevcut). Lekha Ticaret Meslek Lisesi. Özel Oxford Lisesi. Vikas İktisat ve İşletme Yüksekokulu...*

Bu "modern" ve seküler bilgi türlerine duyulan hayranlık, sonunda dinsel coşkunu yatıştırarak mı acaba?

İnsanların barış içinde bir arada yaşayabildiği Hindistan'ın ikisini de muhafaza etmeyi başaracağını tahmin etmek zor değil.

1. Atölye

İlk bakışta bir ağıl sanki. Sanganer'e giden ana yolun aşağısında otuz kadar domuz bir mezbelede tepişiyorlar. Yeni doğmuş yavrular annelerinin peşine takılmış. Kagzi'nin büyük bir saygıyla bahsettiği Sarasvati Nehri yakınlarda. Eskiden suyunun bolluğu ve temizliğiyle meşhur olduğuna inanmak istiyorum gerçekten. Zira günümüzde pis kokan bir dere den başka bir şey değil.

Ben yaklaşırken, iki adam beni karşılamaya geliyor. Metruk bir hangar zannettiğim yerden çıktılar; görüldüğü kadarıyla hangar paslı çarklarla, külüstür taşıma bantlarıyla ve herhalde kocaman motorlardan yadigâr kalmış ne idüğü belirsiz yığınlarla dolu. İki adam kendini tanıtıyor: Aynı anda konuşuyorlar. Tercümanımız Salman çeviriyor; hiç nefes almadan konuşan ev sahiplerimizin ritmiyle:

"Biz iki kardeşiz ailemiz bizimle çalışıyor domuzlar da çalışıyor herkes çok çalışıyor ama bu iş iyi iş çok çalışırsak rahatça geçiniyoruz..."

Bana biraz belirsiz görünen şu meşhur "çalışmaların" tam olarak nasıl bir şey olduğunu cesaret edip soruyorum.

İki kardeş aynı anda konuşmaya başlıyor:

"Çöplere şükretmek lazım çöpler olmasaydı kâğıt olmazdı çöpleri belediyeden satın alıyoruz çöpler için çok para istiyorlar çöplerin fiyatını indirmelerini ya da bir kereliğine para almamalarını söyledik çöpler herkesin yakında domuzlara para ödemek gerekecek belediyeden çok daha yararlılar..."

Birden hangar müthiş bir gürültüyle uykusundan uyanıyor; iki adam daha beliriyor (onlar da kardeş mi acaba?) ve sessiz sakin du-

ran makineler çalışmaya başlıyor; çarkların gıcirtısı motorların sesini bastırıyor. Taşıma bandının üzerinde ağdalı gri bir madde ilerlemeye başlıyor ve her yana pis su, yağ ve ne idüğü belirsiz çeşitli sıvılar saçıyor. Gürültü yüzünden, iki kardeş artık bağırarak konuşuyor:

"İş basit yenebilen çöpleri domuzlar yiyor yenmez çöpler şuradaki küvete atılıyor biraz çürümeye bırakılıyor sıkılıyor hamur yani müstakbel kâğıt haline geliyor buna karşı belediye hiçbir şey yapamaz."

Nihayet bütün aile fertleriyle tanışıyorum. Şu ilk dört kardeş dışında, beşinci kardeş ve onun genç karısıyla da tanışıyorum; ikisi de taşıma bandından çıkan kâğıdı kesip doğru boyu vermekten sorumlular. Hepsini bir kuzenin kusuruna bakmamamı rica ediyor benden; ihtiyaç oldu mu hiç bulunamayan bir tamirciyi aramaya gitmiş; hiç bulunamayan bir tamirci ne işe yarar ki? Ailenin diğer fertleriniyse boşverelim gitsin:

"Onlar çalışmayı sevmiyor o yüzden kâğıt işine girmediler."

İlk iki kardeş ile birkaç domuz mezbelenin sonuna kadar eşlik ediyor bana. İlerlerken hatamı anlıyorum: Buraya gelirken gördüğüm kahverengi yığın, taş değil kâğıt yığınıymış, kurumayı bekleyen kâğıtlarmış.

"Peki yağmur yağarsa?"

Omuz silkiyorlar. Bazen Sarasvati nehir olduğunu hatırlıyor ve taşıyor.

"Yani?"

"Yani o zaman çalışmayı kesmek gerekiyor."

"Yani?"

"Yani para kazanamıyor ve boğazımızdan kısıyoruz."

O sırada beş çocuğa rastlıyorum. Üstleri başları pırl pırl okuldan dönüyorlar. Sadece parmaklarında mürekkep lekeleri var biraz.

II. Atölye

Burası eve benziyor. Hava yağmurlu. Şehrin diğer yakasındayız şu anda. Bunca çamur deryası sokak arasında nihayet adresi bulabildiğiniz için rahatlamışsınız. Birkaç basamak tırmanıp kapıyı çalıyor-

sunuz. Gençecik bir kız karşılıyor sizi. Bir çocuğun elini tutuyor. İkisi de size gülümsüyor. Kocaman ve derli toplu olan giriş holü üç odaya açılıyor; odaların kapısı açık. İlkinde büyük bir yatak var. İkincisi salon olsa gerek: Herhalde şu genç kızın annesi olan bir kadın halının üstüne oturmuş, elbise seçiyor. İlk iki odanın tersine üçüncü oda dağınık: Sandık odası olarak kullanılıyor olmalı.

Neticede burası da her ev gibi; çocuğun elinden tutan ve devamlı gülümseyen genç kadın bodruma inen bir merdiven gösteriyor size.

Yeniden gülümsüyor.

"Bunun için gelmişsiniz, değil mi?"

Sonra da annesine yardım etmek için salona dönüyor.

Üçüncü basamaktan itibaren, gözleriniz neon ışıklarına alışıp da görmeyi hiç ummadıkları şeyi görmeye başlar başlamaz anlıyorsunuz ki bu evin altında cehennem var ve bu cehennem evin ayrılmaz bir parçası.

Cehennem denen yer yaklaşık yirmi metre karelik bir bodrum; toprak zeminli, alçak tavanlı, kara kara duvarları çerçöpten yapılmış. İhtiyar bir adamın gururla ve nazikçe elimi sokup dolandırmamı istediği şu karışım kadar kara bu duvarlar.

"Korkmayın. Saf pamuk var içinde. Yüksek teknolojlili kâğıt üretmek için pamuk şart."

"Yüksek teknolojlili"yi vurgulayarak söylüyor.

Her yandan elektrik telleri sarkıyor. İhtiyar birini çekiyor ve karışım fokurdamaya başlıyor.

Herhalde yeni dostumun karısı olan, rahat altmışlarında ihtiyar bir kadın, şu meşhur "saf pamuk" karışımına bir maşrapa daldırıyor. Sonra meyve sıkacağına benzer bir aletin önüne diz çöküyor.

Kara hamuru ağzı bayağı geniş bir koninin içine döküyor. Aletin kolunu indiriyor. Bu ailenin alametifarikası gibi görünen cana yakın bir gülümsemeyle, hâlâ nemli olan, ürettiği şeyi bana uzattığında, kendimi tutamayıp Fransızca haykırıyorum. Kâğıdın binlerce iş için kullanıldığını biliyorum bilmesine, ama sutyen yapmak için kullanıldığını bilmiyordum. İyi de çapı bu kadar geniş, boyu bu kadar az, tuhaf memelere sahip kadınlar nerede yaşar ki?

Sağolsun, Selman'ın tercümesi sayesinde uzun uzun kahkahalar

kopuyor. İki ihtiyar, yüzleri pislenmesin diye ellerini göğe (beton tavana) kaldırmış, gülmekten katılıyor.

Ortalık durulunca, merdivene yollanıyorum yeniden. Ziyaret bitmiş değil henüz. Nihayet şu cana yakın ailenin gerçekte ne ürettiğini öğrenebileceğim herhalde. Giriş katında, günlük koşturmaca bütün hızıyla devam ediyor. Çocuk oyuna dalmış, gitgide bana daha albenili görünen annesiye elbise ayıklamaya devam ediyor. İyi haber, diyorum kendi kendime safça: İnsanın böyle güzel bir gardırobu varsa, hammadde sıkıntısı çekmez vallahi! Sonra da çatıya çıkıyorum.

Atölyeyi sazdan bir örtü ayırıyor gökyüzünden.

İki adam meyve sıkacakları önünde diz çökmüş çalışıyor. Ama aletin kolunu indirdikleri her sefer, fışkıran buhar şu sutyene benzeyen şeyleri yutup ortadan kaldırıyor.

Nihayet içlerinden biri varlığını fark ediyor ve gene aynı cana yakınlıkla ürettiği şeyi bana gösteriyor: hoparlör gövdesi.

Büyük bir heyecan ve içtenlikle tebriklerimi sunuyor —yaşasın "yüksek teknolojili" kâğıt!—, bu insanların müthiş ve dokunaklı nezaketinin izin verdiği ölçüde hızlı ve ayrıntılı bir araştırmaya girişiyorum.

Ortaya çıkan ilk sonuç şu: Çok çalışkan ve misafirperver olan Hüseyin ailesi, bu evde yıllık ortalama iki yüz bin adet hoparlör üretiyor. İkinci olarak, Hüseyin ailesi, Sony ya da Denon fabrikalarındaki makinelerden daha ucuza ürettikleri bu malları satın almak isteyen herkese satıyor. Üçüncü olarak da buna benzer evlerde ya da domuz çiftliği gibi görünen hangarlarda iş gören altı yüzü aşkın bu tür atölye her yerde karşımıza çıkıyor. Hepsi de "el yapımı", iyi kötü "yüksek teknolojili" kâğıt üretiyor. Hepsi de Kagzi'lere ait büyük ağın parçası ve evvelce tanıştığım imalatçıların emrinde. Neticede şu cehennem işçilerinin "maaşını" öğrenmeye çalışmak beyhude bir çaba. Sorduğum her soruya, her seferinde aynı cevabı veriyorlar: "Burası aile işletmesi".

Mahcubane ayrılıyorum yanlarından. Dünyada aile sırrından daha büyük bir sır olmadığını nasıl olur da unutabilirim ki? Üstelik de altı yüz aileden oluşan bir ağ söz konusuysen...

Karanlık çökmeden hemen önce, gökyüzü renkli karelerle doluyor. Adeta muazzam bir rüzgârın etrafa dağıttığı, cildinden kurtulmuş bir kitabın sayfaları gibi. Havaya sıçrayıp en azından birkaç satır okuyup neler anlatıldığını görmek gibi saçma bir arzu kaplıyor içini. Beyhude bir çaba olur bu elbette. Saçaklara kurulmuş maymunlar oynuyor. Gitgide daha çok kare peyda oluyor; güvercinler bu durumdan rahatsız. Nihayet anlıyorum ki çocuklar okuldan dönmüş ve en sevdikleri şeyle oynuyorlar: uçurtma.

Ertesi gün, bu uçurtmaların bambu çubukları ve olabildiğince hafif kâğıttan yapıldığını öğreniyorum. Bu nadide kâğıdın kuzeyden geldiğini de öğreniyorum. Peki ama başka vilayetlerde bilinmeyen teknikler niçin ve ne zamandan beri Uttar Pradeş'te biliniyor?

Acaba gerçek hafifliğin sırrının sadece Ganj kıyılarında bilinmesinden dolayı mı?

O an şu manzaranın yaratıcısı olan çocukları düşünüyorum sadece. Hiçbirini görmüyorum, ama muhakkak ki oradalar: Her uçurtma bir ipe bağlı, her ipin ucunda da gülümseyen bir yüz olduğunu hayal ediyorum.

Sona eren günün bu saatinde, arabalardan, taksilerden, kamyonlardan, yolları tıkayan ve sadece üzerinde turistlerin kıkırdadığı pembelere bürünmüş bir fil geçtiği zaman yolu açmaya tenezzül eden iki tekerli yük arabalarından oluşan kargaşanın ötesinde, şehre hâkim olan tek şey, çocuklar ve onların hafif kâğıttan kuşları.

Böyle manzaralar her zaman bu kadar huzur dolu olmuyor. Müslümanlar ile Hinduların birbirleriyle pek iyi geçinmedikleri kimi bölgelerde, yetişkinler arasındaki çatışmaları çocuklar da kendilerince benimsiyor. Küçük Müslümanlar uçurtmalarını siyah kâğıttan yapıyor. Küçük Hinduların rengârenk uçurtmalarıyla karşılaşıyorlar havada. Ölümüne bir uçurtma savaşı çıkıyor, zira iki taraf da düşmanın uçurtmasının ipini koparmak için iplere cam parçaları bağlamış.

Evet, her uçurtma ipinin ucunda bir çocuğun olduğunu düşünmek lazım. Ama kimi çocukların yüreğine nefret tohumları çoktan atılmış, büyüme bekliyor sadece.

Hikâye İhtiyacına Dair

Bollywood, Hindistan

NOSTALJİ KRALLIĞI olan Racastan dönüşü, şeytani bir ses bana şu-nu tekrarlayıp durdu: "Bırak artık şu kâğıdı mâğıdı! Karşındaki modernliğe bir bak. Sen ki hikâyelere bayılırsın... Hikâyeler artık sinema perdelerinde anlatılıyor. Eski zamanlardan şifanı devşirdiğine göre, şimdi sıra Bollywood'da, hadi bakalım göster kendini!"

Sırf sussun diye bu sese kulak veriyorum. Mumbai'den ayrılıp, kuzeye doğru dört yol katediyor ve Andheri'yi geçince hemen sağa dönüyorum. Film endüstrisinin merkezi burada, yani üç göl, pek çok mağara (eski manastırlar) ve bir sürü aslan barındıran kocaman bir milli parkın güneyinde.

Uzun tartışmalardan sonra, demir parmaklıkları geçince yeni bir dünya başlıyor. Ziyaretçi önce gerçek sanıyor her şeyi, zira yol gerçek bir kırsaldan geçiyor ve yolun yanında kargaların uçtuğu sahici pirinç tarlaları uzanıyor.

Ama her yanda kamera görünce ve dakika başı "Motor!" lafını duyunca, her şeyin düzmece olduğunu anlayıveriyor insan. Birbirine tokat aşk eden şu iki güzel arasındaki kavga? Düzmece! Şu küçük kiliseye ilerleyen düğün alayı? Düzmece! Genç bir başrol oyuncusu sırtarak gözlerine su döküyor, sonra da hıçkırıklara boğuluyor; çok geçmeden kara gözlü bir kadın da katılıyor ona. Kederlerini dışavurmak için ikisi de Londra taksilerine benzeyen kocaman siyah bir taksinin kaportasına avuç içleriyle vuruyor. Onlarca işçi bir saray, daha doğrusu ön cepheden ibaret olacak bir sarayın pencere-lerini inşa ediyor. Başka işçilerse kocaman gri bir Buda heykeli ya-

pıyor. İleride, "Motor!", bir virane yanıyor. Çocuklar viraneden kaçıyor. Yönetmen memnun değil. Virane tekrar onarılıyor. Sonra tekrar ateşe veriliyor. Motor! Çocuklar yeniden kaçıyor. Kameramanın yanına bir adam geliyor. Görünüşe bakılırsa, yangının mükemmel olduğunu, daha gerçekçisini yapmanın mümkün olmadığını söylüyor. İçimden bir ses bu adamın filmin yapımcısı olduğunu söylüyor.

Bollywood'da sıradışı hiçbir şey yok; Amerika'daki stüdyoların aksine, ne köpekbalıkları ne de uzay gemileri var. Gündelik hayata ait biraz abartılı sahneler sadece. Zaten insanın başını döndüren de bu *normallik*: Bizim varoluşumuz da, kendimiz tarafından değil de bir yönetmen tarafından yönetilip görünmez kameralar tarafından kaydedilseydi düzmece olmaz mıydı?

Sinema perdesi doymak bilmez bir canavar. Bu canavarın besini gece gündüz işte burada üretiliyor.

Ama esas canavarlar sinema perdelerine bakan, hoparlörlere kulak verenler.

Acaba insan denen mahluk ve özellikle de Hintliler hikâyelere niçin bu kadar ihtiyaç duyuyor? Benim buna bir cevabım var: Hindistan başka hiçbir ülkede olmadığı kadar çeşitlilik içeren bir yer; üstelik bir milyar kadar insana muazzam bir tanrı kalabalığı da ekleniyor. Sayısız güçlü merkezkaç kuvvetine karşı koymak için, birlik gerekiyor. Peki bir hikâyeden daha birleştirici ne olabilir? Hikâyeler kahramanlarını aynı dramı yaşamaya ve seyircilerini de aynı heyecanı paylaşmaya mecbur ediyor.

Belki de eskiden Mahabharata, günümüzde de Bollywood olmasaydı, Hindistan parçalanır giderdi.

Belki de Hindistan için en gerekli olan şey burada, mağara-manastırların ve aslan barınaklarının iki adım ötesindeki şu milli parkta üretiliyordur, kimbilir?

Kâğıdın Jeopolitiği I

TEKRAR YOLA KOYULMADAN önce, şöyle genel bir bakışa ihtiyaç duydum. Dünyanın hangi ülkesi, ne tür kâğıt üretiyor?

Fransız kâğıtçılar birliği yeni bir yere taşındı. Evini barkını toplayıp Montmartre'in aşağısına, Paris'in eskiden "Yeni Atina" denen bölgesine yerleşti. XIX. yüzyılın sonlarında, huysuz Goncourt kardeşler de olmak üzere ressamlarla yazarlar bu bölgede, bankacılarla (Alphonse de Rothschild) ve *Petit Journal*'in kurucusu meşhur Polydore Millaud ile yan yana yaşamışlar. Millaud otelini Herkulaneum tarzında döşetmiş, zira Pompei'ye büyük bir özlem duyuyormuş. Karısı da gelenleri kendisinin çıplak heykelleri arasında karşılıyormuş.

Nakliyatçılar büyük bir gürültüyle kolileri taşıyadursun, matkap sesleri de elinde aeratör olan bir diş hekiminin bekleme salonunda bulunduğunuz gibi nahoş bir izlenim uyandırсын, başekonomist Noël Mangin, sakın sakın, kâğıdın dünya haritasını çiziyor kabaca bana.

1) Sanalın Yükselişi

İyi bir haberle başlayalım: Genel olarak bakıldığında kâğıt sektörü iyi durumda ve 1945'ten bu yana büyüyor.

Ama dünyamızda hiçbir şey mükemmel ve eşit olmadığı için, bizim aziz kâğıdımız da üç gruba ayrılıyor ve her birinin kaderi farklı.

Acı gerçeği hemen söyleyelim: Ne yazık ki sevdiğimiz, matbada kullandığımız, dergi ve kitap yaptığımız kâğıt, "matbu" kâğıt iyi durumda değil. Gelişmekte olan ülkelerde yükselişi sürüyor,

ama bizde düşmese de yerinde sayıyor. Dijital kâğıt yüzünden. Sana almış başını gidiyor.

İkinci grup ambalaj kâğıdı. Onun sıhhati de büyümeyle bağlı. İnsanlar daha çok mal satın alıp ürettikçe, daha çok ambalaj üretmek gerekiyor: kutular, kartonlar ve torbalar. Asya ve Latin Amerika'nın ekonomisi daha dinamik olduğundan ambalaj oralarında altın çağını yaşıyor.

Uzun zamandır her şeyin yolunda gittiği üçüncü grupsa kâğıt temizlik malzemeleri. Kâğıt mendiller, peçeteler, ıslak mendiller, tuvalet kâğıtları... Dört bir yanda eğri yükselişte ve kârlar katlanıyor.

2) Büyüme Yarışı

Verimi artırmak için, makineler gitgide büyüyor, gitgide karmaşıklaşıyor, dolayısıyla da pahalılaşıyor: Eldeki hammadde dönüşümlü kâğıt ise en az 350 milyon avroyu gözden çıkarmak gerekiyor. Eğer temiz lifler kullanılacaksa fatura daha da kabarıyor. Kâğıt hamuru fabrikası olsun diyorsanız, tonuna 1000 dolar saymanız lazım. Öyleyse günümüzdeki normal üretim biriminden (bir buçuk milyon ton) hesaplarsak, 1.5 milyar dolar ediyor.

Masraflar hanesinde de altyapı giderleri (öncelikle yollar, su taşıma), enerji ve bakım giderleri... Hatta dikim alanları için gereken arsa alımları da var.

Haliyle yeterli büyüklükteki yatırımı ancak büyük şirketler yapabiliyor. Bu tempoya ayak uyduramayan küçük imalatçıları da bu büyük şirketler satın alıyor.

Ne ki bu tekelleşme kâğıt hamuru ve kâğıt endüstrisine kendi acımasız yasalarını dayatıyor.

Daha aşağı seviyede bulunanlar, örneğin karton kutu ya da kâğıt mendil gibi hafif ama hacimli şeyler üretenler ise müşterilerinden çok uzaklaşmıyor. Aksi takdirde nakliyat çok pahalıya geliyor. Daha küçük ama taleplere daha hızlı cevap veren tesislere öncelik veriyorlar.

3) Geri Kazanım

Yeryüzünün doğal kaynakları tükeniyor. Peki bir yandan gelişmeyi sürdürürken, diğer yandan kaynakların tükenişi karşısında ne yapmalı?

Almanya doğru yolu göstermiş. Ülkede pek fazla orman olmadığı için geri kazanımın tartışmasız şampiyonu olup çıkmış. Zaafları güç haline getirmeyi bilmiş.

Çin'in durumu ise daha karışık: Orman yok (ağaç dikme girişimlerine rağmen), keza geri kazanılabilir kâğıt da yok (zira iç tüketim hâlâ düşük). Peki bütün dünyaya sattığı mallar nasıl paketleniyor?

Çin, dünyanın dört bir yanında bulabildiği her tür kullanılmış kâğıdı alıyor. Dolayısıyla, konteynerler Şangay'dan mallarla yüklü olarak ayrılıyor, kullanılmış kâğıtlarla yüklü olarak dönüyor.

Geri kazanım öncelikle ambalaj konusunda önem taşıyor ve bu sektördeki payı %80'i aşmış durumda.

Mürekkebi kâğıttan arındırmayı başarmamızdan bu yana "matbu" kâğıt da aynı yolda ilerliyor.

Dolayısıyla ata yadigârı kâğıt, kendisinden çok sonra ortaya çıktığı gibi endüstriyel faaliyetlere modernlik dersi veriyor: İsrafı bırakın! Sorumluluk sahibi büyüme, geçtiği yerlerdeki her şeyi yok eden ilerleme değildir. Büyüme, kendi atıklarını tekrar tekrar kullanarak ilerleyen bir döngü ya da spiraldir.

4) Kıta Mantığı

Çok yaygın bir görüşe göre, günümüzün ekonomisi kimileri için sevindirici bir şeyken, kimileri için dünyanın insanlık dışı bir evrim geçirmesi demek. Oysa bu üstünkörü tasavvur gerçeğe tekabül etmiyor. Gerek coğrafi, kültürel, dilsel, gerekse stratejik, her tür yakınlık mübadelelere kendi yasalarını dayatıyor çoğu zaman.

Dünyadaki fabrikalar her sene toplam dört yüz milyon ton (kâğıt ve karton) üretiyor.

Bunun ancak seksen milyonu kıtalar arasında alınıp satılıyor.

Gerisiyse Asya'nın, Avrupa'nın ve Amerika kıtasının kendi içinde dolaşılıyor.

5) Hız İmparatorluğu Dünyayı Altüst Edecek mi?

Okaliptüs finansçıların en sevdiği ağaçtır. Bunun tek bir sebebi var, ki o da ne botanik ne de estetikle ilgili: Okaliptüs çok para kazandırır, çünkü hızlı büyür. Okaliptüs sayesinde, doğanın verimini artırırız. İşler tıkırında gider. Yaşa varol, okaliptüs! Peki öyleyse şu bizim çamlar, köknarlar, ladinler ve huşlar gibi on kat daha yavaş büyüyen ağaçlara ne yapmalı?

O halde, güney yarımküredeki yeni cennet bahçelerinin, yani neredeyse beş senede yetişkin hale gelen klonlanmış okaliptüsleri, çılgınlar gibi ağaç dikilerek oluşturulan üretim alanlarının tehdidi altındaki kuzey ormanlarımızı nasıl bir gelecek bekliyor?

Verdiği bilgiler için Noël Mangin'a teşekkür ediyor ve gitme vaktimin geldiğini söyleyerek kalkıyorum. Dışarıda Yeni Atina karşılıyor beni yine; aslında burada Polydore Millaud'nun, hani konuklarını kendisinin çıplak heykelleri arasında ağırlayan şu kadının izini sürmek isterdim doğrusu.

Ama dünyanın bütün kâğıtları ve onların orman akrabaları beni bekliyor. Derin bir nefes alıyor ve metroya dalıyorum: Saint-Georges durağı, 12 nolu hat, Issy-Porte de la Chapelle Belediyesi. Akşamleyin, bu sefer ismi Patrice olan bir başka Mangin, Montréal'den telefon ediyor bana. Sözleştiğimiz gibi, ertesi gün beni havaalanında karşılayacak. Ama uyardıktan edemiyor: Québec benim istediğim kadar soğuk değil şu sıralar. Yolculuğumu ertelesen mi acaba?

Paper Week

Montreal, Kanada

20 OCAK 2011.

Avrim Lazar Hollywood'da olsaydı, kötü adam rollerini rahatlıkla oynardı. Uzun yüzü ve kel kafasını görünce, aktör Robert Duvall ile, so.n krizde finans sektörünü katleden Lehman Brothers'ın ateşli son başkanı Richard S. Fuld'un bir karışımı karşısındaymış hissine kapılıyor insan.

Lazar, içinde bulunduğumuz kâğıt haftasının, namı diğer "*paper week*"in son konuşmasını yapacak. Kürsüye gidişini seyrederken, korkudan titriyorum: Bu adam çok korkutucu.

Sekiz senedir, ağaç konusunda en tepedeki patron o. Orman ülkesi olan Kanada'da (dünyadaki ormanların %10'u burada) tam bir güç odağı haline gelmiş. Ama bu güç artık tehlikede.

Zira sektör büyük bir krizde. Kanada'da ormanlar altı yüz bini aşkın insanın, dolaylı ya da dolaysız, geçimini sağlamaya devam ediyor. 2006'dan beri, yedi yüz bini aşkın insan işini kaybetmiş. Bu kanamayı nasıl durdurmalı? Avrim Lazar efkârlı görünüyor.

Altın çağ, yani ağaçları istediğimiz yerde istediğimiz gibi kestiğimiz günler mazide kalmış artık! Kâğıdın ve tomrukların tamamı Amerika'ya, yani çok kalın gazetelere bayılan (haftasonları birkaç santimi buluyor), fiyatları güya aşağı çekmek için bir sürü ev inşa eden şu devasa komşuya satılmış.

O mübarek zamanlarda "*paper week*"e bugün olduğu gibi dört yüz değil, on beş bin kişi katılıyormuş.

ABD, Kanada'dan ithal edilen mallara ani bir kararla ağır vergiler koyunca, karanlık günler başlamış. Amerikalı üreticiler davayı kendi lehlerine döndürmüş. Kanada ormanlarının büyük bir kısmının Britanya krallığının malı olduğunu, krallığın bu toprakları komik bir paraya kiraladığını, bu yüzden de haksız rekabetin ortaya çıktığını savunmuşlar.

Ama asıl darbe sonradan gelmiş. 2008 başlarından itibaren, Amerikan gayrimenkul piyasasının çökmesi doğrudan Kanada ormanlarını vurmuş.

Peki ne yapmalı?

Elimizdeki bu sektörü, Kanada'nın akciğerini nasıl kurtarmalı?

Avrim Lazar'ın kapanış konuşmasının başından beri, hop oturup hop kalkıyorum. Hollywood'un bu "kötü adamı"nın ilk meziyetini açıkça söyleyeyim: Bu adam lafta kalmayı sevmiyor ve gerçekliği meşhur akçağaç şurubuyla allayıp pullamıyor.

"Suçu krize yüklemeyelim," diye açıklıyor. "İşlerin tersine dönmelerini beklemeyelim: Uzun süre beklemek risk almak demek. İşin kolayına kaçtık. Rekabet gücümüzü kesinlikle yeniden kazanmamız lazım. Şu büyük komşumuza sırtımızı dayamaktan kesinlikle vazgeçmemiz lazım. Aman ha sakın yanılmayalım, sistemimizin topyekûn değişmesi lazım!"

Şaşkınlığım devam ediyor.

Lazar, daha mücadeleci bir tarzda yeniden söze giriyor.

"Kuzey Paktı"ndan, yani yirmi büyük orman birliği ve dokuz kamu kuruluşunun imzaladığı anlaşmadan bahsediyor.

"Görünen o ki bugün bizler yönetim ve koruma konusunda bütün dünya için bir model teşkil ediyoruz."

Paris'e döndüğümde, bu hususu Dünya Doğayı Koruma Vakfı WWF'deki dostlarımla görüşüp teyit etmeyi kafama koyuyorum. Sanayiciler ile çevrecilerin bir anlaşma zemini bulabilmesi mümkün olacak mı acaba?

Lazar peşin peşin cevaplıyor sorumu:

"Çok yol katettik. Ama daha gidecek çok yolumuz da var. STK'lar harekete geçmemizi bekliyor. Artık durmak yok! Bu zaruri elbette. Ama iş bu kadarla bitmiyor. Acilen rekabete dahil olmamız la-

zım. Rekabete dahil olmayan orman, lanetlenmiş, terk edilmiş orman demektir; kimilerinin düşündüğünün aksine bu da doğa için kötü bir şey. Bu işin tek çaresi var: Ağacın her şeyinden olabildiğince yararlanmak.

"Kâğıt hamuru ve kalasla yetinmemek lazım!"

Sonraki çeyrek saatte, ağaç kabuğundan enerji sağlayabileceğimizi, diğer artıklarla gerek biyoetanol gerekse asfalttan tutun da ilaca kadar pek çok kimyasal madde üretebileceğimizi öğreniyorum.

Kısacası ormanlar bir nevi petrol kaynağı ve yapılması gereken tek şey de dönüşüm ritmini hızlandırmak. Gelecek yeşil rafinerilerde.

Alkış kopuyor. Yüzler asık. Bakışlar kararlı. Avrim Lazar gelecek on-yirmi yılın yol haritasını çizdi az önce. Kanada ormancılığı için nihayet net bir strateji ve atılım perspektifi var artık.

Salon boşalıyor. "*Paper week*" bitti. Şu eski Fairmont Reine Elizabeth otelinde iyice anladım ki Kuzey'in elinde silahlar var, Kuzey mücadeleye devam edecek. Ama iplerin çoğu artık Güney'in elinde. Ormanın geleceği orada.

Kütük Yüzdürücülere Saygı

Trois-Rivières, Kanada

ŞEHİRDEKİ ilk turumu bitirdim. Geçmişe ait bir şey bulamadığımdan biraz hayal kırıklığına uğruyorum. 1908'de çıkan korkunç bir yangın her şeyi yakıp kül etmiş. Eski Trois-Rivières'den geriye manastırı (Azize Ursula) ile süslü püslü birkaç ev kalmış.

Turcotte taraçasını adeta mesken tutmuş buz gibi bir rüzgâr getirdi beni buraya. Önümde, doğudan batıya, bütün azametiyle Saint-Laurent Nehri akıyor.

Üzerinde buz kütleleri yüzdüğünden, nehrin hareketini takip etmek bayağı kolay. Ta ufka kadar, bütün vadi karlarla kaplı. Önümde pirüpak iki beyazlık var, biri hareket halinde, diğeri sabit.

Bir süredir şu soru kafamı kurcalayıp duruyor.

Neden bu isim? Niçin akan tek bir nehir gördüğüm halde, Trois-Rivières (üç nehir) denmiş?

Hatanın sorumlusu, Jacques Cartier'in keşif ekibinden birileri.

Bu zat, Saint-Laurent Nehri'nden geçerken, sağ kolda önce bir, sonra iki, daha sonra da üç nehir ağzı keşfetmiş. Yanıldığını bu denizcinin yüzüne nasıl vurmali? Aslında esas suç şu emsalsiz nehir yatağında bulunan iki adada. Yanılsamanın sorumlusu onlar.

Borealis'teki çiçeği burnunda kâğıt müzesinde iki sürpriz bekliyor sizi.

İlki müzenin güzel müdürü Valérie Bourgeois'nın bakışları: Kızak köpekleri Husky'lerinki kadar berrak mavi gözleri var.

İkincisi de yeryüzünün lanetlilerine, yani kâğıt fabrikalarına odun yetiştiren orman işçilerine sunulan saygı.

Bütün bir kış, sabah 6'dan akşam 9'a kadar, kar kış, gece gündüz demeden oduncular ağaçları kesiyor; sonra da atlar ya da sığırlar yardımıyla, kütükleri çekerek ya da kaydırarak (donmuş) nehre doğru sürüklüyorlar.

İlkbahar gelip de buzlar eriyince, kütükler suya atılıyor. İşte o zaman en tehlikeli kısım başlıyor: Devreye kütük yüzdürücüler giriyor.

Kütük yüzdürmek, anlaşılacağı üzere, nehrin çoğu zaman azgın ve donmuş sularında kütükleri yüzdürerek yönlendirmek anlamına geliyor. Filmlerden öğreniyoruz ki, kütük yüzdürücüler kendi etrafında dönüp duran kütüklerin oluşturduğu dengesiz yüzeyde —hem de nasıl dengesiz— küçük adımlarla koşuyor. Kancalı sıırıklarıyla bu çılgın akışı yönetmeye çalışıyorlar. Kimi zaman bir tıkanma oluyor: Kütükler dağ gibi yığılıp nehri tıkıyor. O zaman kütük yüzdürücüler dinamit bağılı sıırıklarla çıkıp geliyor. Dinamitleri yerleştirir yerleştirmez hızla koşuyorlar. Patlama oluyor ve kütükler yeniden hareket edip yollarına devam ediyor; ama yeterince hızlı kaçamayan kütük yüzdürücülerin akıbetini göremiyoruz. Ya kütükler arasında ezilip gidiyor, ya boğuluyorlar, ya da ikisi birden.

Fonda Félix Leclerc'in güzel mi güzel şarkısı duyuluyor. İnsanın yüreğini burktuğundan şarkıyı sizinle de paylaşmak istiyorum.

Kütükleri Yüzdürmek, Félix Leclerc

Bu iş başlar Brûlé gölünün öbür ucunda,
Mayısın dokuz onu civarında.
Ölümün kolları uzun mu uzun,
Giymiş beyaz köpükleri
Döndürüyor kütükleri
Silvio düşsün diye.

[...]

Silvio dans edip sekiyor
Pazar günleri, akşamın eşref saatleri geçiyor,
Girdaplar çağılıyor, zeminler kayıyor,
Kokular sarhoş ediyor, Silvio ayakta duruyor.

[...]

Uzun saatler,

Derin sular.

Başka diyarlarda,

Sarışın kadınlar.

[...]

Bu kütükler kâğıt olacak,

Karton olacak,

Odun olup ısıtacak,

Kereste olup ev yapacak.

Yoksa kütük, yazar da yok,

Haliyle kitap da yok.

Kimbilir belki iyi olurdu, belki de kötü

Kafasında yüzüyor bir sürü kütük

Karısı örüyor örgüsünü köyde

Silvio dans edip sekiyor

Pazar günleri, akşamın eşref saatleri geçiyor,

Girdaplar çağılıyor, zeminler kayıyor,

Kokular sarhoş ediyor, Silvio ayakta duruyor.

Ayakta duruyor.

Nehrin aşağısında, kâğıt değirmenleri kütük, daha doğrusu *pitoune* bekliyor sürekli.

Pitoune sözcüğü Kanada'nın başkenti Ottawa'yla aynı kökenden geliyor.

Mutlu şehir.

Pitoune.

Ottawa.

Burada sözcükler, tıpkı mevsimlerin toprağı buzdan çamura, çamurdan yeşile, yeşilden yosuna ve mantara dönüştürmesi gibi hızla yer değiştirip dönüşüyor.

Soruyorum: "Kaç kişi?"

Tekrar soruyorum: "Kaç kişi?"

Fabrikalar kütüklerine, bizler de kitaplarımıza, gazetelerimize kavuşalım diye kaç oduncu, kaç kütük yüzdürücü öldü? Borealis'in müdürü Valérie Bourgeois bana bakıyor. Onu zorlamak istemezdim elbette, ama serde inatçılık var. Soruyu tekrarlıyorum. Cevap veriyor: "Çok."

Kütükleri taşıma işini artık kamyonlar devralmış. Saint-Maurice Nehri'nin hasta olduğunu da belirtelim. Kütükler yüzerken uzun süre çeşitli sıvılar salmış ve bu da suda yaşayan ne varsa öldürmüş.

Sanki başka bir devirden bahsediliyormuş gibi.

Oysa en son kütük yüzdürmenin ne zaman yapıldığını biliyor musunuz?

1995'te.

Daha dün yani.

La Tuque

Kanada

BAŞKAHRAMAN, hani ülke için her şeyini vermiş olan ve cömertliklerine devam etmesi istenen şu kahraman henüz ortada yok.

Konuştüğüm insanlar şunda hemfikir:

— Orman, gerçek orman La Tuque'de başlar. Bu yakada şehir ya da şehrin etekleri bulunur hâlâ, şehir sakinlerinin sayfiye hayatı, konforlu yazlık evleri vardır.

Hem, Félix Leclerc de La Tuque'de doğmuş.

Yukarıdaki sav diğerlerini bastırmış durumda. Milli şairin, Quebec'li Charles Trenet'nin dünyaya geldiği yeri görmem lazım.

Böylelikle yola düşüyor ve gerçek ormandan önce, ilk olarak Saint-Maurice Nehri'ne vuruluyorum.

Geniş, düz, açık bir nehir. Yapmacık tavırlar takınıp, aba altından sopa gösterecek cinsten değil. Kuzeyden gelip Saint-Laurent Nehri'ne dökülmek kaderinde olduğundan, hiç kıvrılmadan, işi dolandırmadan gözü kara bir biçimde yolunda ilerliyor: Karar verdi mi engel tanımıyor.

Gerçek bir Québec'li.

Bu güç boyunca ilerliyorum. Bakmayın siz yüzeyinin donmuş olduğuna. Buz her yeri ele geçirememiş. Yer yer nehir kükrüyor ve varlığını hatırlatıyor. Siyah suları görünüyor. Kış istediği kadar çalım satsın, çok geçmeden ilkbahar gelecek ve burnunu sürtecek. Saint-Maurice'e Atikam yerlilerinin dilinde *Tapiskwan Sipi*, yani "akan nehir" deniyormuş. Hoş ve saygılı bir anlam tekrarı.

Dikkat! Her on kilometrede bir güvenlik tabelaları uyarıyor: "Hayvanların yeri sadece pano değildir." Ardından Kanada geyiği ya da ayı resmi geliyor. Bu uyarı bana umut veriyor. Ama hayal kırıklığına uğruyorum: Kanada'nın orman perisi bana küskün, zira kocaman kargalardan başka bir şey göremedim.

Nihayet vadi genişliyor; tam ortasında da yusuvarlak, donmuş bir tümsek şeklinde bir tepe — yani *tuque*.

Tuque, oduncuların başlığının adı.

Büyük ihtimalle talaştan müteşekkil sarımtırak bir dağ çok yakınlarda bir kâğıt fabrikası olduğunu duyuruyor; sizin için hiç de şartıcı değildir bu herhalde. Ama çok daha ketum, koca bir binanın ardında neler döndüğünü size söylesem, zihninizde eski günahlar depresir ve (mücavir alanı da dahil toplam on üç bin kişinin yaşadığı) şu mütevazı Tuque kişisel coğrafya antolojinizde üst sıralara çikabilir pekâlâ. John Lewis şirketi, Häagen-Dazs dondurmalarında ki tahta çubukları işte burada üretiyor. Bu çubukların sadece huş ağacından yapıldığını biliyor muydunuz?

Manzaramın değişmesi için biraz daha beklemem gerekiyor. Gezegenimizin dört bir yanında, şehir girişleri hep birbirine benzer: hangarlar ve dükkân tabelaları. Doğrusu, tam vaktinde gelmişim. Félix-Leclerc Kültür Merkezi yönetiminin yanı sıra, koca koca flammalar da yüzüncü yıl kutlamalarını haber veriyor.

Tuque, 1911-2011.

Günün geri kalanında karşılaştığım her Tuque'lü bana habire soruyor:

"Yıldönümü kutlamaları için mi geldiniz?"

Kimseyi yanıltmamaya özen gösteriyorum.

Amalthée 332, Saint-Joseph Sokağı'ndaki (Tel. 819 523 2750) şarküteride randevum var.

"Mutlaka bulursunuz," diyorlar. "Önünde bir veteriner kliniği, tam karşısında da adı çıkmış gece kulübü Salon de Vénus var."

"Cumartesi, geç kahvaltı zamanı!" diyor bana patron Gisèle Kelhetter, Québec taşrasının kadınlarına özgü o bariz sıcak ve otoriter edayla.

Memnuniyetimi ifade etmek için çırpınıyorum. Bir adamla ka-

dın beni bekliyor. Elimi sıkıyorlar hararetle. Meşhur geç kahvaltıdan sonra, şarküterinin spesiyalitesi geliyor: *Nacho* usulü somon; yani portakal rengi, ılık erimiş peynir içine sarılmış somon ve yanında da iki sosis (biri domuz, diğeri bizon etinden).

Kahvemi bir çırpıda içiyor, ardından dizime kadar karlara dalıyor ve Japon filmi *Dersu Uzala*'nın içinde buluyorum kendimi. Bir Rus coğrafyacım ve ormanı okumayı öğreniyorum. Orman sakinlerinin adıyla başlıyorum işe. Aman ha, adları birbiriyle karıştırmayın sakın: Yakından bakarsanız, ladinin köknarla hiçbir alakası yoktur, titrek kavaksa huş ağacıymış gibi görünür...

Rehberim olan ormancılık okulu müdürünün söylediğine bakılırsa, büyük hayvanları görmek için sabah çok erken saatte gelmem gerekiyormuş.

Küçük olanlar içinse, ilkbaharda toprağın yüzünü göstermesini beklemek gerekiyor.

Görmek istiyorum. Ta zirveye kadar, çocukların kayak yaptığı bir tepenin doruğuna kadar tırmandım. Adeta bir deniz. Yeşilden ziyade kahverengi bir deniz.

Köknar ve ladinlerin çok olduğu yerlerde koyulaşiyor (artık ağaçların adını biliyorum ya, biraz caka satayım bari), titrek kavakların etrafında rengi açılıyor, griye çalıyor.

Trois-Rivières'deki dostlarım haklıymış: Kanada'nın gerçek ormanları La Tuque'de başlıyor. Muazzamlığını size nasıl tarif etsem acaba? Birkaç rakam versem yeter mi? Üç yüz *milyon* hektardan fazla.

İşte şimdi de yerde duran yığın yığın ağaçlar. Bir fırtına hayal edin. Ama öyle bir fırtına olsun ki tertipli iş görmeyi sevsin. Tomruklar özenle dizilmiş. Adeta bir Amerikan şehri. Sokaklar birbirini dik kesiyor. Neredeyse bina boyunda "blok"lar arasında, geçen yaz çıkan yangından kurtarılan yanmış ağaç gövdesi blokları arasında dolaşı-

yoruz; boyu herhalde bir kilometreyi aşan ladin blokları; en iyi cins, en düzgün ve en sarı ağaç olan huş blokları; titrek kavak blokları...

Civardaki fabrikalar, kâğıt imalathaneleri ve hızar atölyeleri ihtiyaçlarını işte buradan tedarik ediyor.

"Birkaç hafta içinde, büyük kamyonlar gelip götürecek bunları."

"İçimden bir ses diyor ki boyutları..."

"İki yüz tonluk. Yolda karşılaşırsanız aman ha dikkat edin!"

"Peki bu düzlük boş mu kalacak?"

"Evet, ertesi kışa kadar."

Bizim söz dağarcığımızda düzlük, daha ziyade ağaçların ortasında saklı bir küçük alan, kimbilir belki de bir geyik ile yavrusunun geçtiği yeşil ve aydınlık bir dairedir.

Benim dolaştığım düzlük ise, bir kenarı en az üç kilometre olan bir dikdörtgen. Bu kadar çok ağaç karşısında irkiliyorum. Rehberim beni teskin ediyor. Haritayı gösteriyor. Kesilen ağaçlar minnacık bir alana tekabül ediyor. Endişelenmeye gerek yok!

~

Amalthée şarküterisine dönüyorum.

Bana göre en iyi açıklamayı oradaki iki kamyoncu yapıyor.

İşlerinden, saatlerce direksiyon sallamaktan dem vuruyorlar.

"Baş belası yollar!"

"Ömür törpüsü yav!"

Gene de şu konuda hemfikirler: En kötüsü, yolların olmayışı. Biz Avrupalılar biliriz ki her yol bir süre sonra başka bir yola bağlanır. Peki ya yollar birden biterse ve ötesi de geçit vermez bir sonsuzluksa? Kanada'nın ne denli uçsuz bucaksız olduğu hakkında ufak da olsa bir fikir verir bu herhalde.

Yıldız Asansörü

Trois-Rivières, Kanada

HER ZAMAN olduğu gibi, her şey çocuklukta başlamış. Patrice Mangin, Vosges'un küçük bir kasabası olan Wisnes'da dünyaya gelmiş. Babasının çiftliği varmış, küçük bir ormanlık alanla meşgulmüş. Patrice de her tür işte babasına yardım etmiş.

Peki hangi okula gidecekti? Elbette ormanı en iyi öğretecek olana. Böyle bir okul da Grenoble'da varmış. Mühendis olan bizim Patrice kulaklarını dikmiş. Bir ses onu çağırıyormuş, Kanada ormanlarının sesi.

Trois-Rivières'e ayak bastığında cebinde beş kuruş yokmuş. Orada tanıdığı tek kişi de tatildeymiş. Yaş yirmi beş. Bir yerde iş bulmuş, Québec'e ve bir Québec'li kadına âşık olmuş; böylece de ne kadar mangal yürekli olduğunu kanıtlamış, zira Québec'li kadınlar kolay kolay yüz vermez. Kabiliyetleri iyice bilenmiş. Fransa'ya geri çağırılmış. Stockholm'den davet almış... Ama Trois-Rivières onu özlemiş. Günlerden bir gün, bir teklif almış: Geleceğin kâğıtlarını tasarlayacak bir merkez inşa etmek.

Böyle bir tasarı geri çevrilir mi hiç, üstelik finansmanı (80 milyon dolar) da garantiliyken?

İki sene sonra, CIPP (Kâğıt Hamuru ve Kâğıt Araştırma Merkezi) yüz elli araştırmacıyla kapılarını halka açmış.

Benim ziyaretim beş saat sürecek. Bunun sebebi de öncelikle Bay Mangin'in ateşli olduğu kadar konuşkan da olması. Tabii bir de ziyaret edilecek bir sürü yerin olması.

Trois-Rivières geleneksel uğraşları, mevcut olanın iyileştirilmesini hor görmüyor: Geri kazanım, ağartma, malzeme ve enerjiden

tasarruf, hiç kimsenin aklına gelmemiş lif ve katkı maddesi deneyleri yapmak, vb. Sanayicilerin somut ve güncel beklentileri olduğundan, onları hüsrana uğratmamak gerekiyor.

Ama bir laboratuvarından diğerine geçerken fark ediyorum ki, Mangin (henüz keşfedilen) yeni dünyaları, (şimdiden umut vaat eden) perspektifleri bana anlatırken iyice coşuyor.

Faust şeytanla nasıl bir ilişki kurmuşsa, aziz ve kadim dostum kâğıdın da Bilim ile öyle bir ilişki kurduğunu işte o ân anlıyorum: Kâğıt bilimden ebedi gençlik ve gücünün ilelebet yenilenmesini istiyor.

İşte size bir pil!

Eğilip bakıyorum, ama bir kâğıt parçasından başka bir şey göremiyorum.

Olsa olsa beş santimetre kare büyüklüğünde, yarım milimetre kalınlığında.

Mangin, hafif kızgın bir edayla, Finlandiyalıların biraz daha ilerleme kaydettiğini açıklıyor. Bu minyatür pil¹² daha şimdiden üç volttan fazla enerji verebiliyor. Şu an için mütevazı yerlerde, örneğin müzikli tebrik kartlarında kullanılıyor. Ama görünen o ki gelecekte pek çok yerde yararlanılacak. Günün birinde Harry Potter'daki gibi, resimleri hareket eden gazeteler yapmaya imkân verecek. Aktif maddelerin derinin içine daha iyi işlemesi için tıbbi sargılarda kullanılacak. Daha şimdiden NASA sözleşme imzalamış...

Hayretlere düşmemden memnun olan Mangin ilk laboratuvarın kapısını kapıyor ve sonrakine geçiyoruz.

~

"Asbesti iyileştirmek lazım."

İyi bir hatip olan Mangin, dinleyicisini ara sıra uyandırmak gerektiğini biliyor. Tahmin edersiniz ki irkiliyorum. Onca ölümden sorumlu olan o halk düşmanı mineral nasıl olur da hürmet görür?

12. İncecik bir mangan çinko-dioksit katmanından ve çinko klorür elektrolitinden oluşuyor.

Gülümseyerek sözünü sürdürüyor.

"Asbestten uzun lifleri çekip çıkarırsak, zararsız hale gelir ve pek çok işe yarayabilir. Mesela kâğıt yapmaya."

"Ne gerek var ki?"

"O zaman kâğıt ateşe dayanıklı olur. Yangınlardan nefret eden noterler ile arşivciler de o tür kâğıda bayılır."

~

Patrice Mangin bilgisayarını açıyor. Ekranda yüzeyi yamru yumru kocaman gri bir top beliriyor. Büyük ihtimalle bir gezegen. Ona çok daha küçük, yarı böcek, yarı uzay gemisi tuhaf bir şey yaklaşıyor. Kenetlenmeye hazırlanıyor. Pek de iyi niyetli görünmüyor, zaten çok geçmeden de bu izlenim doğrulanıyor. Ayakları arasından bir iğne beliriyor ve gezegeni sokup iyice içlerine giriyor.

Uzay savaşı gibi görünmesine rağmen (herkes gibi, ben de tuzağa düşüyorum), film bir virüsün (minik saldırgan) bir bakteriye (sözü geçen gezegen) saldırmasını gösteriyor.

Peki ezeli düşmanımız bakterilerden bizi kurtarabilecek böyle dost virüsleri belli kâğıtlara niçin yerleştirmeyelim ki? Örneğin tuvalet kâğıtlarına yerleştirilmiş T virüsü, pek çok feci enfeksiyonun müsebbibi olan koli basilinden kurtulmamızı sağlayabilir.

Bir mucidin aklına bir fikir düşmeyegörsün, illaki hayata geçecek. İşte o zaman da güçlükler başlıyor.

Peki virüsü kâğıdın neresine yerleştireceğiz? Çok içlere koyarsak, etkisini kaybeder. Yüzeye çok yakın olursa tutunamayabilir. En önemlisi, virüsü olabildiğince uzun süre nasıl canlı tutacağız?

Bu tür soruları cevaplamak, kâğıtla içli dışlı olmayı, yapısını çok iyi bilmeyi ve çakı gibi virüslerden oluşan müttefik ordusunun kâğıtta rahatça ve uzun vadeli konuşlanabilmesi için bir yol bulmayı gerektiriyor.

Her türlü aletle donatılmış böyle bir araştırma merkezinin yararı şu: Tasarlanır tasarlanmaz, yeni kâğıt imal ediliyor, etkililiği kontrolden geçiriliyor ve büyük ölçekli üretiminin mümkün olup olmadığı (ve maliyeti) araştırılıyor.

Patrice Mangin'in büyük bir keyifle yinelediği gibi, bir fikrin

gerçek kaderi sonunda bir kitap olması değil, faydalı (ve kazançlı) bir mala dönüşmesidir.

Bir yüzeyin korkunç bir gizli gücü olabileceği (mesela suçluların tepesinde bitebileceği) kimin aklına gelir.

Departmanlardan birinde, Belçikalı bir araştırmacı iz peşinde. İz ya da yüzey nasıl olursa olsun, onun tasarladığı âletlerin gözünden hiçbir şey kaçamaz. Artık iyice ikna olmuş bir halde, ofisin kapısını kapatıyorum. Ey namuslu insanlar, yataklarınızda rahat uyuyun! Soyulacak ya da saldırıya uğrayacaksınız uğramasına, ama gönlünüz rahat olsun! Size saldıran sonunda yakalanacak.

Kâğıda bir kez daha şükranlarımı sunmam lazım. Onun sayesinde gezegenimiz daha akıllı, daha yaşanabilir bir yer.

~

Yeniden müdür odasındayız. Mangin bir *post-it*'e bakarak gülümsüyor.

Aynı zamanda iyi bir avcı olan bir doktora öğrencisi ona bir geyik budu ayırmış.

"Gördüğünüz gibi, Avrim Lazar'ın düsturuna harfi harfine uyuyoruz: Kanada ormanlarının *her şeyinden* yararlanıyoruz!"

Bunun üzerine, özenle saklanan kâğıt hamuru numuneleri arasında bizim şu budu bulmak için kocaman bir soğuk odaya giriyoruz. Kaya ya da buz numunelerinden oluşan başka depoları hatırlıyorum; ilki bir petrol rafinerisinde, ikincisi de eski, çok eski diyarların kâşifi Claude Lorius'un evindeydi.

~

Mangin en iyisini, daha doğrusu en çocuksu olanını en sona saklamış. Araştırma merkezinden ayrılıyoruz. Trois-Rivières'e karanlık çoktan çökmüş. Bizim geyik budu bagajda, kürek ve zincir gibi sert iklimler için gerekli olan araç gereç arasında duruyor. Akşam yemeği ciddi bir havada geçecek gibi.

"Yıldız asansörü diye bir şey duydunuz mu?"

Cehaletimi itiraf ediyorum.

"Önemi yok, ama bu noktada yolumuzdan biraz sapıp..."

Aniden konuşmasını kesiyor ve park eden bir arabayı sollayıp geçiyor.

"... nanoselüloz konusuna gelelim."

Mangin bir kez daha tuzağa düşürüyor beni. Ben de sandım ki ekmek fırınına uğrayacağı geldi aklına.

Kabaca söylersek, selüloz nanoskopik boyuttaki kristalimsi parçalardan meydana gelir. Çok düzenli, dolayısıyla çok sağlam bir yapısı vardır; ara kısımlardaysa daha esnek bölümler bulunur.

Günümüzde bu kristalleri diğer kısımlardan ayırabiliyoruz.

Kristalimsi nanoselülozda ender rastlanan özellikler bulunuyor: büyük mekanik direnç, kendiliğinden birleşebilme dehası, jel üretme kapasitesi...

İşte bu yüzden pek çok sektör nanoselülozla ilgileniyor: uzay mühendisliği, otomotiv, farmakoloji, kozmetik...

Günün yorgunluğuyla ya da bir ihtimal aılıktan, ama her halükârda da muziplikten, kıkırdıyor ve bilimkurgudan söz açıyorum.

"Lütfen yanılığa düşmeyin. İlk fabrika Windsor'da, Montréal'in doğusunda açılacak. Fabrika dedim, duydunuz değil mi? (darmarına bastım; sesinde aynı cana yakınlık yok artık.) Laboratuvar değil!"

Sonunda varıyoruz. Mangin'in yüzüne bakıyorum. Öfkeli. Sevdiği iki Québec'li kadını, karısı Julie ve kızı, müstakbel oyuncu Éve'i selamlar selamlamaz, bir merdivenden aşağı iniyor. Beni mahzen-ofisine götürüyor ve hiçbir uyarıda bulunmaksızın birlikte yıldızlara doğru yola çıkıyoruz.

1960 senesinde bir gün, çok ciddi dergilerden birinde, Yuri Artsutanov adında bir Rus matematikçinin bir makalesi yayımlanır. Soğuk savaşın başlıca unsurlarından olan, uzaya çıkma konusunda ABD ile kıran kırana bir mücadele sürerken ve ilk uydu Sputnik de başarıyla fırlatılıp dünyanın yörüngesine yerleşmişken, söz konusu öneri sadece gülüşmeler ve omuz silkmelerle karşılaşılır. Artsutanov ise Jules Vernes muamelesi görür. Gelgelelim sağlam matematik hesaplara dayanan önerisi çürütülebilir türden değildir: Pahalı ve riskli füzeler kullanmak yerine, niçin bir *yıldız asansörü* inşa edilmesin?

Çalışma prensibi basittir. Bir uzay istasyonuna bir kablo götürürsünüz. Sonra kabloyu dünyaya sarkıtıyorsunuz. Kablo dünyaya ulaştığında da tercihen Pasifik'in ortasına kurulmuş bir platforma kabloyu (sıkı sıkı) bağlıyorsunuz.

Bütün asansörler gibi, bu asansörün de bir karşı ağırlığa ihtiyacı var. Bunun için Artsutanov, kabloyu uzay istasyonuna taşıyıp bir asteroide sıkıca tutturmayı öneriyor.

Kablo asteroide tutturuldu mu asansörü yapmak artık çocuk oyuncağıdır. Sormadan edemiyorum:

"Peki bunun Kanada ormanlarıyla ne alakası var?"

Patrice Mangin acıyarak bakıyor bana, ama o güne dek gördüğüm en nazik acıma bu: Naçizane şahsıma yöneltilen ve kifayetsizliğim yüzünden sertleşen bu bakışı bütün biliminsanlarının gözlerinde görüyorum.

"Bahsettiğim kablo çok uzundur, değil mi?"

"Kesinlikle!"

"Yaklaşık yüz bin kilometre. Kablonun kopmasını da istemeyiz, öyle değil mi?"

"Tabii ki!"

"Peki sizce, böyle bir kabloyu imal etmekte kullanılabilecek tek madde hangisidir?"

"Karbon!"

"Tebrikler. Amma velakin karbonun üretimi çok pahalıya patlar."

"İşte burada nanoselüloz çıkıyor sahneye!"

Biraz geç de olsa, Patrice Mangin'in saygısını tekrar kazanmayı başarıyorum. Julie deminden beri bizi yemeğe çağırıyor: Geyik etleri soğuyor.

Patrice Mangin düşlere daldı mı onu kimse durduramaz.

"NASA, evet, NASA 1 milyon dolar vermeyi vaat ediyor; yanlış duymadınız, 1 milyon dolar. Bu para projeye çok büyük bir katkıda bulunacak. NASA'nın parasını saçma sapan bir şey için harcayacağına inanmıyorsunuz herhalde?"

Fransa'ya döner dönmez, kuzey ormanlarını özlüyorum. Bunun için de İskandinavya'ya doğru yola çıkıyorum.

Soğuk Diyarlardan Gelen Kâğıt I

Svetogorsk, Rusya

20 ŞUBAT 2011, PAZAR.

Sert iklimlere yolculuğum Tikkurila (Finlandiya) garında başlıyor. Garın platformunda insanlar kaymasın diye, buzun üzerine gri çakıllar serpilmiş. Herkesin bir mucizeymiş gibi bakıp durduğu kocaman bir termometre, eksi on derecenin üstüne çıkmıyor. Bir edebiyat öğrencisi beni temin ediyor. "Otantik" olana duyduğum ilgiyi paylaşıyor ve doğuya doğru "gerçek Finlandiya"yı keşfedeceğimi söylüyor sevinçle. Henüz öğleden sonradayız, ama hava şimdiden kararıyor. İki saatlik bir tren yolculuğuyla, hiç bitmeyecekmiş gibi görünen bir ormanı katettikten sonra, Lappeeranta şehri beklediğim hediyeyle karşılıyor beni: eksi yirmi sekiz derece.

Gecenin soğuğu insanın yüzünü bıçak gibi kesiyor. Çıt çıkmıyor. Loş sokaklarda in cin top oynuyor. Fincede "kara çıkma yasağı" anlamına gelen bir sözcük, yani "sokağa çıkma yasağı"nın bu iklimdeki eşdeğeri bir sözcük vardır herhalde. Otel odası minnacık olduğundan bana daha da sıcak ve konforlu geliyor. Dışarıdaki müt-hiş soğuğu düşünmek adeta ninni gibi uyutuyor beni. Aklımdan son bir düşünce geçiyor ve beni bu yüksek rakımlardaki ağaçlara götürüyor: Böyle düşman iklim koşullarına karşı mücadele edip, her şeye rağmen yavaş yavaş büyümek ne gözüpek bir iş olsa gerek. Onların liflerine şu emsalsiz uzunluğu kazandıran yavaşlığa şapka çıkarıyorum! Sonra uykuya dalıyorum, ama kuştüyü yorgan altında değil, dünyanın en yalıtkan kâğıdı altında.

Ertesi gün, saat 8.

Lappeeranta, sakinlerine yeniden kavuştuğu için sevinmiş görünüyor. Sokaklar insan dolu. İnsanlar koşarak geçiyor, kısa ama hızlı adımlarla, kafalarında bere ve sırtlarında küçük çantalarıyla. Söylenenlere bakılırsa, işe gitmek için, yetkililerin de salık verdiği en iyi yöntem buymuş.

Biz ise sınıra gideceğiz. Aracımız da koltukları bile ısıtılan bir Volvo.

Bana bu sabah Rusya'nın kapılarını açacak olan kişinin adı Pierre Lelong. Kendisi aracılık yapıyor. Simsar da diyebiliriz.

Günümüzde dünyayı modernliğin, ruhsuz bir rasyonelliğin yönettiği yanılsamasına kapılan pek çok insan, uluslararası ekonomik ilişkilerin anonim şirketlerin tekelinde yürütüldüğünü, rakamlar ve Excel tablolarından ibaret olduğunu zannediyor.

Oysa gerçek öyle değil. Pek çok sektörde ve neredeyse *her tür* hammadde konusunda, insanlar, evet yanlış okumadınız, insanlar çok önemli bir rol oynuyor: etten kemikten, coşkudan ve nefretten, su gibi içki içme ve sonsuza dek dinleme kabiliyetinden ve hepsinden de önemlisi sabırla örülmüş ve her gün yayılıp genişletilen ağlardan, kadim dostluklardan ve benzersiz yetkinliklerden, hani herkesin malumu olduğu üzere güvenin anası olan dostluk ve yetkinlikten mürekkep insanlar. Bu oyunda, söz konusu insanlar çoğu zaman ufak servetler kazanıyor ki bu da onların ne kadar faydalı olduğunun kanıtı, zira onların dünyasında her doların, her avronun, her rublenin hesabı yapılıyor ve her şey çıkar üzerine kurulu.

Pierre Lelong kâğıt üreticileri ile tüketicileri (sanayiciler) arasında irtibat kuruyor: Üreticilerin arzları o kadar çeşitli, tüketicilerin talepleri de o kadar kesin ve farklı ki bir araya gelmeleri için adeta bir çöpçatana ihtiyaç duyuluyor.

İriyarı olmasa da geniş omuzlarıyla Pierre Lelong, adeta ringe doğru ilerleyen bir güreşçinin dengeli adımlarıyla yürüyor. Daha ilk bakışta verdiği güç duygusu, yüzünden neredeyse hiç eksilmeyen gülümsemesiyle daha da kuvvetleniyor. Fıldır fıldır gözleri size saplanıyor, sizi sorguluyor ve sizinle dalga geçiyor. Sizinle ya da tuhaf hayatla; müşterek dostumuz olan bir başka kâğıt erbabının, görkemli Cellulose (de Pin) döneminde Henri de Menthon'un vefatın-

dan bunca yıl sonra bizi buluşturan şu hayatla dalga geçiyor. Dostluk Doubs Nehri'ne benziyor: Toprağın altına giriyor, çok sonra biz onun yitip gittiğini zannederken toprağın üstüne aynen çıkıyor.

Pierre Lelong, bizim cumhurbaşkanından emeklilik reformu konusunda madalya alırdı herhalde. Seksen yaşına yaklaşmasına rağmen, el etek çekmeyi ya da işleri yavaşlatmayı bir an aklından geçirmiyor.

"Gerçek bir simsar, öleceği gün ve saat konusunda Tanrı'yla bile pazarlığa oturur."

Eski Sovyetler Birliği'ne yaklaşırken, bir anısı geliyor aklına:

"İlk çalıştığım yer neresiydi biliyor musunuz?"

Bilmediğimi söylüyorum.

"*L'Humanité* gazetesinden kiraladığım bir bodrum katıydı. O zamanlar, yani 1950'lerin başlarında, toplum içinde çatışmalar hâlâ sürüyordu. Sendika konfederasyonu CGT sürekli elektrikleri kesiyordu. Ben de kendi kendime diyordum ki, komünist diye yaftalanmış yerlerde oturduğum sürece elektriğim hiç kesilmez. O yüzden elimdeki tek teleks, müstakbel müşterilerime ciddiyetimi kanıtlayacak bir kesintisizlikle aralıksız çalışıyordu..."

Doğru ata oynamışmış.

Günlerden bir gün, sayısız seyahatin, onca azmin ve elbette gözüpekliğin sonunda, bizim meşhur teleks tıkırdamaya başlamış: Beş tonluk sipariş onaylandı! Ardından başka siparişler gelmiş ve işlerin en iyi olduğu yıl altı yüz bin tona ulaşmış (daha da artabilirmiş).

~

İkinci Dünya Savaşı'nın ilk aylarında biz Fransızlar sadece Almanların ilerleyişini durdurmuşuz. Ama şunu unutmayalım: 1 Eylül 1939'da Rus orduları da ansızın Karelya'yı, yani Finlandiya'nın güneydoğusundaki toprakları işgal eder. Stalin'in niyeti, Leningrad'ın denizle bağlantısını iyice sağlamlaştırmak, tabii bu arada da birkaç yararlı fabrikayı, özellikle de kâğıt fabrikalarını topraklarına katmaktır.

Bir yanda Sovyet tankları. Diğer yandaysa ayaklarındaki kayak-

larla hareket kabiliyeti çok yüksek olan piyade birlikleri. Belli ki büyük bir direniş olacaktır.

Bu "kış savaşı" (Fincede *Talvisota*) mart sonunda biter, Helsinki teslim olur. Savaşta yirmi dört bin Fin askeri ve söylenenlere bakılırsa, bunun yaklaşık sekiz katı da Rus askeri ölür.

Her zaman olduğu gibi, barış geldikten sonra, bugün böylesine sükûnet dolu bir yerin çok da uzak olmayan bir geçmişte onca şiddetli çatışmalara sahne olabildiğine inanmak zor. Yıllar yılı, ağaçların üzerinde kurşun ya da şarapnel parçaları kalmış.

Beni sakinleştiren şey Stalin'den bahsetmek değil kesinlikle. Öyle çok John Le Carré okumuşum ki Rusya'ya yaklaşırken hiç korkmuyorum.

Sovyetler denen canavar gerçekten ölü mü? Pençelerinin arasına girdim mi, beni tekrar salıverir mi acaba? Tuhaf görünse de, sevdiği adamı yeniden görmek için Moskova'ya giden bir kadının yerine koyuyorum kendimi. Sevdiği adamla vedalaşmasıyla tuzağa düşmesi bir oluyor: Kırk yıl demir perdenin öbür tarafında ikamete mecbur ediliyor.

Finlandiya niçin bu kadar kolay vazgeçti benden? Sınırdan çıkarken kontrol noktasında kimsecikler yok, bariyer de kaldırılmış.

Hava güneşli ve eksi yirmi dokuz derece. İşte Rusya karşımda. Geri dönmek için artık çok geç. Bu kadar yavaş giden bir arabaya binmemiştim hiç. Lastikleri karlar üzerinde gıcırıyor.

İlk kontrol. Bir asker elini kaldırarak yavaşlamamızı işaret ediyor. Pasaportumu havada savurup geri verdikten sonra, dikenli teller arasından geçiyoruz.

Yüksek gözetleme kuleleri beni izliyor; boşmuş gibi görüldüklerinden daha da tehditkâr bir havaları var.

İkinci kontrol. Araçtan iniyoruz. Asker bir kapıyı işaret ediyor. Bir kadın pasaportumu kontrol edip bana bakıyor. Hayatımda hiç bu kadar uzun uzun bakılmamıştı yüzüme. Sonra pasaportuma dönüyor ve çeşitli lambalara tutuyor. Sınavı geçtik. Araca dönüyoruz. Başka boş gözetleme kulelerinin ve sönük projektörlerin yanından geçiyoruz yeniden.

Üçüncü kontrol. Araçtan ikinci kez iniyoruz. Buz gibi havada

adeta kuş gibi tünemiş bekliyoruz. Şansımıza, uzun boylu sarışın bir kadın geçiyor. Acaba polis mi, asker mi, yoksa gümrük memuru mu? Valla hiç önemli değil, zira üzerinde siyah kürk şapka, daracık bir manto ve siyah botlar var. İnsan soğuktan ölürken, yaşamaya çalışmak için en ufak fantaziye, hatta en basmakalıp olanına bile bel bağlıyor. Kulübedeki uzun bayan bana gözlerini dikiyor. Aklımdan geçen ateşli düşünceleri sezdi herhalde. Pasaportumu yırtıp atmasını sakın? Tiksinmiş gibi uzatıyor pasaportumu.

Son kontrol; bu da ilkinе benziyor: Gene yavaşlayarak geçiyoruz, aynı el hareketiyle pasaport havada savruluyor. Rusya'ya hoş geldiniz.

Gitgide küreselleşen ekonomi, İkinci Dünya Savaşı, Sovyetler Birliği'nin çöküşü, mafyanın ortaya çıkışı, alelacele dayatılan serbest ticaretin yarattığı tehlike... Svetogorsk'un tarihi son yüz otuz senenin tarihini temsil ediyor.

Norveçli Baron Carl August Standertskjöld zengin ve dinamik bir adamdır. Karelya'yı ziyaret ettiğinde, buranın bir kâğıt fabrikası kurmak için mükemmel bir yer olduğunu görür. Güzel bir nehir, Vuoksi: Enerjiyi o sağlayacaktır. Dört bir yanda ormanlar: Hammaddeyi uzaklarda aramaya gerek yok. İki müşteri havuzu arasında ideal bir konum: Kuzeybatıda Helsinki, güneyde Saint-Petersburg. Ve Svetogorsk: İlk işçiler bu köyden gelecek, bu arada da onların peşi sıra başka işçiler sökün edecek.

Baron yatırım yapar: *Fabrika sürekli modernleşir ve büyük bir üretim merkezi haline gelir.*

1940.

Stalin Finlandiya'ya saldırıp Karelya'yı ilhak eder. Svetogorsk ve fabrikası Stalin'in eline geçer.

Rus hükümeti 1960, 70 ve 80'ler boyunca büyümeye devam eder. Bu sabah, gene buz gibi soğuk bir havada (eksi yirmi yedi derece) ziyaret ettiğim alan, dört kilometre boyunda, iki kilometre eninde bir yer. *Kombina* tarzında: On kadar fabrika bir araya toplanmış; bacalar arasında bir hastane ile bir okul görülüyor. Burada yaklaşık sekiz bin kişi çalışıyor. Hakikaten şehir gibi.

1989.

Komünizm çöker, keza Sovyet ekonomisi de. Devlet girişimleri geçerliliğini yitirir. Rekabete alışık olmayan, Svetogorsk'taki kâğıt fabrikası zor günler geçirir. Yeni yetkililer fabrikayı özelleştirmeye karar verir. Çeşitli merhalelerden sonra, nihayet 1998'de International Paper fabrikayı satın alır: Bir Amerikan şirketi, bir Norveçli tarafından kurulan, vaktiyle Finlandiya'dan çalınan bir Rus şirketini alır. Ama hak yerini bulur ve fabrikanın yeni sahipleri yönetimi... Finlere bırakır.

2000'li yıllar.

International Paper buraya geldiğinde, bir başka dünyayla —yöneticilerinden birinin bana söylediği gibi— "ortaçağ ekonomisi" ile karşılaşır. Peki yapmaları gereken ilk iş olan masrafları kıstırmayı nasıl başaracaklardır? Çalışan sayısını yarıya indirerek. Peki hissedarların sabırsızlıkla beklediği sonuca en hızlı şekilde ulaşabilmek için ne yapmalıdır? Nefesten alkol testi.

Bir pazartesi sabahı fabrikaya varan işçiler kötü bir sürprizle karşılaşır: Ufak bir boruya üflemleri istenmektedir. Alkol testi sonuçlarının büyük kısmı pozitifdir; işçiler uyarılır. Eğer bir daha tekrarlanırsa, kapı gösterilecektir. Bir hafta sonra, iş kazalarında ani bir düşüş olur, ama ücret giderlerindeki kadar değil: İki binden fazla işçi, kabahat işlemeleri sebebiyle işten çıkarılmıştır.

Beden sağlığı konusundaki bu büyük kampanya vesilesiyle, kombinanın küçük düzenlemelerinden biri yeniden hayat bulur. Bir işçi-yoldaş bir başka işçi-yoldaşın votkayı fazla kaçırdığını görürse hemen gidip bir köşeye kıvrılmasını önerir. Ne de olsa bugün bana yarın sana.

Gelin görün ki bu güzel dayanışma örneği de son bulur.

Genel müdüre hayatı bilen biri olduğumu kanıtlamak için, kendisini bir kenara çekiyor, parmak uçlarım üzerinde yükselerek (boyunun normalden çok uzun olduğunu hatırlatmak isterim) kulağına şunu fısıldıyorum: "Böyle bir sonucu elde etmek için, International Paper'a gerekli olan destekleri tahmin edebiliyorum: sendikalar, belediye ve öncelikle de en yukarıdan (Moskova)..."

Gülümseyerek kafasını sallıyor ve işaretparmağını dudaklarına götürüyor:

"Aman dikkat!"

Yardımcılarından birinden, votka zoruyla öğreniyorum ki bu genel müdürden önceki iki müdür, Svetogorsk'u modern bir yer haline getirme isteklerini canlarıyla ödemişler, zehirlenmişler. O gün bugündür de International Paper akıllıca ve gerçekçi davranarak hayatta kalmış. Şirketin %50'si Rus devletinin elinde hâlâ ve Putinlerin yakın bir akrabası da yönetici kadrosunda.

2005.

Bütün büyük şirketler gibi, International Paper da başlı başına bir evrenmişçesine davranıyor. Dolayısıyla, her ne kadar alçakgönlülüğünden uzak olsa da, yönetici kadroların, ileri görüşlü bir genel müdür (anlam tekrarı) tarafından alınan bir strateji değişikliği kararına *büyük patlama* adını vermelerine şaşırılmamak gerek.

O yüzden bu mazbut insanların, seslerinde bir titremeye şöyle cümleler sarf ettiklerini duyuyorsunuz: "*Büyük Patlama'nın* ertesi yılından bu yana" ya da "Bizim *büyük patlama'dan* beri rekabet iyice kızıştı".

Cahilliğimden utanmış bir halde soruyorum: Şu *büyük patlama* da ne ki?

İronimi rafa kaldırmanın zamanı geldi.

2005'te ileri görüşlü genel müdür düşünmüş taşınmış:

- 1) Çok büyük bile olsa, bir şirket her işi yapamaz,
- 2) Matbu gazete ve dergi okumak köhnemiş bir şeydir,
- 3) Batı Avrupa gücünü kaybediyor, hem zaten bir sürü fabrikası da var,

demiş ve geleceğe güvenmeye karar vermiş.

Kâğıt ile dijitali karşı karşıya getirmek yerine, aralarında ittifak kuralım ve ondan faydalanalım. Yani fotokopi ve bilgisayar yazıcısı kâğıdı üzerinde yoğunlaşalım.

Falanın krizine, filanın çöküşüne hayıflanmak yerine, zarımızı büyümekten, bir başka deyişle ambalajdan yana atalım.

Miadı dolmuş ülkelerde pinekleme yerine, gelişmekte olan ülkelerin parlak geleceğine dahil olalım.

Ve geri kalan *ne varsa* boş verelim.

Şu âna dek International Paper'daki *büyük patlama'nın* bütün

vaatlerine bağılı kaldığını belirtmek lazım. Şirketin kârı istikrarlı bir şekilde sürekli artıyor.

21 Ocak 2011.

Uzun gezimiz sona erince sımsıcak yönetim binalarına dönüyoruz. Genel müdür geyik kürkünden avcı parkasını çıkarıyor; canı sikkın. Medvedev ve Putin Rusya'yı bir an önce Dünya Ticaret Örgütü'ne sokmak istiyor. Aldıkları kararın ardında yüce bir gaye yatıyor: Ülkenin gelişmesini hızlandırmak, ki bu da daha çok yabancı sermaye çekmeyi gerektiriyor; yabancı sermaye de rüşvet ve haraç düzeninden, siyasi belirsizliklerden, altyapı yetersizliğinden, ama en önemlisi de sınırların kapalı olmasından hoşlanmıyor. Yabancı yatırımcılar oyunun açık oynandığı yerleri seviyor.

Günümüzde ithalata getirilen %15'lik vergi yerli sanayiye koruyor; peki bu vergi bir gün pat diye kaldırılırsa ne olacak?

Svetogorsk'un pek korkusu yok. International Paper'ın arkası sağlam, ayrıca rekabet yarışına çoktan katılmış. Ama ya daha mütevazı, daha zayıf rakipleri ne olacak?

Sanki canavarın gözleri soğuktan değil de bir kereliğine şefkatten yaşıyor.

Bu dokunaklı sözler üzerine fabrika bölgesinden ayrılıyor ve hâlâ Sovyetler zamanının hüznünü taşıyan şehri dolaşıyorum: İnşa edilir edilmez viraneye dönen, üstü antenlerle kaplı küçük gri apartmanlarda yaşayan insanlar. İlkbahar geldiğinde, çatılardan düşen sarkıtlardan korunabilecekler mi acaba?

Bana söylenenlere göre, kâğıt fabrikasının verdiği yüksek maaşlar ve diğer hizmetler (hastane, enerji, ısınma) sayesinde, Svetogorsk ülkenin refah içinde yaşayan bir köşesi. Bu iyi haber, büyük yüce Rusya'nın geri kalanı için kaygıya meydan vermiyor.

Ancak sonradan, çok sonradan, Saint-Petersburg'a vardığımda anladım Rusya'nın uçsuz bucaksız olduğunu. Otelde baktığım uygun ölçekli bir harita üzerinde, dört saatte katettiğimiz yol neredeyse görülmüyordu. Yakında gitmeyi tasarladığım, ülkenin öbür ucu olan Çukçi Yarımadası'na daha çok, ama çok yol vardı.

"Bu akşam için," diyor kâğıt fabrikasının eski işçilerinden şoförü-müz Nikolay başında kepiyle, "size mütevazı sayılabilecek, ama Gürcü yemeklerinin iyisini bulabileceğiniz bir restoran önereyim. Kadınlar ikişer ikişer gelip aşktan meşkten konuşuyorlar. Ben size tercüme ederim."

Böyle bir teklife hayır demek mümkün mü?

Nevski Caddesi'nde, dikilitaşa doğru yürüyoruz. Corinthia Otelinin girişini geçiyor, sola dönüp Nevski Caddesi'ne paralel sokağa giriyoruz. Buz üstünde küçük adımlarla pürdikkat yüz metre gidiyoruz. Söylendiği gibi, Gürcü bir aile bizi bekliyor.

Nikolay doğru söylemiş. Bir köşede, iki kız fiskos ediyor. Ne yazık ki yanlarındaki masaların hiçbiri boş değil. İçki içmediği halde ("Hanıma yemin ettim"), Nikolay'ı konuşturuyorum.

1989 öncesi Svetogorsk kombinasına geldiğinde, ortam çok daha iyiymiş.

"Öyleyse fabrikanın farklı yönetim biçimlerini karşılaştırabilirsin," diyorum ona. Gülümsüyor.

"Sovyetler emir verirdi. Diktatörlüktü. Sonra, yanlış hatırlamıyorsam, İsveçliler geldi. Bir sürü tartışma yapılırdı, ama en sonunda neye karar verildiğini kimse bilmezdi. Zaten o günden sonra demokrasiye inancımı kaybettim."

Köşedeki kızlardan biri ağlıyor. Neler anlattığını duymak için dünyaları verirdim. Yönetim biçimlerinin karşılaştırılması üzerine yürüttüğüm araştırmaya dönmek benim için tam bir eziyet oluyor.

"Peki ya Finler?"

"Onlarda da tartışmalar oluyordu olmasına, ama sonunda kararlar alınıyordu. Bir gün, bir dostum bana dedi ki: 'Almanya'da çalıştım, aynısı. Finler kuzeyin Almanları.' Her şeyi özetliyor bu."

"Peki ya Amerikalılar?"

Hiç düşünmeden şak diye cevap veriyor.

"Sovyetler gibi. Diktatörlük. Onlar her şeyi biliyor, bize de uygulamak kalıyor."

Omuz silkiyor.

"Aslında bir şey bildikleri yok. Eğitim almışlar almasına ama, fabrikadan anlamıyorlar."

"Yani?"

"Yani çoğu zaman, beladan uzak durmak için, benden istedikleri şeyi anlamıyormuş gibi yapıyorum. Dalgamı geçiyorum, ne de olsa emekliliğim yakın."

"Peki gençler ne yapıyor?"

"Onlar işlerini kaybetmek istemiyor tabii. O yüzden de Amerikalıların bir şey bilmediğini bilmiyormuş gibi yapıyorlar."

Kızların birbirilerine acıklı aşk hikâyeleri anlattıkları restoranın adresini buldum nihayet.

Cat Café

22, Stremyannaya Sokağı

Tel. (812) 571 33 77

Soğuk Diyarlardan Gelen Kâğıt II

Östavall ve Gävle, İsveç

"ŞİMDİ DE sıra İsveç'te!"

İkinci vatanına kavuşma düşüncesiyle Pierre Lelong'un gözleri sevinçten parlıyor. İsveç'in ona pek çok şey verdiğini belirtelim, en başta da güzeller güzeli karısı Karin'i: bir yastıkta altmış sene.

Sis çabucak kayboldu. E14 otobanının geçtiği yerlerdeki manzara *Doktor Jivago*'da, Ömer Şerif ile Julie Christie'nin en sonunda beraber birkaç ay geçirebildikleri yerin manzarasına benziyor. Karlar içinde buz tutmuş ahşap kulübelerini hatırlıyorsunuzdur.

Şoförümüz de benim kadar romantik bir insan, gerçi onun sinema referansları farklı.

Västerlo köyünden geçerken, vakur bir sesle, Ingrid Bergman'ın ilk kocasının çocukluğunu bu köyde geçirdiğini belirtiyor bana. Aklıma geliveren ironiyi bastırıyorum (Västerlo, ne kadar da hezimete yazgılı bir isim bu böyle!).

Uzun süre sessiz kalıyor, güzel kadınlarla ve dokunaklı mutsuz aşklarla ilgili düşüncelere dalıp gidiyoruz.

Kendisi iyi bir şoför, zira yolda kalın bir buz tabakası bulunmasına rağmen, bizi yolda tutmakla yetinmiyor; ortamdan da sorumlu olduğunu düşünüyor.

Ingrid'in zavallı kocasına karşı duyduğum şefkatten beni kurtarmak için, İsveçlilerle, dolayısıyla ormancılarla ilgili her türlü anekdotu ve gerçeği anlatıyor.

"Çan kulelerindeki tuhaflığı fark etmediniz, değil mi? İyi bakın. Ana binalardan uzağa inşa edilmişler. Peki neden, biliyor musunuz?"

Her kilise yangınında, tekrar inşa etmemek için. Zira kiliseler sık sık yanıyor. Diğerleri de öyle. Eh, ahşabın da dezavantajları yok değil tabii!"

"Eğer yürüyüşe çıkarsanız, aman göllere dikkat edin. Kar altında hiç görülmezler. Kimi zaman da buz tabakası incedir. Gerçi bugün olduğu gibi eksi yirmi sekiz derecede tehlike yok, doğrusu!"

"Son olayı duydunuz mu? Eh tabii, nereden duyacaksınız ki, daha yeni geldiniz. Bizi ağırlayan bıçkıhanenin müdürü, kendisi neredeyse... gerçi alışkanlıklarının kurbanı. En iyisi hikâyeyi size baştan anlatayım. Bizim müdür spora, hani *jogging* diyorlar ya ona, çok meraklı. Her sabah on kilometre koşar. Geçen gün yolda kiminle karşılaşmış biliyor musunuz? Ayıyla, daha doğrusu anne ayıyla, yanında da yavrusu varmış. Tehlikenin âlâsı yani. Söylememe gerek yok tabii, bizim müdür tabanları yağlamış. Ayı da peşinden. Üstelik gitgide arayı kapatıyormuş. Sonra ayı, yavrusunu hatırlamış olacak ki, birden durmuş. Böylece bizim müdür ayının elinden kıl payı kurtulmuş. Nasıl ama?"

Teşekkür ederim şoför bey! Benimle ilgilenme görevini ona boşuna vermemişler. Ormanda yaşamın çok da huzurlu olmadığı mesajını çaktırmadan verdi bana. Zaten çok geçmeden bunu kendi gözlerimle göreceğim.

Östavall.

Renkli renkli birkaç ev muazzam büyüklükteki beyaz ve bomboş bir alanın çevresinde sıralanmış; bu alan büyük ihtimalle kışın gözden kaybolan şu sayısız göllerden biri .

Ve işte bıçkıhane.

Binanın girişinde bizi gene bir dev bekliyor. Şu kuzey topraklarında, dev gibi adamlarla karşılaşıyorum sürekli. Ağaçların büyümesini yavaşlatan soğuk, insanların büyümesini hızlandırıyor galiba. Alın size uzun liflerin akıl sır ermez işlerinden biri daha. Baş açık, saçları kısa; havanın soğukluğundan pek etkilenmiş benzemiyor; gelgelelim arabanın kadranına bakılırsa, hava eksi otuz derece.

"Ayı mağduru zat bu mu?"

Benim şoför başıyla onaylıyor.

Kendi çocuklarımı düşünüyorum. Her yolculuk dönüşü, onların ilgisini gerçekten çekip çekmediğini bilmeksizin, yolculukta yaşa-

dığım ilginç anları anlatıyorum, âdet olduğu üzere biraz abartarak tabii. İşte şu hikâye hoşlarına gidebilir: "Babanız nereden geliyor, biliyor musunuz? Öyle vahşi yerler ki yöneticiler bile yabani hayvanlara yem olmaktan zor kurtuluyor." El sıkışıyoruz, elim adeta un ufak oluyor.

Belki de ayı ondan korkmuştur, kimbilir? Elleri kendisinin pençeleriyle aynı büyüklükte olan biriyle karşı karşıya gelmek istememiş olabilir.

Kahveler geliyor. Sonra karatahtada ders başlıyor: dört derste bıçkıcılık.

Önce failer tanıtılıyor; üç taneler: Ladin, çam ve, daha nadir olmakla birlikte, huş ağacı.

"Niye sadece üç?"

"Çünkü soğuk hava, ağaçlara uzun lifler kazandırsa da, ağaç çeşidi açısından iyi bir şey değil."

"Mesela Endonezya'da kaç çeşit var?"

"Valla, yüzden fazladır!"

Ardından hissedarlar hakkında bilgi veriliyor.

"Biz on üç bin üyesi olan bir kooperatifiz; her üyenin ormanda az çok bir toprağı var. Hepimizin toprağı toplamda dokuz yüz bin hektar ediyor. BıçkIHane de kooperatife bağılı bir tesis. Ormanda toprak sahibi olan bu on üç bin üye, bana ağacı olabildiğince pahalıya satmak istiyor. Bense, bıçkIHanenin müdürü olarak, olabildiğince ucuza satın almak istiyorum."

Müdürü anlayabiliyorum.

"Mesele bununla da bitmiyor. Siparişler artınca ağaca ihtiyacım oluyor. Ama mal sahipleri, fiyatlar daha da yükselecek diye, ağaçları elden çıkarmıyor. Tersî durum da ayrı bir bela. Talep azalınca ben daha az mal alıyorum. Öyle olunca da bizim on üç bin üye sinirleniyor."

Şaşırdığımı söylüyorum: Ormanda hayatın daha basit olduğunu zannediyordum.

Yeniden kahve arası. İçinde bulunduğumuz toplantı salonunun duvarları cam. Bilgisayara gömülmüş diğere çalışanların yüzlerine bakıyorum. Ortamda neşenin hâkim olduğunu söylemek zor.

Zaten ayı mağduru müdür de bu izlenimi doğruluyor: Son der-
sinde ticari verileri ele alıyor. Yüksek sesle söze giriyor.

"İsveç'in sembolü olan Ikea'nın ülkemizden *tek bir* kereste satın
almadığını biliyor muydunuz?"

Önce şaşırıyorum, hemen ardından da canım sıkılıyor:

"Yani burada da, İsveç'in tam *göbeğinde* de, her yerde olduğu gi-
bi, en iyi teklif verenin mi borusu ötüyor?"

"Valla öyle! Ucuz olan kapışılıyor! Doğu Avrupa'yla rekabet et-
memiz mümkün değil. Hele hele Asya'yla hiç değil."

"İyi de Asya'da ağaç yok ki!"

"İşte, ellerinde olanı satıyorlar."

Camın öte tarafındaki kaygılı yüzleri artık daha iyi anlıyorum.
Ama ayı mağduru müdür yaşanan zorluklarla ilgili sözünü bitirmiş
değil henüz.

"Arap baharının yaşandığı ülkeleri alkışlamışsınızdır herhalde,
öyle değil mi? Peki, bizim en büyük müşterimiz kim, tahmin edin
bakalım... Mısır. İsyancılar başladığından beri, tek bir sipariş gelme-
di! Stoğumuz devamlı artıyor. Üretime ara vermiyoruz. Pekâlâ, ge-
zimize başlayalım isterseniz."

Neşesi yerine geliyor. İki saat boyunca, ladin ve çam gövdeleri-
nin iki römorklu kamyonların (altmış ton) gelişinden başlayıp pa-
ketlemeyle son bulan yolculuğunu izliyorum; bu arada şu meşhur
daireyi kareleme işi,* yani en verimli kesimin bilgisayar tarafından
ânında hesaplanması işlemi de gerçekleşiyor. Yeri gelmişken or-
mancılık terminolojisi konusunda kısa bir ders de görüyorum. Ağaç
gövdesi yuvarlaktır; ama bıçkıcı tomruğu kolay elde etmek için
gövde kare olsun ister; ama daire içerdiği kareden daha büyüktür:
Artakalana *kapak* denir. Bıçkılar çalıştırılır ve hemen ardından kü-
tükler ve kalaslar düşerek, (kameralar aracılığıyla) kalite kontrolü-
ne doğru yollarına devam eder.

Satış baskısı olmasaydı, mühendisler için hayat ne güzel olurdu!
O güne dek kaydedilmiş ilerlemeleri, mümkün olan başka iyileştir-

* Yazar burada, özellikle 17 ve 18. yüzyıllarda filozof ve matematikçileri faz-
lasıyla meşgul etmiş olan "daireyi karelemek" meselesine gönderme yapıyor. O
dönemde, bir daireden yola çıkarak, aynı alana sahip bir kare elde edilebileceğine
inanılıyordu. – ç.n.

meleri, gelecekteki yatırımları anlattıkça müdür keyifleniyor. Ama dünyaya tekrar ayak basınca, yani son bir kapı açılınca müdürün yüzü asılıyor. Bir fork-lift iki demir kolunu uzatıp, bir güzel hazırlanmış ve sertifikalandırılmış tomrukları alıyor. Bir başka fork-lift de arkasında bekliyor.

Yontulmamışlığım konusunda hâlâ kızıyorum kendime. Ama *süreç* mantığı, yani amansızca ve hızlı —ama çok hızlı— ilerleyen zincir mantığı kafama girmiş bir kere — tek hafifletici sebebim bu.

"Peki tomruklar nereye gidiyor şimdi?"

"Şimdi mi? Mısır'ın selametini beklemeye."

Ayı mağduru müdür uzakta bir depoyu, çok büyük ama şimdiden dolmuş bir depoyu gösteriyor bana.

İşte burada, İsveç'in tam göbeğinden birkaç kilometre uzakta, soğğun ve ağaçların ortasında, yani kuş uçmaz kervan geçmez ve her türlü tehlikeden yeterince uzak sanılan bir yerde, Arap dünyasının muhtemel evriminden ve bu olayın Östavall'daki bıçkılıhanedeki doğrudan etkilerinden başka bir şeyden söz etmiyoruz.

Artık şuna kesinkes kani oldum ki gerçek barbarlık zannettiğimiz yerde değil ve hayatın esas şiddeti de —yanlarında yavruları olsa da— ayılardan veya karlar altında kalmış göllerden gelmiyor.

~

Korsnäs şirketi, Stockholm'un iki yüz kilometre kuzeyindeki liman kenti Gävle'de bulunan eski bir şirket. Kuruluş tarihi ta 1855'e uzanıyor. Çalışan sayısına (iki bin) bakacak olursak, "büyük" şirket payesini hak etmiyor. "Orta ölçekli" demek daha yerinde olur. Davetlilerini, adeta ailecek konuk ediyormuş gibi, bir sokağın sonundaki gösterişli bir konakta ağırlıyor. Diğer mekân, yani yönetim binası da ev ortamı gibi: Renkli ahşap kapıları var; geniş parkelerle döşenmiş ve duvarlarına eski aile fertlerinin portreleri asılı ve çoğunun ya kucağında köpek var ya da —fonda görülen yelkenlilere bakılırsa— mesleği denizcilikmiş.

İnsan hakikaten etkileniyor. Korsnäs, Kinnevik (Skeppsbron 18, SE 103-13 Stockholm) adlı bir fon aracılığıyla üç ailenin mülkiyetinde.

Bu üç aile kendilerini şanslı sayabilir. Zira krize rağmen, Korsnäs görsel-işitsel ya da finans sektöründeki yatırımlara kıyasla, bu sene de daha fazla kâr el etmiş.

Korsnäs beni el üstünde tutuyor, zira *Sömürge Fuarı* adlı romanımda Korsnäs'ten bahsederek, en dayanıklı kâğıtların üretiminde uzun liflerin ne kadar önemli olduğunu açıklamıştım.

Fransa'da olsaydım, cüssesinden ve zindeliğinden dolayı, genel müdürün aslında *rugby* oyuncusu olduğunu düşünürdüm. Yüzündeki sevinç de maç sonrası kutlamalarından dolayı herhalde, derdim. Teknik müdür sarışın, yakışıklı ve ciddi; gözleri çoğunlukla kapalı ve kâğıt hamurunun beyazlatılması için yeni bir teknik ya da siyah likörün geri dönüştürülmesinde kaydedilebilecek ilerlemeler gibi bir konuda düşüncelere dalıp gitmiş sanki.

Orman müdürü (emrinde iki yüz kişi çalışıyor) üniversiteden daha dün mezun olmuş denecek kadar genç.

Dört saat boyunca bir ilan dinliyorum. Hem çok zekice, çok kısa, çok rasyonel, hem de çok ateşli bir ilanıaşk bu. Çalıştıkları şirkette aşklarını ilan ediyorlar. Ey Korsnäs, seni seviyoruz. Öyle güzel, öyle ihtişamlısın ki; ama seni daha da güzelleştirmek ve ihtişamına ihtişam katmak için, gör bak, daha neler neler yapacağız.

İçlerinden biri söz aldığı anda, diğer ikisi içtenlikle kafasıyla onaylıyor devamlı.

Kinnevik fonunu kuran aileler, yataklarında mışıl mışıl uyuyabilirler. Zira kâr makinelerine çok iyi bir yönetici ekip seçmişler. Aslına bakılırsa, şu üç âşık öyle bir üçlü oluşturmuş ki hiçbir şey aralarındaki bağı bozamaz herhalde.

Gene de coşkulu sözlerinde bir gölge dolaşüyor. Acı veren, inatçı, dokunaklı ve çocuksu bir gölge. Kovalamak isteseler de gölge gitmek bilmiyor. Gölgeyi fark ettiğimi gördüklerinde, ondan hiç bahsetmememi rica ediyorlar.

Korsnäs'in ana faaliyeti piyasada bize sunulan —taze ya da raf ömrü uzun olan, sıvı ya da katı, sınavi, gıda ya da ilaç, vb.— her tür ürünü paketlemekte kullanılan kâğıtları imal etmek.

İtiraf etmeliyim ki bu araştırmama kadar ambalajı pek önemsemediğim yoktu. Herkes gibi ben de iki bakış açısı arasında salınıp duruyordum: ya ambalajı küçümsüyor; ya da hiçbir işe yaramayan

debdebesi yahut rahatsız edici karmaşıklığı karşısında sinir oluyordum. Önemli olan içerikti, öyle değil mi?

Trois-Rivières ziyaretim gözlerimi açmıştı. Aldığım eğitim akabinde, ambalaj işinin önemini ve zorluğunu anlamıştım nihayet.

Sakın ha aldanmayın: Bizler bihaber olsak da ambalajların çoğu yüksek teknolojiyle üretiliyor, zira pek çok çelişkiyi çözmek zorundalar: Mesela, sağlamlık ve hafiflik, esneklik ve dayanıklılık nasıl bir arada olacak? Tabii ilk işlevi, yani bakterilere, kokulara, ışığa, vb. karşı *bariyer* olma işlevini de unutmamak lazım.

Son bir mecburiyet de cabası: Harflerin, resimlerin ve rengin üzerine kolayca basılabileceği bir yüzey yaratmak. Dilini yutmuş bir ürünü hangimiz satın almak ister ki?

Çocukluk hiçbir zaman uzakta değildir. Korsnäs'in üç müdürü duygusallaşıyor.

"Profesyoneller hariç, bizi kim tanıyor ki?"

Adeta okul çocuğu gibiler. Çok çalışmış ve eve iyi notlar getirmişler. Ama aileler başka işlere dalmış, onları hiç umursamıyor.

Genel müdür bana durumu açıklıyor.

Esas müşterileri, çok daha büyük bir başka İsveçli şirket: TetraPak.

TetraPak, kâğıdı Korsnäs'ten tedarik edip ambalaj üretiyor. TetraPak'ın olağanüstü meziyetlerine laf yok; bilgisi, kullandığı ileri teknikler ve kendini sürekli geliştirmesi emsalsiz. Ancak tek sorun: TetraPak, Korsnäs'in isminin görünmesini hiç istemiyor. Kazanılan başarıyı topyekûn kendine mal etmek istiyor.

İşte o anda, sanırım Korsnäs'in basbayağı sevgisini kazanmamı sağlayacak cümleler geliyor aklıma.

"Anlıyorum, haksızlığa uğradığınızı hissediyorsunuz. Ama insanların çoğu, ki ben de onlardan biriyim, Johnnie Walker'ı, Cola'yı bilir... Ne TetraPak'ı ne de Korsnäs'i tanır! Marka savaşının amansız yarası böyledir işte. En son aşamada müşterinin karşısına çıkanlar, ihtişamın tek sahibi olmak isterler. En ufak bir paylaşımın bile kendilerini zayıflatacağını düşünürler. Ama yanılmaktadırlar şüphesiz. Kaynağı bilmek önemlidir."

Ambalaj üretme gibi yüce bir işe karşı duymaya başladığım say-

gının bir nişanesi olarak, kitabımda iki şirketin de eşit muamele göreceğine söz veriyorum.

Müdahaleme bir de cila çekmek için, o âna dek kıyıda köşede kalmış bir kahramanı çıkarıyorum sahneye.

"Peki ya orman, İsveç ormanları? Onun da biraz olsun ilgiyi hak ettiğini düşünmüyor musunuz? Yanılmıyorsam, bütün kâğıtlarınız ağaçtan üretiliyor, öyle değil mi?"

"Ah, ormanlarımız! Tabii ki ormanlarımızı sevip sayıyoruz. Şimdi sıra sende, Uno. Fransız dostumuza ormanlarımız için neler yaptığımızı anlatır mısın?"

İnek öğrencilerin hazırladığı ödevler çoğu zaman sıkıcı olur. Ama Korsnäs'inki mükemmel. Toprağın hazırlanmasından tutun doksan sene sonraki son kesime kadar her şey denetleniyor, önemli türler ve ormanlık alanlar korunuyor, vahşi hayvanlar gereğinden fazla öldürülmüyor ve çok eskiye dayanan bir yasa (*allemansrätten*) sayesinde, özel mülk olan alanlar bile gezintiye açık tutuluyor.

Gece gündüz demeden ağaç kesme işinin bir standardı olması gerektiği konusunda hayıflanacaklara, yumuşak bir ses bilimsel tarımcılığa dayalı her tür açıklamayı sunuyor: öncelikle yüz yıllık ağaçların her sene yalnızca yüzde birinin kesilerek toplam sayının sabit tutulduğunu; zaten vaktiyle sürdürülebilir gelişme gibi bir kavramın olmadığı zamanlarda ölü ağaçların birikmesinin de aynı kötü sonuçları ortaya çıkaran yangınlara sebep olduğunu; kullanılan ormanların yarısının çok katı FSC¹³ standartlarına uygun olarak yönetildiğini ve bu oranın yıldan yıla arttığını; ağaçların fabrikaya götürülürken, gitgide artan bir oranda, çevreyi en az kirleten ulaşım araçlarıyla, tren ya da gemiyle taşındığını; istatistiklere bakacak olursanız, tek bir sene (onlar için utanç kaynağı olan 2004) hariç, ormanda kestiğimizden çok daha fazla ağaç yetiştirdiğini göreceğinizi ve son

13. *Forest Stewardship Council*, yani Orman Koruma Konseyi müstesna bir şekilde yönetilen bir sivil toplum kuruluşudur. Ekonomi, toplum ve çevre konularında çalışan üç kurul aynı sayıda oy hakkına sahip. Oyların %50'si ise güney ülkelerine ait.

FSC ağaçların, sürdürülebilir bir orman yönetimi anlayışına uygun olarak üretimde kullanıldığını temin eden bir eko-standart vazetmiştir. Riayet edilmesi gerek on tane ilke vardır. Akreditasyondan önce yapılan araştırmada elli altı kriter kontrol edilmektedir.

olarak da, bir kişiye Finlandiya'da dört yüz on dört metre küp, İsveç'te üç yüz elli metre küp ağaç düşerken, Fransa ve Almanya'da kırk beş metreküp düştüğünü... vb. vb.

Uno'nun sunumu boyunca, iki arkadaşı kafalarını o âna kadar görülmemiş bir kararlılıkla aşağı yukarı sallayıp durdular.

Uno orman güzellemesini bitirince, utangaç ve içine kapanık mühendis Ulf alıyor sözü.

Yüzü gururla parlıyor. Artıkların yakılmasıyla, fabrikanın Gävle şehrine gereken enerjinin neredeyse tamamını sağladığını açıklıyor. "Isıya ne kadar muhtaç olduğumuzu fark etmişsinizdir zaten!"

Christer ile Uno alkışladı alkışlayacak. Haydi o zaman, görünmez olmanın verdiği efkârı, kamuoyunun takdirini kazanamamanın verdiği üzüntüyü unutalım! İş, aile, ambalaj. Doğaya saygı, uzun vadede gelecek nesilleri düşünmek, sosyal dayanışma: Bunların hepsi mümkün dünyaların en iyisinde daha iyi şeyler yapmak için.

Biraz gülesim geliyor, ama sadece hayranlığımı göstermek için bu. Pierre Lelong haklıymış: Yaşa, var ol İsveç!

Karacalardan Alınacak Hayat Dersi

Landes Ormanı, Fransa

BÜTÜN BU YOLCULUKLARDAN sonra, hakikatle yüzleşmekten daha fazla kaçamam artık.

Kendisine yöneltilen iki suçlamaya karşı savunmasını yapması için, kâğıdı mahkemeye çıkarma vakti geldi:

– ormanı katletme suçu (kitaplarım ağaçlar kullanılarak üretildiği için)

– ve çevre kirliliği suçu (zira söylenenlere bakılırsa, hiçbir sektör kâğıt üretimi kadar çevre kirliliğine sebep olmuyor).

Beni Bordeaux'ya götüren trende, içim rahat değil. Hesap yapıyorum. Sırf *Sömürge Fuarı* (ki zaten kauçuk ağacının öyküsüdür) adlı romanımdan dört yüz bin nüsha basmak için, iki yüz seksen ton kâğıt harcanmış.¹⁴ O halde, kaç ağacın ölümünden sorumluyum ben?

Sonum kötü olacak gibi.

Jean-Pierre Léonard, La Fontaine'e benziyor, zira mesleki kariyerini Orman ve Sular İdaresi'nde yapmış. Bugünse, seksenine merdiven dayamış gözüpek bir insan olarak, tozlu yolları arşınlayarak devlet kurumlarına ve özel şirketlere layıkıyla danışmanlık yapıyor. Landes konusundaki ilk dersimi ona borçluyum.

Önceleri, yani XVIII. yüzyılın sonlarına dek, Landes çalılık bir araziden ibaret. Kâh sulak —bataklık— kâh kurak, güneşin altında

14. 400 000 x 0.7 kilogram = 280 000 kilogram.

cayır cayır yanan bir yer. Harareten başka bir şey vermeyen, cambaz ayaklıkları üzerine çıkmış çobanların otlattığı koyunlardan başka kimseyi besleyemeyen bir yer.¹⁵

Bu çöl 1800'lere doğrucanlanmaya başlar. Bölgenin kimi kısımlarında zengin demir yatakları bulunduğu uzun zamandır bilinmektedir. Niçin bunlardan ciddi ciddi yararlanılmayacaktır ki? Maden ocakları ortaya çıkar ve bolca odun kömürü tüketmeye başlar. Öyleyse, iyi cins ağaçlar seçip dikmek icap eder. Görünüşe bakılırsa, en uygun ağaç çamdır. Zira içinde bir hazine saklıdır. *Gemme* sözcüğü hem "kıymetli taş", hem de "reçine" anlamına gelir. Ağaçların öz suyunu toplamak için kabuğunu yardığımızda, reçine akar. Reçine toplama işi çok geçmeden hem basbayağı zenginliğin hem de ilk çatışmaların kaynağı haline gelir.

Ne çobanlar için otlaklarının çam ormanı haline gelmesi, ne reçine toplayıcıları için koyunların gelip dikim alanlarını talan etmeleri, ne de metalürjistler için önce çamların kesilmesinin yasaklanıp sonra reçinelerini toplamak amacıyla yakılması sorundur...

Nihayet 1857'de siyasal *iradenin* en güzel örneklerinden biri olan meşhur yasa çıkar:

No 4684 – Gascogne'daki Landes'in ıslah edilmesi ve ekilmesine dair yasa.

19 Haziran 1857.

III. Napoleon, Tanrı'nın inayeti ve milletin iradesiyle, Fransa Halkının İmparatoru, halihazırdaki tebaası ve gelecek kuşaklar için aşağıdaki yasaı tasdik ve ilan eder:

YASA

Yasama organının tutanağından alınmıştır.

YASAMA ORGANI aşağıda içeriği sunulan YASA TASARISINI KABUL ETMİŞTİR:

Madde 1: Landes ve Gironde bölgelerinde, halihazırda sürü hayvanlarının otlatıldığı umumi alanlar, masrafı mülk sahibi belediyeye ait olmak üzere, ıslah edilecek ve bu alanlara ağaç dikilecektir.

15. Landes'in tarihi üzerine pek çok güzel kitap var. Benim tavsiyem François Sargos'nun kitabı. Pierre Petit'nin muhteşem resimlerinin de katkısıyla, bu kitap sanıldandan çok daha karmaşık ve zengin olan bir dünyanın kapılarını açacak size. *Forêt des Landes de Gascogne*, Éditions Sud-Ouest, 2008.

2. Bu işi yürütmenin imkânsız olması ya da belediyelerin yerine getirmeyi reddetmesi durumunda, Devlet masrafları üzerine alıp yapacak ve koyduğu anaparayı faiziyle birlikte, ağaç kesimleri ve kullanımlarından mahsup edecektir.

Raportörün metnini de okumak lazım:

[...] şurası muhakkak ki ormanlık alanlar yaratıldığında, genelde ıssız yerler yaratılmış olur; ama bu durum çam ormanları için söz konusu değildir; zira çam ormanlarından faydalanmak için sürekli insana ihtiyaç vardır... 300 000 hektarlık sahil çamı yaklaşık 5 000 yeni çiftlik ortaya çıkaracaktır ki bu da 300 000 kişilik bir nüfus demektir.

[...] Günün birinde Landes'da gerçek tarım yapabilmek için düşünülebilecek en rasyonel dikim sistemi budur.

III. Napolyon'un yüce iradesiyle gerçeklik, lafzından ayrılacaktır. Landes (fundalıklar) ismini koruyacak, ama orman haline gelecektir.

Fransa'yı vuran son iki kasırga sırasında, serde *denizcilik* olduğundan, *kara ahalisiyle* dalga geçmiştim: "Bak hele, şu insanlar rüzgârın kuvvetli esebileceğini nihayet anladı."

Felaketin büyüklüğünü anlayamamıştım. Landes, 1999'daki felaketin yaralarını henüz sarmıştı ki 24 Ocak 2009'da birkaç saat içinde Klaus Kasırgası bölgenin dörtte birini yıkıp geçti.

O sırada üçüncü bir kasırga ortaya çıktı: kabuk böcekleri. Bu böcekler önce rüzgârın devirdiği ağaçlara dadanıyor, sonra da diğer ağaçlara saldırıyordu... Böyle olunca, kim bir ormanı sağlam yatırım diye satın almak ister ki?

Peki ama niye bazı alanlar ayakta kalabilmişken, diğerleri adeta yürek burkan dev bir mikado gibi ağaç gövdesi yığınınından ibaret halde çürümeye teslim olmuş ve böceklerin istilasına uğramış?

Öğretmenim Léonard nedenini hemen açıklıyor: Su.

"Bakın, burada su yüzeyde, çukurlar dolu, oysa iki haftadır yağmur yağdığı yok. Çamların su bulmak için uzağa gitmesine gerek yok. O yüzden kökleri yüzeyde kalmış, ilk rüzgârla beraber de tepetaklak olmuşlar. Daha ilerideyse toprak kuru. Köklerin derinlere

gitmesi gerekiyor. Kasırga saldırsa da çam direniyor. Rüzgârın çok sert estiği deniz kıyısındaysa zarar minimum, çünkü tatlı suya ulaşmak için köklerin on beş metreden derine inmesi gerekiyor."

Doğanın verdiği bu ders (gayret güçlendirir, rahatlık ise zayıflatır) üzerine düşünürken, Jean-Pierre Léonard coğrafya dersine devam ediyor. Meselenin canalcı noktasına, ormandan yararlanma konusunda gerçekte yaşanan ihtilaflara geliyoruz.

"Neredeyse ıssız görünen şu geniş düzlükleri görüyor musunuz?"

Kış güneşi altında parladığından göl sanmıştım.

"Onlar üzerleri plastikle kaplanmış seralar; peki o plastiklerin altında ne yetişiyor... bir tahmin edin bakalım?"

Aklıma bir şey gelmiyor.

Jean-Pierre dudağının ucuyla, sanki bana tükürüyormuş gibi, cevap veriyor:

"Havuç."

Sesinde alabildiğine bir küçümseme seziliyor. Çamların azameti ve zarafeti ile şu kırmızımtırak ufak kök bitkilerin sıradanlığı mukayese edilebilir mi hiç? Yanı başına ekilen mısırdan hele hiç bahsetmeyelim. Dünya tepetaklak olmuş, bayağılığa batmış gidiyor kesinlikle.

Landes'i tehdit eden bir gelişme daha var. Burada ormanların %80'i özel mülk ve çoğunlukla el değiştirmiyor: Aileler aylık gelirlerine ek olsun diye ağaçlarını satıyor ve ihtiyaç olduğunda, mesela çeyiz olarak ormanlık alan veriyorlar... burası François Mauriac'ın dünyası. Şayet orman bakanlığı kâr oyununa girmeye karar verirse, kamu sektöründeki bu eşitlikten tamamen uzak rekabet, eski dengeleri altüst etme ve kâğıt üreticilerinin tedarik mekanizmalarını değiştirme tehlikesi doğurur.

Ayrıca gitgide güçlenen diğer iki çatışma nedenini de unutmayalım. Üstelik ikisi de aynı (ekolojik) iyi niyetten doğmuş: petrolün yerine yenilebilir enerji koyma ihtiyacı.

"Güneş panelleri yerleştirmek amacıyla, bazı şirketler köylülerden hektarı yıllık en az 2500 avrodan toprak kir alıyor ki bu da toprağın fiyatının yaklaşık üç katına tekabül ediyor. Haliyle, herhangi bir şey yetiştirmeye de ağaç dikmeye de hiç gerek yok; bomboş (yani, ağaçsız) bir toprağınızın olması ve kiraya vermeniz yeter."

Yok eğer, mülk sahipleri ormancılığa devam etmeye karar verirse, bu sefer de küçük parçalara ayrılmış çamlarını, "çevreye saygılı" enerji üreten santrallere satıyorlar.

Robert Davezac katılıyor aramıza. Birazdan gezeceğim kâğıt fabrikasının tedarik işinden sorumlu. Zaten kolay olmayan işinin gelecek yıllarda daha da zorlaşacağını söylüyor. XIX. yüzyıl ortalarında, büyük ölçüde ağaç kullanılması, kâğıt endüstrisini paçavra arama yarışına girmekten kurtarmış. Ama bu defa da hammadde kıtlığından mustarip olmuş.

"Hiç oduncuyla karşılaştınız mı?"

Şu Davezac da beni ne zannediyor acaba? Bakışlarım adeta yıldıırım gibi çarpıyor. Gülümsüyor.

"Meslekleri değişti, biliyorsunuzdur!"

Böylece yeniden orman yolları görünüyor bana.

~

Aquitaine'in karacalarında girişimci ruh var. Eğer bana inanmıyorsanız, gözlerinizi ve kulaklarınızı iyice açıp Landes ormanında bir dolaşın. Motorlar çalışıp da bölgede bolca bulunan çamları kesmeye, taşımaya ve köklerini topraktan çıkarmaya başladı mı karacalar hiç istiflerini bozmuyor. Yaklaşıp ilgi gösteriyorlar. Hatta başlarını sallayarak, adeta insanların çalışmasına üzülmüyor ve genel uyumun kanıtı olan ekonomik gelişmeler karşısında hayranlık duyuyorlar.

Ama mola zamanı gelip de motorlar susar susmaz, karacalar ortadan kayboluyor ve bir daha onları göremiyorsunuz.

İçimden bir ses, çalışma süresinin haftada otuz beş saatte kalmasını en son savunacakların karacalar, en azından Landes'dakiler olacağını söylüyor.

Fernand Jara tesadüf eseri oduncu olanlardan değil. Bu işe adeta doğuştan kabiliyetliymiş. Zaten on dördüncü yaş gününde doğum günü hediyesi olarak bir... elektrikli testere istemiş (ve almış).

O günden bu yana, tekniği iyice gelişmiş. Modern aletlerin de yardımıyla işinin erbabı olmuş.

Bu sabah, altı tekerli, traktörle tank karışımı, bir sürü diş ve lev-

yeden oluşan uzun bir kolu olan, en son iş arkadaşı John Deere 1470'i tanıtıyor bana.

"Denemek ister misiniz?"

Buna hayır denir mi?

Yerden üç metre yüksekteki kabine tırmanır tırmanmaz, düğmeler ve ekranlar arasında kayboluyorum. Evvelce Airbus 380 hakkında bir şeyler yazmıştım. Komutların karmaşıklığı ve ekranlar ile kabin bilgisayarlarının çokluğu konusunda şu 1470'in ondan aşağı kalır yanı yok.

Fernand işe koyuluyor.

Parmağının bir dokunuşuyla, dört çelik kol ağacın gövdesini kavriyor. Parmağıyla tekrar dokununca testere çalışıyor. Ağaç devriliyor. Toprağa düşer düşmez de bir başka testere ağacı kesiyor.

Hayran kalıyorum. Fernand mütevazı bir eda takınmış, ama gururunu hissediyorum: Odunculuk mesleği, şehir insanların zannettiği şeye tekabül etmiyor artık.

Bir an, hayranlığımı korku karışıyor. Ağaçların devrilmesini bunca yakından görünce, bir insanın ağaçlardan birinin altında kalabileceğini düşünmek işten bile değil. Birden şu pleksiglas kubbenin altında, çok da güvende hissetmiyorum kendimi.

Fernand da tehlikeyi teyit ediyor:

"Çamların döne döne devrildiği oluyor, ama çok nadiren. Anlık bir şey."

Üç saat boyunca, ben oduncuya sarılmış halde, yüz on dokuz çamın icabına baktık: Yani geçtiğimiz yerlerde, kesilen çamlar fundalık üzerine sıralandı, ağacın kalitesine göre dizildi ve en iyi olanlar marangozhaneye, gerisi de kâğıt fabrikalarına gönderilmek üzere hazırlandı. Alıcı şirketler internet sayesinde kendilerine gelecek ağaç miktarını biliyor.

Yüksek kabinden aşağı inince, şu John Deere devinin yeşil kanatlarını okşuyor ve fiyatını soruyorum.

"450 000 avro," diyor. "Üstelik benimkinin döner kabini yok."

Yaklaşık bir milyon hektarlık uçsuz bucaksız Landes ormanı *yaban* değil, yani tesadüfen taşınan tohumlarla ve türler arasındaki rekabetle oluşmamış. "Doğa"nın değil, insan iradesinin ürünü. Mısır ya da buğday eker gibi ağaç *dikiliyor*; ama sahil çamlarının daha uzun, yaklaşık elli yıllık bir yaşam döngüsü var.

Dikimden sonra her on yılda bir, son kesime kadar "seyreltme" yapılıyor, yani yeni ağaçların büyümesi için toprak temizleniyor. Son yıllarda sayısı artan ve iyice şiddetlenen kasırgalar, ağaçların yaşam döngüsünü kısaltacak şüphesiz. Kısa ağaçlar rüzgârdan daha az etkileniyor.

Uygun türlerin seçimi ve yönetim alanındaki ilerlemeler üretimi artırıyor: Yirmi yıldır hektar başına, yıllık on metre küp ağaç işleniyor, günümüzdeyse bu miktar on altı metre küpü aşmış durumda. Elde edilen bu güzel sonuçlar karşısında duyduğum hayranlık (yaşa, var ol Fransa!) baş döndürücü rakamlara ulaşılan Brezilya'ya yapacağım yolculuğa kadar değişmeyecek: aynı ağaçtan en az yirmi beş metreküp (okaliptüsle neredeyse yetmiş metreküp) daha fazla.

Toplanan ağacın en büyük ve en iyi kısmı yüz kadar bıçkılıhaneye gidiyor. Eskiden sayıları daha çokmuş, ama iflas ve şirket birleşmeleri yüzünden yıldan yıla azalmış.

Gerisini —aksi takdirde yakılacak olan bıçkılıhane artıklarını— Fransa'daki kâğıt fabrikaları alıyor.

Keza hiç kimsenin istemediği ikinci ve üçüncü kalite ağaçları da: bükükleri, kusurlu olanları, dalları, tepe kısımlarını ve talaşları.

Fabrikaların kullandığı ağaçların %20'si bıçkılıhanelerden, %80'iyse her gün doksan kamyonla dosdoğru ormandan geliyor: seyreltme amacıyla kesilen ve rendeleme sonucu ortaya çıkan, başka yerde kullanılamayacak kadar küçük kütükler.

Bu sabah, bütün bu rakamları öğrendiğim Smurfit ofisinden çıkarken, Marguerite Yourcenar'ı hatırladım: François Mitterand kendisini Élysée'ye davet etmiş ve ben de fırsattan istifade sohbetlerine dahil oluvermiştim. Yourcenar iştahla yemek yerken, bir Buda heykeline benziyordu, ama gözleri fıldır fıldır ve delici bakışları olan bir heykele.

Bir gün, Mitterand bir cümlesinden ötürü onu tenkit etmişti:

"Gerçeğe aykırı o şeyi yazamazsınız. Ağaçlar, en azından Landes'daki çamlar, kitapların düşmanı değil kesinlikle!"

Yourcenar pes etmek zorunda kalmıştı. Yaz tatillerini Latche köyünde geçiren Mitterand meseleyi yakinen biliyordu.

Bense, bu muazzam suçlama karşısında rahatlamıştım: Yazarlar orman katili değildi!

~

Fabrikaya hangi yoldan gidileceğini sorduğumda, temin ediyorlar beni: Merak etmeyin, kör bile olsanız kokusundan yolu bulursunuz. Ama camlar açık halde ne kadar yavaş gidiyor olsam da hiçbir koku almıyorum. Kâğıt tanrıları bana sürpriz yapmak istiyor herhalde. Rüzgâr denizden esiyor. Arcachon havzasını görmemi engelleyen yazlık evlerin yanından geçip gidiyorum.

Nihayet, tepesinde uzun uzun bacalar ve hem yüksek hem de esrarengiz bir kule olan devasa fabrika beliriyor.

"Hah, işte karşımda," diyorum kendi kendime, adeta uzun süredir mektup yoluyla görüşülen bir insanla en sonunda "gerçekten" tanışmışım gibi.

Şunu belirtmeliyim ki fabrikalarla ilişkim eskidir ve olabilecek en kötü şekilde başlamıştır: hukuki bir ihtilafla.

Danıştay'a girdiğimde, masanın üzerinde beni bekleyen bir dosya vardı. Çiçeği burnunda bir Danıştay üyesi olarak, (o zamanlar Saint-Gobain'e bağlı bir şirketken, günümüzde Smurfit'e ait olan) Cellulose de Pin'in çevreye zarar verip vermediği meselesine dalmıştım.

Çocukluğumdan beri, herhalde oyuncak bir buharlı makine büyülediği için, fabrikalara büyük merak duyarım. Başımda kasket, çevrimleri ve işlemleri, hammaddelerin faydalı nesnelere dönüşmesini en ince ayrıntısına kadar anlamaya çalışarak geçirmişimdir günlerimi.

Ayrıca, mesela Isabelle Autissier'nin babası gibi, özel bir deha, bence Tanrı'nın yaratıcılığıyla da akrabalığı olan, birtakım şeyler tasarlayıp inşa edebilme dehasına sahip mimar-mühendislere de büyük hayranlık duyarım.

Büyük ihtimalle bu tutkuyu benimle paylaşmadığınızdan, ben size bu fabrikadaki (yıllık üretimi: beş yüz elli bin ton karton) çalışmayı özetleyeyim.

Vızır vızır gidip gelen kamyonlarla ormandan taşınan kütükler önce yonga haline getiriliyor.

Yürüyen bantlar aracılığıyla esrarengiz kulenin tepesine taşınan zavallı yongaları kötü bir son bekliyor: Kulenin tepesinden aşağıya doğru inerken, her tür işkenceye —fırlılamaya, yoğurmaya, kimyasal banyoya, vb.— maruz kalıyorlar.

Sonunda da cıvık bir hamur olup çıkıyorlar.

Çok uzun bir çevrim sonunda, cıvık hamur kuru ve upuzun, ke-sintisiz bir karton yaprağına dönüşüyor. Son aşamada da bir boru etrafına sarılıp bobin haline getirilip otomatik olarak kesiliyor ve kamyonlarla ambalaj imalathanelerine götürülüyor.

Fabrikada yüz elli metre uzunluğunda iki makine var ve bunlar yedişer işçiden oluşan vardiyalarla çalıştırılıyor. İtalyan yapımı olan makineler, Almanya, Finlandiya ya da Kanada'dan getirilen parçalarla yenilenmiş. Zaten şu yamama işi küreselleşme demek.

Ah değerli okurlarım, hem ilim hem de özellikle ilham dolu (zaten dirayetsiz bir mühendis ne işe yarar ki?) şu teknik şaheserleri sizlere sadece kabaca anlatabildiğim için çektiğim ıstırabı bilemezsiniz.

Gerçi sizlere anlatacağım diğer harikaları düşünerek avunuyorum. Müsaade ederseniz, tesisin kendi enerjisini nasıl ürettiğini size kısaca anlatayım.

Kütükleri pişirmek, sonra da kâğıt hamurunu kurutmak için fabrikanın su buharına ihtiyacı var. Bu buharın tamamı biyokütle kullanan bir santral tarafından üretiliyor; bu santral, tabii ki, Fransız şirketi (%40 EDF, %60 Veolia) Dalkia tarafından yapılmış.

Bu santralin kazanı her sene:

- 220 000 ton ağaç kabuğu ve talaş;
- 220 000 ton (kasırgaların talihsiz evlatları olan) rüzgârla devrilmiş ağaç;
- ve 60 000 ton da çöp toplama merkezlerinden elde edilen artık kullanıyor.

Tesis elektriğin tamamını kendi kendine üretemiyor, diye açıklı-

yor genel müdür Champarnaud.

Gülümsemesinden, tevazusunun samimi olmadığını anlıyorum. Hemen ardından sözleriyle beni doğruluyor: %90'ı tesis içinde üretiliyormuş. Üstelik geri dönüşüm sayesinde: Kütüklerin işlenmesi sonucu oluşan siyah likör bir kazana gönderiliyor ve çıkan buhar da türbinleri döndürüyor...

Devasa oyuncaklar karşısında duyulan bütün bu çocuksu hayranlıkların ardından, artık kişiliğimi zorlama vaktinin geldiğini biliyorum. Benim için ıstırap verici bir iş bu. Olayların sadece iyi yanlarını görmek şeklindeki iflah olmaz eğilimime karşı savaşmam gerekecek.

Çok ciddi bir tavır takınıp soruyorum:

"Peki, efendim, fabrikanız Doğa'yı kirletmiyor mu?"

Genel müdür, sardunya bahçelerinde —ne yazık ki— oynayan tavşanları gösteriyor bana.

"Eğer gerçekten kirletiyor olsaydık, bunca tavşan buraya gelirdi sizce? Size kendi bakış açımı sunayım. Bir kâğıt fabrikası çevreye iki aşamada zarar verir. İlk olarak, kâğıt hamurunu üretmek için, muazzam miktarda suya ihtiyaç duyarız. İşte bu yüzden ancak bir nehrin yakınlıklarına kurabiliriz fabrikayı: Bizim nehrin adı Lacanau; Arcachon havzasına dökülen Eyre Nehri'nin bir kolu. Otuz beş sene önce, ben burada işe başladığımda, günlük altmış bin ton su çekiyorduk nehirden. Teknik ilerlemeler sayesinde, bu rakamı yirmi bine indirmeyi başardık; ayrıca bu suyu kullandıktan sonra sevgili Lacanau'muza eksiksiz iade ediyoruz elbette."

"Ama aynı su değil, sanırım. İçimden bir ses suyu epeyce kirlettiğinizi söylüyor."

"İki tür atık var ki kaçınmamız mümkün değil. İlk kütüklerin işlem görmesi sonucu ortaya çıkan lif artıkları. Keza bu alanda da ilerlemeler kaydettik ve şurada bizzat görebileceğiniz çökeltme tankları sayesinde atıklarımızı beşte bir oranında azalttık. Öbürüyse daha zararlı: organik maddeler, özellikle de şu meşhur siyah likör. Kısaca anlatmak gerekirse, siyah likör sudaki oksijeni tüketiyor; bu durumun doğurduğu sonuçları, bırakalım, çevreci dostlarınız anlatsın size. İtiraf etmeliyim ki çevreciler olmasaydı bu kadar ilerleme kaydedemezdik."

Şimdi bana düşen tek iş, bir muhalif bulmak. İyimserliğimin yanı sıra dürüstlüğü de elden bırakmadığımdan, en belalisini seçtim.

Wharf.

Sanki bir çizgi romanda köpeğin havlamasını gösteren bir sözcük-müş gibi duruyor.

Oysa *wharf*, İngilizcede "rıhtım" anlamına gelen bir sözcük.

Ayrıca günümüzde Wharf, sanayici ve emlakçılar ile Arcachon havzasını koruyanların kırk yıldır karşı karşıya geldiği bir oyunun başkahramanı!

Pek derin olmayan bu engin sulak arazi kadar hassas bir yer yoktur herhalde. Denizle bağlantısı olsa da çok dar bir su yoluyla bağlıdır. Bunun sonucu olarak, gelgitler sayesinde kendini yenileme imkânı pek bulamaz, kirlenmeye maruz kalır. Her sene gitgide sığlaşır.

Pierre Davant, deniz biyolojisi alanında çalışan bir araştırmacı ve öğretim görevlisi, ayrıca halkalı solucanlar konusunda da uzman. Hatta bu solucanlardan biri onun adını taşıyor: *balanteodrilus davantianus*. Kumda yaşayan, "oligochaeta" sınıfından bir halkalı solucan. Pierre Davant bu solucanı Venezüela'nın doğusunda, Orinoco Nehri ağzı yakınlarındaki bir kumsalda keşfetmiş.

Tüm doğa sevdalılarının ezeli düşmanı fabrikalardır. Dolayısıyla Pierre Davant da ilk savaşını fabrikaya karşı verir. Akademisyenlerin, sendikacıların ve kimi kamu temsilcilerinin de yardımıyla 1969'da bir dernek kurar: Güneybatı'da Doğayı İnceleme, Koruma ve Düzenleme Derneği (Sepanso). Çok geçmeden de Sepanso, aynı yüce gayeyi paylaşan iki bini aşkın birliği çatısı altında toplayan Fransa Doğa ve Çevre Platformu'na katılır.

Bu mücadelelere koşturularak, Pierre Davant, Sepanso ile beraber birtakım doğal alanlar oluşturur. Kuşlar kendi dillerinde ona övgüler düzüyordur herhalde. Zira insanların saldırılarından uzak, rahat rahat yaşayabilecekleri birkaç sığınağı ona borçlular.

Arcachon bölgesinde, Arguin resifi, Pyla kumulu kadar meşhur bir yerdir. Burası, havzanın ağzında yer alan, rüzgârların ve akıntıların dövdüğü ve deniz yükseldiğinde büyük kısmı sular altında kalan uzun bir kumuldur.

Denizin ulaşamadığı minik tepelerde, kumullara özgü müstesna bir bitki yetişir: "ölümsüz" de denen kum otları.

İlkbaharda, deniz kuşları gelip yuva yapar.

Rivayet o ki bir gün bir çift deniz kırlangıcı, yürüyüşe çıkan Pi-erre'yi uyarmış: "Eğer gezilere bir çekidüzen vermezseniz, biz buradan ayrılacağız ve bir daha da gelmeyeceğiz. Bizim dışkılarımız olmasa, şu pis kumda bir tek bitki yetişir mi zannediyorsunuz?"

Deniz kırlangıçları haklıymış. Bölgeye yüzlerce gemi gelmektedir. Piknikçilerin de gözdesidir. Devekuşu yetiştirenler kilometreler boyunca demir raflar yerleştirmektedir. Yavru kuş ya da yumurta gibi kolay avların peşinde olan köpekler de her yanda cirit atıyordu.

Karadan ziyade bir deniz cenneti olan bu yerde herkesin sınırlarını bilmesi ve birbirine saygı göstermesi için acilen kurallar koymak gerekiyordu.

İşte bu şekilde Pierre Davant arkadaşlarıyla beraber bu doğal alanı yaratır. Kırk yıl sonra, alan dört bin çift deniz kırlangıcına ev sahipliği yapmaktadır.

Bu arada, Smurfit adını almış olan Cellulose, doğru yolu bulur. Hatta amansız düşmanının açıklamalarına göre, doğaya daha az atık atmakta ve bunlar çevreye daha az zarar vermektedir. Ayrıca atıkları büyük bir kolektörde biriktirilmektedir ve bu kolektör bütün havzayı dolaşarak sinai ve kentsel tüm atıkları toplamaktadır.

İşte bu noktada sahneye Wharf çıkıyor.

Havza adına iyi, okyanus adınaysa kötü haber! İki aşkımı arasında, kâğıt ile deniz arasında seçim yapmak zorunda mı kalacağım? Kâğıdın ormanları katletmediğini anladım, orası tamam. Peki Atlantik'i kirletiyor mu acaba?

1971'de çalışmaya başlayan kolektör, kahverengi çökeltiyi Atlantik'e döker ve bu çökelti ta Biscarrosse'a kadar tüm kumsallara yayılır. Borunun denize döküldüğü yerin adı da manidardır: La Salie (mezbele)!

Devekuşu yetiştirenler ile Sepanso'nun inatçı kampanyaları başlar. Nihayet yetkili mercilerden iki vaat koparmayı başarırlar. İlki, kolektörü denizin dört kilometre açığına taşıyacak bir köprünün inşası. İkincisi ve daha da önemlisiyse, atık suyun denize dökülmeden önce olabildiğince arıtılması.

20 Mart 2011 Pazar. İlkbahar yüzünü göstermiş. Nihayet Wharf' ta-yım. Pierre Davant, erişimi resmi olarak engelleyen tel örgülü ve ki-litli kapının nasıl aşılacağını gösterdi bana. Yetmiş altı yaşında, ama maşallahı var. İnceleme komitesinin iki önemli (ve savaştı) üyesi de bize eşlik ediyor: Biscarrosse'lu militan René Capo ve Arcachon Havzası Ekoloji Birliği başkanı Françoise Branger.

Hep beraber, şu zavallı Wharf'ı aşağılıyorlar. Halbuki Wharf'ın açık mavi rengi benim hoşuma gitmişti.

"Görüyorsunuz ya! Birazdan sonuna varacağız: Öngörüldüğü gibi dört kilometre değil, sadece yedi yüz metre."

"Oynak zemin yüzünden, inşaatı yürüten Norveçli şirket daha ileri gidemedi."

"Makineler hâlâ burada; alın size balıkların bayıldığı bir enkaz!"

"Ya kumsala ne demeli? Denize doğru ilerliyor devamlı. Yakın-da eski durumumuza döneceğiz: Atıklar borudan kumların üzerine akacak!"

"Üstelik uluorta!"

Şimdilik deniz hâlâ yerinde duruyor, on dokuz metre aşağıda.

Çevremizde bir sürü balıkçı var. Görünen o ki buranın müda-vimleri, ayrıca biraya da bayılıyorlar. Çoğunun üzerinde askerlerin-ki gibi kamuflajlı kıyafetler var: Balığın oltaya gelmesini beklemek de bir nevi savaş.

Arkamı dönüyorum.

Kıyı şeridi ne kadar da güzel; yarı yarıya sis altında gizlenmiş, uçsuz bucaksız dümdüz bir çizgi.

Ve boylu boyunca uzanan gri kum tepelerinin oluşturduğu hare-ketli surlar. Görünen o ki kum tepeleri rengini, hem küçük ve mah-çup hem de dayanıklı bir bitkiye, *Helichrysum*'a borçlu. Kokusun-dan ötürü, "ölümsüz" ya da "kum safranı" da deniyor. Pierre her can-lının Latince ismini söyleyebiliyor ve yenebilir olup olmadığını be-lirtmeyi de asla ihmal etmiyor.

Baş dönmem geçtikten sonra, eğilip bakıyorum. Ne yazık ki bo-runun denize döküldüğü yerde şüpheli hiçbir şey göremiyorum. En ufak bir kahverengi akıntı yok. Suyun rengi değişmiyor.

Öyle görünüyor ki inceleme komitesi şu âna dek beni sempatik bulmuştu. Ama birden gözlerinden düşüyorum.

"Görüyoruz ki fark edemiyorsunuz."

"Çökeltici maddeyi değiştirmişler."

"Kirlenmeyi göremiyorsak, yandık vallahi!"

"Sizce, analiz sonuçlarını bizden niçin gizliyorlar?"

Pierre Davant susuyor. Neden bilmiyorum, ama kendisi arkadaşları kadar belalı görünmüyor bana. Belki de kırk yıldır baş koyduğu mücadeleyi hesaba katıyordur, kimbilir?

Françoise onu iyi tanıyor. Onu uyandırmak için, Arguin resifinden bahsediyor. Deniz yükseldiğinde, akıntının yönü kuzey oluyor. Bu akıntıya bir de güneyden esen sert bir rüzgâr eklenince, Wharf taki atıklar deniz kırlangıçlarının adasına kadar ulaşıyor...

İşlem tamam! Pierre'in savaşçı ruhu geri geldi. Söz veriyor: Yarından tezi yok, şu meşhur analiz sonuçlarını almak için yetkili merciye mektup yazacak...

"Numunenin hangi gün alınacağına dikkat etmek lazım. En kötü gün pazartesi, zira atıklar haftasonları boşaltılıyor."

Şehir merkezindeki Biscarrosse plajında, hamburgerci benzeri bir yerde brifing yapıyoruz. İnceleme komitesi, düşman Cellulose'a acımıyor, ama en azından fabrika çaba gösteriyor. Havzanın aslında başka tehlikeli düşmanları var. Kentsel gelişim planlarına göre, buranın nüfusu yirmi yıl içinde iki katına çıkacak, binlerce motorlu tekne de cabası.

Peki şimdiden kalabalık olan şu sahilde onlara nasıl yer buluncak? Ayrıca bir sürü araç gerecin atıkları... Gitgide büyüyen teknelerin dümen suyu da cabası... Denizin foseptiğe dönüşmesini nasıl engelleyeceğiz?

Bense bencilce kani oluyorum: Anlatılan şu kıyamet senaryosunda, aziz dostum kâğıdın günümüzdeki kirlilikte payı çok küçük, üstelik gitgide azalıyor.

"Boğuluyorum. Haydi bakalım!"

Françoise kalkıyor ve külüstür beyaz arabasının içinde yola koyuluyoruz.

"Forêt Usagère de La Teste'e gidiyoruz. Sınıflandırmayı başardığımız, iki bin sekiz yüz hektarlık koca bir orman."

Günümüzde de yaşayan eski bir gelenek doğrultusunda, sadece gerçek yöre sakinleri, yani on yılı aşkın bir süredir yörede sürekli yaşadığını kanıtlayanlar, bu ormanı kullanma hakkına sahip. Ev ya da tekne yapmak için gerekli ağacı ormandan alabiliyorlar. Bu uygulamanın geçmişi ta 1468'e, yani —o dönemin senyörü— Captal de Buch'un Captalat (Arcachon, La Teste-de-Buch, Gujan-Mestras, Cap-Ferret, Teich'taki Ruat şatosu) sakinlerine kullanım hakkını verdiği tarihe kadar uzanıyor.

Kumlu patikada tempomu bozmamaya büyük çaba harcayarak, Françoise'in arkasında yürüyorum. Bu yeni dünya beni büyülüyor. Bildiğim düzenli Aquitaine'e, aynı yaştaki, dimdik ve sıra sıra çamlardan oluşan, diplerindeki her tür bitkiden temizlenmiş Aquitaine'e hiç benzemiyor. Balta girmemiş bir orman burası: Büyük kısmı devasa sarmaşıklar gibi eğilip bükülmüş çok yaşlı ağaçlar, adeta duvar örmüş çalılar, devrilmiş ağaç gövdeleri ve oraya buraya dağılmış kuru dallar.

Squaw, şaşkınlığım karşısında keyifleniyor.

"Ormancı arkadaşlarınız şu halinizi görseydi keşke!"

Onlara göre, şu kaos kadar korkunç bir şey yok, zira yangına davetiye çıkarıyor.

Squaw.

Pierre Davant, Françoise Branger'ye bu sevimli lakabı takmış. Yürüyüşümüz boyunca, bu lakabın ne kadar uygun olduğunu gide-rek daha iyi anlıyorum.

Bu kadın ormanı bir Kızılderili gibi, bir nevi büyücü kadın gibi okuyup anlatıyor.

Françoise yosunların, likenlerin, mantarların ve tabii ki bütün ağaçların adını söylüyor, hepsine dair açıklamalar yapıyor, mesela çamların gövdesinin alt kısımlarının şişmesi fenomenini izah ediyor:

"Bu olay, reçine çıkarmaktan kaynaklanıyor. Reçine toplamak için ağacın kabuğu haddinden fazla oyulmuş. O zaman çam çöküyor. Bu yüzden bunlara 'şişe-çamı' adını veriyoruz."

Françoise ara sıra tuhaf bir uluma sesi çıkarıyor. Bu yaşta köpek

taklidi yapması karşısında şaşırıldığını görüp bana şunu açıklıyor hemen: Oradan geçtiğini bir karaca dostuna haber veriyormuş.

"Kendisi benden pek hazzetmez. Gönlünü almam lazım. Yoksa ziyaretim tatsız geçer."

Françoise'ın ormanın çeşitli yerlerinde kırk sekiz saat boyunca kaldığını öğreniyorum.

"Peki hiç korkmuyor musunuz?"

Squaw cevap olarak, sağ elini montunun altına daldırıp deri bir kılıf çıkarıyor; içinde adeta sahici bir kılıç, bir avcı bıçağı var.

"Annem ilk sutyenimle beraber vermişti bunu bana. İşte burada saklıyorum, lazım olursa diye. Müsaadenizle, şimdi biraz odun toplamam gerekiyor!"

Dönüş yolunda, ağaç dalları topluyoruz. Squaw arabasının bagajını açıp bir balta çıkarıyor ve sert hamlelerle odunları kesiyor. Beni unutuyor tamamen. *Gerçek* orman konusunda verdiği dersin kafi olduğunu düşünüyor herhalde.

Yardakçı Çöp Kutuları

Le Blanc-Mesnil,
La Courneuve, Fransa

OLDUM OLASI şunu merak etmişimdir: Çöp kutularımızın içindekiler nereye gidiyor? Çocukken, çöpçülerin peşine takılıp çöplerin gittiği esrarengiz yeri keşfetmek isterdim. Babam beni defalarca engellemiştii. Hatta bir psikoloğa dahi danışmıştı galiba. Israrım babamın canına tak etmişti.

Bugün, yıllar sonra, dileğim gerçekleşiyor. Paris'in kuzey banliyösünde Blanc-Mesnil'deyim. Eski bir ahabım, Paprec şirketinin genel müdürü Jean-Luc Petithuguenin'in davetlisiyim.

Peki şu hayal kırıklığımı nasıl gizleyeceğim?

Farelerin cirit attığı bir mezbeleyle, cehennemi haber veren dev gibi ocakların bulunduğu gürleyen bir fırınla karşılaşacağımı zannediyordum. Oysa bir fabrika duruyor karşımda. Nazikçe teselli ediyorlar beni. En azından modern ülkelerde, köprünün altından çok sular aktığını ve ayıklama endüstrisi çağının başladığını açıklıyorlar. Kocaman bir hangarın önünde, gelen her kamyon üç tonluk atık yükünü boşaltıyor.

Ve işlemler başlıyor.

Devasa bir masa oyunu hayal edin, ancak üzerinde ilerlenen yollar taşıma bantları olsun.

Önce taşıma bandı iyice sallanır. Kartonlar aşağı düşer ve toplanıp depolanır.

Sonra banttakiler, delikleri farklı büyüklüklerde olan bir tel örgü üzerinden geçer. Böylece atık maddeler boylarına göre ayrılır.

Bunun ardından balistik test denen işe gelir sıra: Uzun metal şeritler yardımıyla, içi boş cisimler (şişeler, konserve kutuları) ile düz cisimler (kâğıtlar), sektirme yoluyla birbirinden ayrılır.

Taşıma bandı mücadeleli yolculuğuna devam eder ve bir elektromanyetik alandan geçerek içindeki demirli metalleri bırakır.

Sonra otomatik "gözler" devreye girer: İki tür optik ayıklayıcı ya biçim ve renge göre ya da spektrometre yoluyla seçim yapar.

Ardından Foucault denen bir işlem gelir ve alüminyumlar toplanır.

Şu âna dek, hiçbir insan müdahalesi yok. Ama otomatik işlemlerle yapılan seçim kusursuz olmaktan uzaktır.

İşi tamamlamak için, daha incelikli bir çalışma gereklidir.

Taşıma bandı, üzerinde kalan atık maddelerle beraber, iki kabine girer ve hangardaki işçiler buralarda nihai ayıklamayı yapar.

Geçmişte, on yıl kadar önce, ayıklamanın tümü elle yapılıyordu. Öyle görünüyor ki Avrupa'nın en modern hattı bu: Her sene elli bin ton atığı ayıklıyor. Bu atıkların dörtte üçü sonrasında yeni bir hayata atılacak:

- Çelikler kuzeye gönderilip dönüştürülecek;
- alüminyumlar Oise'a gönderilip benzer işlemlerden geçecek;
- plastik su şişeleri Limay'e (Yvelines) nakledilip... yeniden plastik su şişeleri olarak hayata dönecek;
- sıvı besin ambalajları, içlerindeki alüminyum alınmak üzere parçalanacak;
- kullanılmış kâğıt ve kartonlar ise, yeniden (temiz) kâğıt ve karton yapılmak üzere satın alınacak.

"Çöpler"in geri kalan dörtte birlik kısmı geri kazanılamıyor. Bunlara ıskarta deniyor ve özellikle gıda atıklarından ve organik maddelerden oluşuyor. Ama bu "ıskartalar" da işe yarıyor ve çöpe atılmayıp yakım fabrikalarına gönderiliyor. Bu yolla üretilen ısı konut ve işyerlerinde kullanılıyor.

Birden babam geliyor aklıma. Hâlâ hayatta olsaydı, şöyle derdim ona: "Görüyor musun bak, çöplere duyduğum ilgi o kadar da çılgınca değilmiş."

Bana gülümser ve âdeti olduğu üzere şöyle cevap verirdi: "Yap-

tığın her şeye hep bir açıklama bulursun zaten — bak bu da geri kazanım aslında!"

Adres: No. 3, Pascal Sokağı. A1 otobanı ile Jacques-Brel Lisesi arasında. Yanda minik bir cami var. Her cuma, namaz vakti, cemaat seccadelerini Prévôté Sokağı'nın üzerine serer.

Her gün, onlarca kamyon menşei ve kullanım yerleri farklı bin ton kâğıdı boşaltıyor: Yazıcı "atıkları", süpermarket ambalajları, fotokopiler... Bu kâğıtlar elle ayıklanıp en az seksen kategori halinde sınıflandırılıyor:

- eski kitaplar;
 - mağaza kolileri;
 - çeşitli broşürler
 - düzeltilmiş broşürler;
 - satılmamış gazeteler;
 - duvar afişi kırpıntıları;
 - temiz kırpıntılar;
 - bordürlü beyaz ahşap;
 - bordürlü beyaz çerçeve;
 - bordürsüz beyaz çerçeve;
 - beyaz dergi;
- vb.

Bu kategorilerden her birinin müşterisi ayrı. O kadar çeşit var ki şu âna kadar otomasyon hayata geçirilememiş. Kadim dostumuz kâğıt bir çatı altında toplanmaya daha çok uzun süre direnecek galiba.

Arkamda bir adam başını sallıyor.

Gücendirmek istemem ama, hayatının baharında olmadığı belli. Kendini takdim ediyor:

"Étienne Mateo, bölge ticaret müdürü. Hikâyeleri seviyorsunuz sanırım. Bir bilseniz, bu işler ne kadar değişti..."

Beni kantine davet ediyor. Masaya oturur oturmaz, anlatmaya başlıyor:

"Okul eğitimi ile iyi geçinemedik. Arkadaşça ayrılmayı seçtik.

'Düşman' kamptan biri oldum galiba. Askerlikten sonra toplayıcılık yapmaya başladım. Babamın küçük bir işyeri vardı. İlk kancalı çubuğumu o vermişti. Hâlâ saklarım. Size göstermem lazım. Bizim tek aletimiz o. Ayrıca yabancılar topraklarımıza girdiğinde silahımız da! Önceleri Orléans, Beaugency civarında, kullanılmış kartonların ve delikli kartlar ile yazıcı çıktılarının peşine düştük. Tabii bunları kamyona yükleyelim derken, beli incittik. Ama yakındığımız yok, paralar geldi. Her halükârda, köylerde tavşan derisiyle geçinenlerden çok daha fazla para kazandık. Nihayet Saint-Ouen'a taşındık."

Michel Audiard gibi konuşuyor. Bizimkinden çok farklı bir dünya keşfediyorum: daha çetin ama daha açık çalışma koşulları olan, kurallarla daha az belirlenmiş ve rekabetle daha az örselenmiş bir dünya.

"Sizin dostlarınıza, yani yayıncılar ve matbaacılara yoğunlaştık. O vakitler Paris'in doğusunu mesken tutmuşlardı. Kâğıt kesiminden artan kırpıntıların, artıkların, ıskartaya çıkarılmış kitapların peşine düştük. Ah ah, ansiklopedileri öyle severim ki; yerleri ayrıdır, ne mübarektir onlar! Oysa insanlar ansiklopedileri sırf gösteriş olsun diye satın alıyor. Sonra da, çok yer kaplıyorlar diye elden çıkarıyorlar. Ah o Britannica'lar, Universalis'ler yok mu, ne de ağırdır hepsi! Benim omurilik, özellikle de L3, L4 hâlâ yâd eder onları! İşte o zaman kancalı çubuk kullanmaya başlamam gerekmişti. Yerden çerçöpü almak için."

Saatlerdir dinliyorum. Bahsettiği Paris, benim gençliğimin Paris'i. Doisneau'nun, Truffaut'nun, *Şeref Yolu*'nun (*Max et les Ferrailleurs*) Paris'i... Üzerinden uzun yıllar geçmedi aslında. Ama bir âlemin yok olup yerine başka bir âlemin gelmesi için çok az bir zaman yetiyor artık.

Kantin boşalmış.

"Pekâlâ! Nostaljiyle karın doymuyor. Haydi, bana müsaade."

Étienne Mateo bana doğru eğiliyor.

"Size bir itirafta bulunayım. Vaktiyle kâğıt fabrikalarına su sattık!"

"Nasıl yani?"

"Kamyon doldu mu suluyorduk. Kimseye çaktırmadan. Sular biraz damlıyordu tabii, ama neresinden baksanız yükün ağırlığını

üçte bir artırıyorduk. Bayağı bir kâr ettik böylece. Üstelik dahası da var. Henüz yönergeler yoktu. Şirketimizin adı Regenor'du. Bu isim ne anlama geliyor, biliyor musunuz?"

"Sonra satmak zorunda kaldınız, değil mi?"

"Nasıl da tahmin ettiniz? Matbaalar bir bir kapanıyordu. Birleşiyorlardı. Hammadde bulmak gitgide zorlaşıyordu. Ayrıca bizde, geri kazanımcılarda da aynı eğilim vardı: modernleşme, vinçler, presler, büyük yatırımlar yapma ihtiyacı; yoksa iflas ederdik. Küçüklerle yer yoktu artık. Paprec satın aldı bizi. Sonra bir gün, işi bıraktım. Biraz kafamı dinlemeye ihtiyacım vardı. Sonra Petithuguenin bana iş teklifinde bulundu. Kabul ettim."

"Neden?"

"Çünkü vizyon sahibiydi. Emeklilikten önce boyut değiştirmek güzel bir şey."

~

Bir sürü kamerayla gözetlenen ve kapıları daha sağlam olan şu yeni hangar da ne acaba? Oradan çıkan kamyonetler bizi yola düşürüyor: Yan taraflarında kocaman harflerle şunlar yazılı:

Confidentialys

Evraklarınızı güvenle imha ediyoruz

01 41 47 20 30

Giriş kartlarımızı gösterdikten sonra, içeri giriyoruz.

İçerisi dağ gibi makbuz ve fatura yığınlarıyla dolu, hepsi de tasnif edilmiş: banka makbuzları, çekler, restoran faturaları.

Şurada da bir başka yığın var: piyango biletleri.

Yasal saklama süreleri geçtiğinden, artık parçalanıp öğütülebilirler.

Satın alınmış şu büyük küçük biletleri, kazanma umutlarını, adeta yapboz gibi oraya buraya dağılmış tüm varoluş izlerini son defa içtenlikle selamlıyorum.

Parçalandıktan sonra, bu biletler bir tonluk koca koca balyalar halinde kâğıt fabrikalarına gönderilecek ve orada önce kâğıt hamuru, sonra yeniden kâğıt olup çıkacak.

Ekonomi döngüsü böyle işliyor.

En dipte, kalın tel örgüler ardında, sıra sıra arşivler bekliyor. Hepsi mahkûmlar. Sıraları gelince imha edilecekler. İnsanın aklına Amerikan hapishaneleri, idam koğuşları geliyor ister istemez.

~

Hangarın bir köşesinde bir kutu duruyor. İçinde bir sürü küçük silindir var. Silindirlerin yapıldığı kahverengi madde sunta olsa gerek. İlk bakışta, yatak ayaklıklarına benziyorlar.

Bilin bakalım, bunlar neyle ilgili?

Aklıma bir şey gelmediğinden, rehberim cevap veriyor sevinçle: "Tozla. Atıklara uygulanan işlemler, solunması zararlı bir sürü minik parçacık salıyor havaya. Biz de kocaman aspiratörler yerleştirdik. Dediğiniz gibi, 'yatak ayaklıklarına' benziyorlar."

"Peki tozları nerede kullanıyorsunuz?"

"Yakıyoruz. Enerji üretimimize katkı sağlıyorlar."

"İçimden bir ses sanki daha iyi değerlendirebileceğinizi söylüyor!"

Yanımızdakiler pişman bir edayla kafalarını sallıyorlar.

"Kesinlikle haklısınız!"

İşte o anda, yaşıma başıma bakmadan, beni işe almayı teklif ediyorlar. Bu ani coşkunun sebebini soruyorum.

"Belli ki *geri kazanım* ruhu var sizde!"

Üniversitede *Gulf Stream* akıntısı üzerine yaptığım çalışmalardan bu yana, beynimin sadece dairesel olarak çalıştığını nasıl tahmin ettiler acaba? Beynim, ana unsurun çizgi değil, daire olduğu Doğa gibi işliyor. Jean-Luc Petithuguenin'in denizi niye o kadar çok sevdiğini ve şu bir tek şeyin hayalini kurduğunu anlıyorum: Dü-mende Jean-Pierre Dick'in olduğu Paprec gemisiyle Vendée Globe yarışını kazanmak, yani yeryüzünü dolaşmak.

~

Deniz yaşamayı öğretiyor.

Denize açılan herkese, en temel birtakım gerçekleri hatırlatıyor hemen. Özellikle de kendisinden güçlü bir şey karşısında insanın tevazu duymasını. Ayrıca en azından gelgitleri ve akıntıları hesaba katarak olsun, doğadaki çevrimlere saygı duymayı.

Bir de yelkencilere tasarruflu olmayı öğretiyor. Rüzgârın sağı solu belli olmaz. Yolculuğun ne kadar süreceğini kim bilebilir ki? Üstelik de ilerlemek istiyorsak, bir o kadar hafif olmamız gerekir.

Ellen MacArthur'a kulak verelim: Bu ufak tefek, muhteşem kadın, 2002'de Route de Rhum yarışını kazanmış; kendisi idollerimizden biri, pazar yarışçısı.

MacArthur, Francis Joyon ile kapışıyor: Tek başına yelkenliyle dünya turu rekorunu onun elinden alıyor Joyon.

MacArthur, devasa IDEC trimaranını görmeye gidiyor. Kendi teknesine fazlasıyla benzese de, çok önemli bir farkı var: Francis enerji üretmek için sadece yakıt hücresi, rüzgâr ve güneş panelleri kullanmış. Hiç gazyağı kullanmamış. Böylece ağırlıktan yarım ton tasarruf etmiş.

O günden sonra, Ellen MacArthur yarış dünyasını bırakmış. Eskisi kadar dinamik olan, ama elimizdeki kaynakları daha iyi kullanmaya özen gösteren ekonomimize yeni bir gelişme sahası açan bir vakıf kurmuş.

Jean-Luc Petithuguenin de aynı dilden konuşuyor:

"Geleceğimiz geri kazanımda! Kaynakların tükendiğini öne sürüp ekonomiyi küçültmeyi savunanlara verilecek tek gerçek cevap o."

Geri kazanım, kullanılmış hammaddelere yeniden hayat vermekle kalmıyor, aynı zamanda enerjiden tasarruf edilmesini sağlıyor. Kumu cama çevirmenin, camın geri kazanımından on kat daha fazla enerji gerektirdiğini biliyor muydunuz? Ayrıca kâğıt konusuna meraklı olduğunuza göre, 2010'un mübarek bir sene olduğunu da belirtelim: Dünyada üretilen kâğıdın yarısı ilk kez... eski kâğıtlardan elde edilmiş. Oysa bu oran 1960'ta %10 bile değilmiş.

O sıralar meydana gelen ve dünyamızdaki hayatı değiştiren di-

ğer büyük değişimleri düşünüyorum. Günümüzde iki insandan biri şehirde yaşıyor ve tüketilen iki balıktan biri balık çiftliğinden geliyor. Paprec'in patronu ateşli savunusuna devam ediyor:

"XIX. yüzyıl endüstrisi madenler üzerine kuruluydu. Geleceğin madenleri de büyük tüketim bölgeleri olacak, zira geri kazanıma sokulacak şeyler en çok buralardan elde ediliyor. Ancak önemsiz bir mesele değil bu; gezegen çapında henüz filizlenen bir sanayi devrimi!"

Gevrek gevrek gülünce, restorandaki komşularımız dönüp bakıyor.

"Benim gibi insanların bazı çevreciler için neden tehdit oluşturduğunu anladınız sanırım: Aza tamah etmekten kurtulmanın yolunu bulduk da ondan! Tekrar soruyorum: Büyümenin faydalarından niçin vazgeçelim ki?"

Ne yazık ki araştırmamın gerekleri ve (her ne kadar romancı olsam da) gerçeğe duyduğum aşk adına, keyfini kaçırmak zorunda kalıyorum:

"Biz dürüst vatandaşlar, çöplerin toplanması için vergi ödüyoruz. Bu toplama işini de siz yapıyorsunuz. İyi hoş. Peki çöpleri topladıktan sonra, kime satıyorsunuz? Çinlilere."

Tahmin edilebileceği gibi, Jean-Luc Petithuguenin sinirleniyor. İyice cesaretimi toplayıp, devam ediyorum:

"Böylece Fransız sanayicilerinin, özellikle de kâğıt üreticilerinin ihtiyaç duyduğu bir hammaddeyi onlardan esirgemiş oluyorsunuz."

Uzun uzun düşünmüş olduğu belli birtakım argümanları maki-neli tüfek gibi sıralıyor:

"*Bir*, bahsettiğiniz vergi bir hizmetin karşılığı. Peki Fransa'daki kâğıt üreticilerine destek sağlamak amacıyla çöplerinizin toplanması için daha fazla para ödemeye hazır mısınız? *İki*, bizim arz ettiğimiz ürünler konusunda karar verici olan piyasadır. Peki şu bahsettiğiniz Fransız sanayiciler neden, sözgelimi Çinlilere ya da Almanya ve İspanya'daki kâğıt üreticilerine kıyasla daha imtiyazlı olsun? Almanya ve İspanya'nın özellikle de çok nazik bir alanda, gıda ambalajlarının geri kazanımı alanında müthiş ilerlemeler kaydetmiş olması benim suçum mu? Bugün Fransa'da niçin hâlâ yardımlara ve

mali desteklere ihtiyaç duyuyoruz? Üç, eğer söylediklerimi kavradıysanız ve geri kazanımın gerekliliğine inanıyorsanız, o zaman geri kazanılan malzemelere hak ettikleri fiyatı, yani daha yüksek bir fiyat vermek gerekmez mi? Dört, bizimki Fransızların mutad üstünlüğünü gösteren bir sektör. Kullandığımız teknolojiler dünyanın en iyileri arasında! İş sahası yaratıyor, ihracat yapıyor, her gün yenilikler üretiyoruz. Tabii ki kâğıtçılığın asilzadelerin işi olduğu eski zamanlara dönebiliriz... Ama bizler, yani toplayıcılar, geri kazanımcılar, her zaman yelpazenin öbür ucunda olduk; gölgede kaldık, hor görüldük, hayatta kalmak için her gün savaşmak zorunda kaldık..."

Gülümsemekten kendimi alamıyorum. Hızla büyüyen bir şirkette üç bin beş yüz çalışanın başında olan Jean-Luc Petithuguenin ve onun Rabelais'nin kahramanlarını andıran emekli *rugby'*ci fiziği in-safa meydan bırakmıyor.

Postacılar, öpünü Ayıran Vatandaşlar, Araba Silecekleri ve Diş Macunu Tüpleri

FRANSA'DA HER GÜN, yüz bin postacı bizlere yirmi altı milyon gönderi (mektup, koli, dergi, reklam broşürü) taşıyor.

Bunların büyük kısmı çöpi boylayacak ve orada çoğu zaman pis kokulu çöplerle —ev artıklarıyla— beraber duracak.

Peki niçin artık kullanmadığımız gönderileri geri toplama işini de (gerçek anlamda) postacılara yüklemeyelim ki?

Etkili ve kolay bir toplama yönetimi mevcut olmadığından, on ofis evrakından sekizi geri kazanımda kullanılamıyor.

Posta idaresi harekete geçip Valora'yı geliştirmiş. Zaten hangi ofis ve görevli ağı bölgede daha sıkı bir ağ yaratabilir ki?

Posta idaresi küçük ve orta ölçekli şirketlere ve yerel yönetimlere ofis evraklarını toplama konusunda özel bir hizmet sunuyor.

Zavallı postacılar!

Dağıtım çıktıklarında epey yoruluyorlar, ama gönderileri adrese teslim edip hafifledikten sonra, ıslık çala çala dönüyorlardı.

Bu soluklanma fırsatı ortadan kalkma tehlikesiyle karşı karşıya. Hem de geri kazanım denen haklı dava için.

Eco-Emballages şirketi Paris'te Haussmann Bulvarı 50 numarada, iki tüketim mabedinin, Printemps ile Galeries Lafayette'in arasında yer alıyor. Üst katlardaki (altıncı kat) bürolarından, doğrudan Opera'nın arkası, sanatçıların çıkış kapısı görülüyor.

Çok tuhaf bir şirket bu: Özel hukuka tabi, bütün hissedarlarını

veya ortaklarını şirketler oluşturuyor. Bununla beraber, kamu yararını misyon edinmiş ve "üreticilerin sorumluluğunun artırılması" ilkesiyle kurulmuş. Temel düşünce de şu: Üreticilerin görevi satışla beraber sona ermiyor, aynı zamanda ürünlerinin geri kalan ömürlerinden de sorumlular. 1992'de kurulan Éco-Emballages'ın amacı ev ürünlerinin ambalajlarını geri kazanıma katmak. Bunu yapmak için, her ambalajdan bir "katkı payı" alıyor. Bu yolla toplanan kaynaklar da (senelik 500 ila 600 milyon avro) çöprü organik ve geri kazanılabilir malzeme diye ayırma ve geri kazanım işinde kullanmaları için öncelikle yerel mercilere dağıtılıyor. Böylece bir *hizmetin* karşılığı ödenmiş oluyor. Kâğıtların ayrılıp geri kazanımda kullanılmasının geçmişte çok eskilere dayanıyor olsa da, bu alandaki diğer ağlar genel seferberlik sayesinde yakınlarda ortaya çıkmış.

Sohbet ettiğim insanları kutluyorum. Hepsi hoş, azimli ve gerçekçi görünüyor bana. Oysa uzun zamandır, kamu hizmetlerinin kamu sektörüne münhasır olmadığını düşünmek gibi bir zaaf içindeydim.

"Ama biri var ki onsuz bizler hiçbir şey yapamayız..."

Perrière'in genel müdürü Éric Brac tahmin etmem için bir an duruyor.

"... Çöpünü ayıran vatandaş!"

İki yardımcısı, Carlos De Los Llanos ile Sophie Wolff, adeta iman gücüyle başlarını sallıyor.

"Evet, çöpünü ayıran vatandaşa hürmetler! 'Tüketici-vatandaş' denen kişi o. Bedavaya iş yapıyor. Böylelikle de finansmanımıza katkıda bulunuyor, zira şirketler kendilerinden talep edilen işin karşılığını fiyatlarına yansıtıyorlar. Gelgelelim çöpünü ayırsa vatandaş." İnsanlara gündelik hayatlarında yeryüzü için yaptıkları en faydalı iş sorulduğunda, %93'ü "atıkları ayırmak" cevabını veriyor. "Peki ya siz, siz de çöpünüzünü ayırıyor musunuz?"

Biraz mahcup bir tutumla çöpümü ayırma konusunda benim de birtakım çabalarım olduğunu açıklıyorum. Hışımından kurtulmak için, sohbet konusunu değiştirip, yapıp ettiklerinin ne kadar etkili olduğunu soruyorum.

"Çöpünü ayıran vatandaşlar sayesinde, piyasaya sürülen şu 4.7 milyon ton ambalajın 3 milyonunu geri kazanabiliyoruz: 2 milyon

ton cam, 500 000 ton karton, 230 000 ton plastik ve 300 000 ton metal."

"Peki şirketler, yani ortaklarınız, emsal oluşturmuyor mu? Onların aldığı bir karar, çöplerini ayıran iyi kalpli vatandaşların çevre konusundaki şevkinden çok daha fazla etkide bulunuyor olsa gerek."

İşte o noktada araba sileceği ve diş macunu tüpü çıkıyor sahneye.

Şu koca toplantı masasının tam ortasında bunların niçin peydahlandığını merak ediyorum.

Genel müdür, arabanın ön camının dostunu koruyan kutuyu gösteriyor bana. Plastik ve kartondan yapıldığını görebiliyorum. Yan tarafta da bu iki parçanın her birinin hangi çöp kutularına atılması gerektiğini açıklayan iki minik logo tespit ediyorum.

"Michel-Édouard Leclerc'in bu uyarıyı dört milyar ürün üzerine basma kararı verdiğini biliyorsunuz, değil mi? Şimdi de diş macunu tüplerini doğrudan, yani karton ambalajsız piyasaya sürüyor..."

Sophie Wolff alıyor sözü.

"McDonalds'ın 'sandviç' denen şeyden yılda kaç tane sattığını biliyor musunuz? Sadece Fransa'da üç yüz yetmiş milyon tane. 1990'ların ortalarında, küçük kutularında polistiren yerine karton kullanmaya karar verdiler. Çok geçmeden de paket sayısı çoğalmasın diye paketlerin içinde kullanılmak üzere bir tür karton bölme icat ettiler: bir göz hamburger için, bir göz patates kızartmaları için..."

"Belli ki tasarruf edilmiş, peki ama bu işte geri kazanımın rolü ne?"

"Gıdayla temas eden kâğıtlar diğer kâğıtlarla bir arada işlem göremez. Hijyen kaygısıyla, katı normlara tabidirler. Peki bunları ne yapmalı? Ren'in öte yakasında, bu tür ürünleri geri kazanma kapasitesine sahip tesislere mi nakletmeli? Böyle bir işlemin karbon bilançosu pek de iç açıcı olmayabilir..."

Onaylıyorum. Bazı Aquitane cevizlerinin yaptığı yolculukları düşünüyorum. Birtakım üreticiler daha iyi bir çözüm bulamadığından, cevizleri... kol işçiliğinin sudan ucuz olduğu Beyaz Rusya'ya yollayıp elle açtırmış, sonra da geri getirtip "yörenin ürünü" diye piyasaya sürmüşler.

Sophie Wolff bana "dijestörler"den bahsediyor. Oksijensiz olarak yavaş yavaş yakılan atıklar çürüyerek gaz yayıyor; bu gaz bir kojeneratörden geçerek, ısı ve elektrik üretiyor. Geri kalan kısım gübre olarak kullanılabilir. Görünen o ki Loiret'deki salatalık üreticilerinin de projeye ilişkisi var...

İtiraf edeyim ki bir süredir anlatılanları takip edemiyorum.

Büyük bir sevinçle, Fransa'daki çöp ayırma ve geri kazanımın emin ellerde olduğunu ve ilerlemeler kaydettiğini idrak ettikten sonra, artık dikkatimi toparlayamıyorum.

Teşekkür edip ayrılıyorum.

Opera'nın arkasında, bir süre bekliyorum. Ara sıra dansçıların geçtiği oluyor. Kusuruma bakmayın, ama bebekler gibi sarılıp sarmalanmış, kraliçe edasıyla yürüyen güzeller güzeli şu kadınların oluşturduğu manzara beni büyülüyor.

Kim Őu Eric?

GERİ KAZANIM DÜNYASINA daldığımdan bu yana, bendenizle iliş-kisiz görünse de, ikide bir, adımın zikredildiğini duydum.

"Kabaca diyebilirim ki bu kâğıt Eric 2."

Yahut: "Nasıl oluyor da Eric 1'in altına bir türlü düşemiyoruz?"

Artık paranoya baş gösterince, bir gün kalktım, bütün cesaretimi toplayıp, adeta yere göğe konamayan Őu Eric'in kim olduğunu sor-dum. Grenoble'a gidip Vertaris'i, yani çeşitli matbuattan bembeyaz kâğıt yapraklar üretmeyi başaran büyük Şirketi ziyaret ettim.

Aynı zamanda rehberim de olan genel müdür François Vessière ölçüyü kaçırmadan epeyce alay etti.

"Eric (*Effective Residual Ink Concentration*), uygulanan bütün işlemlere ve temizlemelere rağmen, geri kazanılmış kâğıtta kalan mürekkep miktarının ölçüsüdür."

Ve gülerek ekledi:

"Yani Eric 0, kâğıdın bembeyaz olduğu anlamına geliyor. Böyle bir Şey başınıza gelmez inŐallah."

Kahve Makinesine Övgü

Grenoble, Fransa

GRENOBLE.

Selüloz Vadisi!

Hem egzotik diyarların cazibesine kapılıp hem de komşunun tavuğu komşuya kaz görünür yasası gereği, kâğıt ilmini ta Atlantik'in öbür kıyısında aradım; meğer sadece üç saatlik bir tren yolculuğuyla ulaşabiliyormuşum.

Ekosistemin sözlüklerdeki tanımı şöyle: "Bir alandaki canlılarla cansız varlıkların beraberce oluşturduğu temel ekolojik birim."

Ekosistemler Doğa'ya özgü bir şey değil. Yukarıdaki tanımda "ekolojik" in yerine "ekonomik", "canlılar" yerine de araştırma merkezlerini, okullar ve üniversiteleri, şirketleri koydunuz mu... alın size *Grenoble ekosistemi*.

En başta *çevre*, yani dağlardan gürül gürül akan suların sağladığı bol miktarda enerji ortaya çıkmış. Bu güçten yararlanmak üzere insanlar gelip yerleşmiş buraya, sonra başkaları da katılmış onlara. Görevler farklılaşmış, ama herkes birbirine yardım etmiş ve topluluk ilerleme kaydetmiş.

Grenoble.

Burada hem *coğrafyanın* hem de *insanlar arasındaki ilişkilerin* önemli olduğunu belirtelim.

İktisatçılar bu fenomene, biz fanilerin hemen kavrayabileceği manidar bir ad vermişler: "kahve makinesi etkisi". Yıllar boyunca, *ağlar* hep rağbet görmüş, hatta neredeyse modernlikle bir tutulmuş dahi denebilir. İnternetin ilk atılımlarıyla başı dönen herkes tek bir

tuşa dokunarak herkesle irtibat içinde olduğunu sanmış. Yüz yüze gelmeye ne hacet.

Şüphesiz bu tür irtibat hâlâ mevcut ve yeryüzünün dört bir yanında sanal iletişim herkesin yararına olacak şekilde gitgide artıyor.

Ne ki Gerçek, sanallığın egemen olduğu dünyaya selamlarını yollamış. Ve coğrafya kendisini defnettığımız mezardan dipdiri çıkmış.

Yapılan araştırmalar gösteriyor ki şirketlerin, araştırma merkezlerinin ve öğretim kurumlarının birbirlerine *fiziksel* yakınlığı, insanlar arasındaki *gerçek* temaslar, e-postaların yarattığından çok daha güçlü sinerjiler yaratabiliyor.

Silikonun imkân tanıdığı beklenmedik teknolojik ilerleme, aslında pek çok yetenekli insanın aynı yerde, Kaliforniya'da bir araya gelmesine çok şey borçlu.

Keza Grenoble'da da yeni bir (yeşil) kimya endüstrisi geliyor: *Selüloz Vadisi*.

Temel araştırmalar, Bilimsel Araştırmalar Ulusal Merkezi'ne bağlı bir kurum olan bitkisel makromolekülleri araştırma merkezi (CERMAV) tarafından yürütülüyor. Dört laboratuvar karbonhidrat kimyası, bitkilerin (fazlasıyla karmaşık) iç işleyişi, molekül yapısı ve bileşimleri, biyokütlenin dönüşümü üzerine çalışmalar yapıyor.

Zincirin öbür ucundaysa, dört başı mamur bir okul, IPN-Pagora hem kâğıt hem de dayanıklı kimyasal maddelerle biyomalzemeler konusunda uzmanlaşmış mühendisler yetiştiriyor.

Bu teşkilatın göbeğinde de kâğıt teknolojileri merkezi, sektörün dile getirdiği ihtiyaçlara cevap vermek için gitgide daha çok araştırma programı oluşturuyor. Fransızlara özgü en kötü üç hastalığa (kibir, kıskançlık, gruplaşma) karşı koyarak, bölgede bulunan pek çok uzmanla işbirliği yapıyor.

Halihazırda yürütülen araştırmalardan üç örnek:

Akıllı Ambalajlar

Tüketiciler satın aldıkları ürünler konusunda gitgide daha çok şey bilmek istiyor. Buna karşılık, kullanılan kâğıt ya da kartonun miktarı hep azaldığından, ambalajlar üzerinde gitgide daha sınırlı bir alan-

da daha çok bilgi sunulması gerekiyor. Yazılı veriler kâfi gelmiyor.

Bu ihtiyacı karşılamak için, ambalajların üzerine çoğu cep telefonca okunabilen kodlar basılıyor.

Bu ilk safhanın ardından daha da ileri gidip ambalajları *akıllı* hale getirme, yani şu beş yeteneği verme safhası geliyor: algı, analiz, hafıza, iletişim ve enerji kaynaklarıyla bağlantı.

Bu amaçla, elektronik ile kimya bir araya getiriliyor. Onlardan istenen şey, işlevsel mürekkepler yaratmaları. Bir başka deyişle, ambalajların üzerine *elektronik devreler basılacak*, sözgelimi soğuk zincire riayet edilip edilmediğini ya da ürünün maruz kalabileceği darbeleri bize bildirecek sensörler; bu verileri bize sunacak bir ekran; iletişim kurmak için bir mikroverici ve enerji sağlamak için de minyatür bir pil ya da antenler, vb. konacak.

Ambalaj pasif bir mahfaza, dilsiz bir bariyer değil artık. Diyalog kuran bir müşteri temsilcisi.

Kuşuları ve Ördekleri Örnek Almak

Ambalaj için, kadim dostumuz kartondan iyisi yok: hafif, dayanıklı, geri kazanılabilir, doğada çözülür... Ama tek bir kusuru var: Suya ve neme karşı dayanıksız.

Peki kartonun engelleme seviyesi nasıl artırılabilir, yani suyu geçirmeme özelliği nasıl geliştirilebilir?

Grenoble'lular kuşuları ve ördekleri gözlemlemiş. Doğa'nın hangi mucizesi, hangi hikmeti sayesinde, bu kuşlar görünüşte en ufak bir rahatsızlık duymaksızın o kadar uzun süre suyun içinde kalabiliyorlar?

Çeşitli analizlerden sonra, bu kuşların tüylerinin, ester, alkol ve yağ asidinden oluşan mum benzeri ıslanmaz bir maddeyle kaplı olduğu görülmüş.

Bu koruyucu katman kâğıt üzerine uygulanabildiği takdirde, kâğıdın su kuşlarından aşağı kalır bir yanı olmayacak. Böylece karton kutular Seine ya da Loire nehirlerinde, tıpkı küçük tekneler gibi, yüzebilecek ve içlerindeki şeylere hiçbir zarar gelmeyecek.

Merkez, çiçeği burnunda bir teknoloji şirketiyle işbirliği yapıyor. İkiisi beraber, bir hayalin gerçekleşebileceğini kanıtlamışlar.

Geriyeye kalan tek iş, büyük ölçekte üretime geçmek.
Yaşasın kromatojeni!¹⁶

Yumuşaklık ve "Sifonlanabilirlik"

Terminoloji komisyonumuzu tenkit etmek aklımın ucundan geçmez. Vaktiyle iştirak etmiş olduğumdan, Bilim ve Teknik tarafından her gün yaratılan onca İngilizce terime karşılık bulmanın ne kadar meşakkatli bir iş olduğunu iyi bilirim. Çok yorucu bir kovalama-ca...

Peki... *flush* fiili "sifonu çekmek" anlamına geldiğine göre, *flushability* için hangi sözcük kullanılacak?

Elimizde daha iyisi olmadığından, "sifonlanabilirlik" ile yetinmek zorundayız. Bu sözcük, tuvalet kâğıdının hijyen görevini tamamladıktan sonra tuvaleti usulca terk etme ve lağım borularındaki yolculuğuna başlama kapasitesini ifade ediyor.

Dört tuvalet kâğıdı üreticisi bir araya gelip, teknoloji merkezinden, en "sifonlanabilir" kâğıdı tanımlamasını talep etmiş.

Merkez bu amaçla bir laboratuvar kurmuş; burada sabahtan akşama kadar, çeşitli tuvalet kâğıtları, özellikleri (çıkış ağzının çapı, pis su borularının eğimi) farklı olan üç tuvalete atılıyor. Uzmanlar bu kâğıtlardan her birinin katettiği yolu ölçüyor.

Artık "sifonlanabilirlik" konusunu kapatıp, daha hoş bir isim taşıyan, ama tanımlaması aynı ölçüde karmaşık olan bir kavrama geçelim. Yumuşaklık nedir?

Üreticiler için kritik bir soru bu.

Zira insanların çoğu, özellikle de o malum hassas bölge söz konusu olunca, örselenmekten, tırmalanmaktan, tahriş olmaktan korkup okşanmaktan hoşlanıyor.

Dolayısıyla da burunlarına ya da arkalarına karşı hiç mi hiç mütevaciz olmayan, en nazik temas imkânını sunan kâğıt mendilleri ya da tuvalet kâğıtlarını tercih ediyorlar.

Böylece "gönüllülüğe" dayalı bir çağrı yapılmış. Farklı yaşlardan ve sosyal konumlardan dokuz kadın ile yedi erkek cevap vermiş

16. Mühendisler "yüzeylerin işlenmesi" ile ilgili yeni tekniğe bu adı veriyor.

bu çağrıya. Hatalardan kaçınmak ve deneyin doğru sonuç vermesini sağlamak için, yapacakları hareketler en ince ayrıntısına kadar tarif edilmiş. Sonra gönüllüler, görsel etkiyi en aza indirmek için yeşil ışıkla aydınlatılmış kabinlere götürülmüş ve testler başlamış.

Hemen fark edilmiş ki tuvalet kâğıdının bıraktığı yumuşaklık etkisi iki hissin sentezinden oluşuyor:

– yüzey yumuşaklığı: Bunu parmağımızın ucunu kâğıt üzerinde gezdirerek değerlendiriyoruz;

– kitle yumuşaklığı: Elimize bir kâğıt yaprağı alıp kırıştırıyor ve böylece yumuşaklığını, esnekliğini değerlendirebiliyoruz.

Şu an için bunlar öznel hislerden ibaret ve kişiden kişiye değişiyor.

Hem zaten İngiltere'de yapılan deneyler, numunelerin değerlendirilmesinde... maç sonuçlarının etkili olduğunu göstermemiş miydi? Şayet evvelki gün şehrin veya mahallenin takımı maçı kaybetmişse, kâğıt erkeklere normalden daha az yumuşak gelebiliyormuş.

Peki büyük ölçekte üretebilmek için, *ölçülebilir bir yumuşaklığa* nasıl ulaşacağız? Tabii, kâğıdın taşınması gereken başka iki özelliği de unutmamamız lazım: Malum sebeplerle, iyi bir emme gücü; ve her tür koşula dayanıklılık (kâr ve verim mecburiyetinden ötürü, dört metre enindeki kâğıt tabakası makineden saatte 120 km hızla çıkıyor).

Laboratuvar elini taşın altına koymuş.

Yukarıda belirtilen iki ayrı yumuşaklığın, kullanılan liflerin niteliğinden ve yüzeye uygulanan işlemlerden (kıvrımlama) kaynaklandığını kanıtlamış.

Üretim zincirinin hep en sonunda el yordamıyla, daima belirsiz ve gelişigüzel deneyler yapmak yerine, bütün zincir boyunca sensörler yerleştirilmiş. Böylece kâğıdın yumuşaklığa giden yoldan sapmadığını her aşamada kontrol etmek mümkün olmuş.

Laboratuvarın müdürü adeta biz zavallı cahil yetişkinlere son keşiflerini açıklayan çocuklara özgü bir kendine güvenle sonuçları gösteriyor.

Geçmişte yaşanan belirsizliklerin bilim öncesi çağlara ait kötü bir anıdan ibaret olduğu ortaya konmuş sonunda.

Günümüzde yumuşaklık teslim olmuş durumda.

Bundan böyle sanki esrarengizmiş ve ele geçmezmiş gibi havalara giremez. Yumuşaklığın ciğerini biliyoruz artık. Bütün insanlığın hayrına, sipariş üzerine üretebiliyoruz.

"Evet," diyor müdür. "Yumuşaklığı nesnelleştirdik."

~

Bu örnekler bir yana, bütün çabalar yeşil kimyaya yeni bir atılım kazandırmaya yönelik.

Peki kâğıt fabrikası denen şey nedir?

Kâğıt fabrikası, biyokütlenin şu üç ana bileşenini ayıran bir rafineridir: selüloz (ağaç kütlelerinin %40'ını oluşturur), yarı-selüloz ve odunözü.

Fırınlama yoluyla liflerden ayrılan odunözü siyah likör haline gelir ve uzun zamandır da yakıt olarak değerlendirilmektedir. Odunözü yakılarak buhar elde edilir.

Ama başka alanlarda da kullanılabilir: örneğin, çok güçlü bir yapıştırıcı olarak.

Güçlü yapıştırma özelliği, izolasyon levhalarının üretiminde çok işe yarayabilir...

Bir başka proje de, kâğıt üreticilerince önemsenmeyen ağaç kabukları, yumrular ve ağaç kökleriyle ilgili. Bunlarda ilginç özellikler taşıyan moleküller bulunuyor: Bakterilere ve mantarlara karşı başarıyla savaşıyorlar.

Teknoloji merkezinin son raporu başka perspektifler de sunuyor:

"Günümüzde bir arabanın kapı aksamında, yalıtım malzemelerinde, koltuklarında ve döşemesinde 40 ila 50 kilogram odunözü-selüloz yapısında lif kullanılıyor. Kısa bir süre sonra, bagaj kapaklarında ya da kontrol panellerinde gitgide daha fazla ağaç menşeli malzeme kullanılacak. Ayrıca performansı artırmak için destek olarak selüloz nano-lifçikleri kullanılacak. Bu yeni malzemeler geleceği parlak özellikler taşıyor. [...]"

"Dahası izolasyon malzemesi olarak selüloz dolgu maddelerinin kullanılması sayesinde, yeşil kimya doğal çevrede daha çok yer edinebilir. Biyolojik menşeli ve yenilenebilir olan (gazetelerin geri ka-

zanılması yoluyla elde edilen) bu malzeme taşıyünü gibi hem soğuktan, hem de sıcaktan koruyor. Geriye kalan tek iş, (selüloz dolgu maddesini çürümeye ve ateşe karşı dayanıklı kılan) bor tuzunun yerine doğal bir katkı maddesi koymak."

~

Benden size bir tavsiye:

Ne zaman hüsrân duygusuna kapılırsanız, ne zaman kadim ülkeniz Fransa'ya olan inancınızı yitirseniz, Grenoble'a gidin.

Orada gelecek sizi bekliyor.

Bir de kıssadan hisse: Trois-Rivières karşısında yüzümüzün kızarmasına gerek yok. Bizler de yeşil karbon yolunda ilerideyiz.

Sanatçılara Saygı I

Nanterre, Fransa

ŞAYET ŞUYADA bu sebeple (ne olduğunu sormayacağım), suçla karşı mücadelede merak salarsanız, Paris'te banliyö treninin A hattına binin. Nanterre-Emniyet Müdürlüğü durağında inin. Orada kime sorarsanız Trois-Fontanot Sokağı'nı gösterir size. Sokak ismini, Naziler tarafından öldürülen Direniş kahramanı üç kardeşten alıyor (araştırıp soruşturdum: ayağımı bastığım yeri iyice tanımak isterim).

101 no'lu bina tamamen sıradan bir yapı; tek özelliği, önünde uniformalı iki kişinin nöbet tutması ve kapının üstünde mavi, beyaz, kırmızı bir bayrağın dalgalanması. Bir de epey hareketli: Komşu binalara kıyasla, 101'e giren çıkanın haddi hesabı yok.

Hafiyelerimiz acar hafiye. İnsanın gönlünü rahatlatan bir tespit bu: Eğer güvenliğinizden sorumlu polis memurlarının masabaşında pineklediğini öğrenseydiniz, kendinizi güvende hisseder miydiniz?

Kimlik kartımı gösterir göstermez, güzel bir kız peyda oluyor ve elini uzatıyor.

"Komiser Corinne Bertoux!"

Görüşmek istediğim kişi oydu zaten: Sahte para basımının önlenmesine yönelik merkez büronun başında kendisi.

Araştırmam gereği, suç dünyasını da kolaçan etmek zorundayım. Adına yaraşır bir kâğıt olmazsa kaliteli sahte banknotlar nasıl üretilir?

Yolumuzun üstünde, yani katları çıkarken, ahbap çevrem genişliyor. Yeni dostum komiser hanım, asansöre binen her meslektaşıyla beni tanıştırıyor, kulağıma hangi şubede çalıştıklarını fısıldamayı

da ihmal etmiyor (narkotik, fuhuş, mali suçlar...). Heyecandan titriyorum. Bu bina adeta bir hazine. İleride, bir sonraki hayatımda, Agatha Christie ya da P. D. James tarzı İngiliz bir romancı olursam şayet, yemin ediyorum şu 101 no'lu binaya gelip gırtlığıma kadar yasadışı hikâyelere dalacağım.

Ama o anda eldeki konuya yoğunlaşmıştım. Hayal kırıklığına da uğramayacaktım.

8. katta sahte para basımı şubesi, tarihi eser ve kültür varlıkları kaçakçılığı şubesiyle yan yana. Her zamanki akıllı uslu tutumu ve öğretim kaygısıyla, Emniyet Müdürlüğü bu yakınlıkla iki cürüm arasındaki akrabalığı göstermek istiyor herhalde: İkisi de sanat.

İşte benim komiserin yardımcısı Jean-Louis Perrier de geldi. Edebiyat öğreniminin ardından, yirmi yedi yaşında polis teşkilatına girmiş. Hem Fransa'da hem de Avrupa genelinde sahte banknot konusunda meşhur bir uzman.

Daha iyi bir rehber bulmam mümkün mü?

Bürosu çöp poşetleriyle dolu.

"Açın," diyor bana. "İstedığınızı açın."

Sağ elimi avroların, yeşil elma rengine çalan canlı yeşil 100'lük banknotların içine daldırıyorum.

"Yarın hepsi yakılacak."

"Yapmayın yahu! Yazık vallahi!"

"Yok ya, bunlara müstahak. Bir tanesini alıp bakın."

Böylece ilk DBB dersimi almış oluyorum.

İlki, Dokunmak.

Amir haklıymış. Parmaklarım sahte para üzerinde gezinir gezinmez, kâğıdının hakiki paranınki gibi gevrek olmadığını hissediyorum.

İkincisi, Bakmak.

Jean-Louis Perrier bir bir saklı izleri öğretiyor bana.

Ciddi bir profesyonelle "aradaki on farkı bulun" oyunu oynuyoruz adeta.

DBB'nin son B'si ise bükme. Böylece hologramlar görülebiliyor ve yanardöner mürekkepler bütün yeteneklerini icra ediyor.

Küçümseyerek, hatta tiksintiye varan bir edayla, amir vasat 100 avroları çöpe fırlatıyor ve derin bir soluk alıyor.

"Bojarski'lerin devri kapandı artık."

"Efendim?!"

"Bojarski, hakiki bir Bojarski görmek ister misiniz?"

Gelişigüzel onaylıyorum, ama bahsettiği şu "Bojarski" kimdir nedir, en ufak bir fikrim yok.

Bürodan ve içindeki çöp poşetlerinden ayrılıyor. Jean-Louis Perrier koridorda duran kilitli bir vitrine yaklaşıyor. Açıyor. Bana sanki tarihöncesine aitmiş gibi gelen bir banknot, 100 yeni franklık bir Bonaparte alıyor.

"Başyapıtı," diye mırıldanıyor Perrier.

Sonra bu başyapıtı vitrinin içine büyük bir özenle tekrar koyuyor.

Ve başlıyor anlatmaya.

15 Kasım 1912'de dünyaya gelen Czeslaw Bojarski'nin tek hayali büyüünce mühendis olmaktır. Danzig (bugünkü adı Gdansk) polit teknik enstitüsünden mezun olur. Ama Alman tehdidi yüzünden orduya yazılır ve çok geçmeden subay olur. İkinci Dünya Savaşı'nın başlarında yakalanır. Macaristan'daki bir toplama kampından kaçarak Fransa'ya sığınır. Eline geçen ilk fırsatta da yeniden 1. Polonya Bölüğü'ne katılır.

Savaş sona erince, Vic-sur-Cèrre'e (Cantal) yerleşir ve bir Fransız kadınla evlenir. Teknisyen olarak iş bulur. Mucitlikte dener şansını. Görüldüğü kadarıyla çok işe yarayan bir tıkaç, bir de tıraş bıçağı icat eder.

Ama ne yazık ki bu prototiplerin üretilmesi pahalıya mal olmaktadır ve hiç kimse lisanslarını almaz.

Bunun üzerine Bojarski yeteneklerini bir başka sektörde kullanmaya karar verir.

1950'den itibaren, Fransız Merkez Bankası alarına geçer: Mavi fon üzerine 1945 cinsi 1000 franklık sahte banknotlar piyasada dolmaktadır. Tehlike büyüktür, zira sahte paralar neredeyse kusursuz, adeta bir sanat eseridir. Komiser Bertoux ile amir Perrier'in selefleri soruşturmaya başlarlar. Sonuç sıfır. Bütün ipuçları boşa çıkar. Yaratıcı, eserlerini yayma konusunda da uzmandır.

Yetkili merciler sinirlenmeye başlar. Üstüne üstlük 1958'de yeni bir sahte banknot, nefis 5000 franklar tedavüle çıkar. Bunun ardından dört sene sonra yeni bir şaheser, 100 yeni franklık Bonaparte'lar gelir.

17 Ocak 1964'te polis, Czeslaw Bojarski'nin Paris'in güney banliyösünde, Montgeron'da bulunan evinin kapısında biter. Biri Rus, öbürü Polonyalı iki kişi onu elevermiştir.

Evin içi aranır. Daha ilk dakikalarda, polisler bir sandık bulurlar. Sandığın içinde yığınla devlet tahvili uslu uslu durmaktadır. Değeri: 72 milyon (yeni) frank. İyi ama atölye nerededir? Bojarski inkâr edip durur. "Böyle sıradan bir evde, sözünü ettiğiniz o kadar banknotu, hem de öyle kaliteli bir şekilde, bir insanın basabileceğini aklınız alıyor mu? Sizin aramanız gereken yer bir fabrika!"

Nihayet gizli bir kapı keşfedilir. Ardından da bir tesis.

İyice köşeye sıkışan Bojarski itiraf eder:

Hiç kimsenin yardımını olmaksızın makineleri nasıl tasarladığını; hiçbir şüphe uyandırmamak için, gerekli parçaları tek tek nasıl satın aldığını; hiç kimseye bel bağlamayıp, sabırla eski yöntemleri öğrenerek kendi kâğıdını nasıl ürettiğini; banknotları bastıktan sonra, on beş yıl boyunca, tek başına, otele kalmamak için geceleri trenle yolculuk ederek, sahici bir para destesinin içine sadece bir tane sahte para karıştırarak Fransa'nın tamamını nasıl dolaştığını, en ince ayrıntısına kadar anlatır.

"Bugün burada olmanızın sebebi, beyler, güven duymuş olmam. Dostlarıma güvenmiş olmam. Yani o avanaklara, o hımbıllara!"

Avanak suç ortakları Rus ve Polonyalı, paraya sıkıştıklarından, sadece sahte para kullanmışlardır, üstelik de Paris postanelerinde!

Bojarski yirmi yıla mahkûm olur. On üç yıl sonra, iyi halden, serbest bırakılır. Sonra sırakadem basar tekrar. Nerededir, kimindedir, meçhul.

"Eğer hâlâ hayattaysa," diyor Perrier, "sevinmesi lazım: Son açık artırmada, şunun gibi bir Bonaparte 6000 avrodan fazlaya alıcı buldu."

Bojarski'den bahsetmek amiri efkârlandırıyor. Duyduğu kederin sebebini tahmin etmek için usta bir psikolog olmaya gerek yok. Elimden geldiğince onu teselli etmeye çalışıyorum.

"Elimizden bir şey gelmez, amirim. Devir değişti! Artık gerçek sanatçılara yer yok."

Hatta neredeyse sırtını sıvazlayacağım. Ama cesaret edemiyorum. Son anda nerede bulunduğum aklıma geliyor: Suça karşı mücadelenin merkezi bir bölgede, 101 no'lu binadayım.

Gülümseyerek bana teşekkür ediyor.

"Çok haklısınız! Yakaladığımız son çeteyi bir görseydiniz keşke... İbişler! Bilgisayarları var diye kendilerine öyle bir güvenmişler ki. Ama her şey kâğıtta bitiyor, Erik Orsenna, kâğıda bunca önem atfetmekte ne kadar haklısınız. Filigranları boş verin, desenleri boş verin, fosforlu ıvır zıvırları da boş verin, esas olay kâğıtta. Fransa'nın güneyinde kaliteli kâğıt ruloları çalınmış. Göreceksiniz, kalitenin sahtesi dönüp dolaşıp bize gelecek. Haydi, size iyi günler. Bu arada, Napoli'ye giderseniz, selam söyleyin!"

Şaşıyorum:

"Napoli de nereden çıktı be amirim?"

"Valla, Doğu Avrupalı ve İngiliz rakiplere rağmen, sahte para basımının merkezi, bizim şu kültür başkenti Napoli."

Sanatçılara Saygı II

Crèveœur, Fransa

FABRIKA resmen bizden saklanıyor. GPS'in bile aklı karıştı. Kâh "sola dönün", kâh "yüz metre sonra sağa dönün" diyerek, malum peynirin isim babası Coulommiers denen bölgenin çevresindeki küçük Oise köylerinde döndürüp duruyor.

Nihayet, Jouy sapağında minik bir beyaz ok görüyorum; üzerinde aradığım isim yazıyor: Crèveœur.

Crèveœur! Banknot fabrikası için amma tuhaf bir isim:* Acaba Yahudilik-Hıristiyanlığın riyakâr ahlak anlayışına dayanarak, paranın mutluluk getirmeyeceğine mi işaret ediyor?

Ne olursa olsun, gizli fabrika şurada duruyor işte; etrafındaki yaşlı ağaçlar gözalcı Grand Morin Nehri kıyısında uzanıyor. Bu alabildiğine kırsal tablo, şu beyaz-mavi binaları çevreleyen bir sürü koruma alanına alakasız bir hava veriyor: yüksek yüksek parmaklıklar, mebzul miktarda dikenli tel, kilitli kapılar, uyarı panoları ve en ufak hareketinizi dahi gözden kaçırmayan yırtıcı kuşlar gibi, her yana konmuş sayısız kamera.

Böyle bir tesisin hemen sırrına erme hevesiyle ilk girişe yaklaşıyorum. Tesis müdürü kolumdan tutuyor.

En kutsal yere girmeden önce, bu maceranın başladığı yeri göstermek istiyor bana. Tekrar arabaya biniyor ve kırın ortasında iki kilometre gidiyoruz. Yolun sonunda parmaklıklar açılıyor.

Adeta bir aile meskeni burası: Ağaçlarla ve güllerle dolu bir bahçenin ortasında büyük bir ev.

* *Crèveœur*: gönül yarası; kalp kırığı. -ç.n.

Şirket lojmanı mı acaba? ArjoWiggins'in yöneticilerini kıskanmaya başlıyorum.

"Marais'ye hoşgeldiniz! Burada XVI. yüzyıldan beri kâğıt üretiyor. XVIII. yüzyılda, Devrim sırasında kullanılan paralar, ardından ilk banknotlar da burada üretilmiş."

İlk katta beni bir sürpriz bekliyor. Sarı bir koridor üzerinde, bu tür yapıların hepsinde olduğu gibi, odalar sıralanmış. Ama buradaki odalar ofis. Aynı zamanda da atölye. Ressamlar ve heykeltıraşlar, yani gerçek sanatçılar, bilgi-işlem uzmanlarıyla işbirliği yapıyor. Sanatçılar bir sürü yüz ve motif çizip işliyor. Bilgi-işlem uzmanlarıysa, taklit edilemez röprodüksiyonlar bulmaya çalışıyor.

Fabriano'yu, hani filigranların icat edildiği şu İtalyan şehrini düşünüyorum yine. Aynı ilkeye dayalı son gelişmeler de karşımda işte. Bir resmin en küçük ögesine atfen Piksel denen yeni bir teknik sayesinde, şaşırtıcı sonuçlar elde edilmiş. Doğüstü bir ışıkla çevrelenmiş yüzler, üçüncü bir boyut kazanmış gibi görünüyor birden: İçinde buldukları kâğıttan ayrılıyorlar.

Kırsal ve sanatsal etabın sonuna geldik. Fabrikaya dönüyoruz. Cep telefonları ve kimlik kartları emanete bırakılıyor. Mecburen talimatlar okunuyor. Pek çok uyarıdan biri, çıkışta her ziyaretçi gibi, benim de sıradan bir kontrol prosedüründen geçirileceğimi söylüyor. Önce detektörden, sonra da bir turnikeden geçiyorum. Hayatımda bu kadar çok kameraya (iki yüz tane) hiç gülümsememiştim.

Tesisin ERR (Sıkı yönetilen tesis), PSI (Hassas nokta no 1) sınıfında olduğunu ve Avrupa Merkez Bankası'ndan "güvenlik akreditasyonu" aldığını anlatıyorlar gururla.

Aslında Arjo Wiggins'in benim ahlakımı soruşturması gerekirdi. Böyle bir kaleye girebilmiş olmanın bana verdiği gururu ve rahatlamayı anlıyorsunuzdur herhalde (hepimiz suçlu mahluklarız. Kim kendinden emin olabilir ki?). Bu şatafatlı önlemler size tuhaf görünebilir. Peki Crèveœur'ün son derece hassas olan görevi nedir biliyor musunuz? Gerek banknotlarda gerekse pasaport, vize, diploma, yemek kartı, konser bileti, vb. gibi sahtesinin yapılma riskinin bulunduğu her tür belgede kullanılacak kâğıtları üretmek.

Bir başka deyişle, Crèveœur komiser Bertoux'nun müttefiki.

Mihmandarlığımı yapan mühendisler buluşlarını göstermek için birbiriyle yarışıyor adeta.

"Pikselleştirilmiş" filigranlar yetmiyormuş gibi, kâğıt hamuruna şeritler yerleştirmeyi de başarmışlar. Bunlar bilinen şeyler. Ama bu şeritler sürekli de görünebiliyor, pencereler gibi aralıklı da. Bazısı hologram şeklinde ve renkleri değişiyor. Diğerleriyse ışınımlı. Hatta bazısına da kodlar yerleştirilebiliyor.

"Şu bantlara bakın! Bunlara 'film' deniyor, zira yapıları eski peliküllerle aynı. Bu filmlere holografik bir boyut veriyoruz; yansıtıcı ya da ışınımlı bir iki şerit koyuyoruz."

"Gelin bakın! Hareli şeritleri görüyor musunuz, tıpkı pasaportunuzun sayfalarındaki boyuna şeritler gibi."

Daha ilerde, bir başka odaya gidiyoruz. Bir camekâna yaklaşır, ışığı kapatıyoruz.

Bir kâğıdın üzerinde lifleri, şeritleri, boşlukları, noktaları, vb. seçebiliyorum.

"Anladınız değil mi? Bunlar sadece ultraviyole ışık altında görülebilir."

Sahte para basan sanatçı Bojarski geliyor aklıma. Keşke Crèveœur'ü onunla beraber gezebilseydim. Nasıl hayrete düşeceğini hayal edebiliyorum. Keza bu kadar incelikli koruma tekniği karşısında duyacağı hüsranı da.

~

Kâğıt paralar, özellikle de küçük meblağdakiler elden ele dolaşırken pek çok şeye maruz kalır. O yüzden de (gizli) işlemlerden geçirilerek sağlamaştırılır ve böylece çeşitli badirelere —yırtılmalara, sıvılara, mikroplara, mantarlara— daha dirençli hale getirilir.

Çekler konusundaysa, adeta mucizevi bir şeye tanık oldum: Yüzeyini kazımaya çalıştığımız zaman, rengi değişiyor! Çekin üzerindeki meblağı silip yerine daha fiyakalı bir meblağ yazmak isteyenlerin vay haline.

"Modernler", eski şeylere karşı takındıkları o küçümseyici tavırla, benim sevgili kâğıdım hakkında yarım ağızla "Ha evet, şu ata yadigârı..." dedikleri zaman niye öfkelendiğimi anlamışsınızdır artık. O avanaklar gitsin de Trois-Rivières'i, Grenoble'u ya da Crèveçœur'ü bir görsün. Küçümseyişlerinden eser kalmaz. Tarihte hiçbir şey yok ki, iki bin iki yüz yıllık ömründe bu denli değişmiş, çeşitlenmiş, zenginleşmiş olsun.

~

Crèveçœur'deki gezim az kalsın kötü sonla bitiyordu. Halbuki müdür elektronik okuyuculara onlarca defa kartını okutup, alabildiğine muhkem kapıları açtırmıştı. Üstelik Oise'in en çok korunan yerine, yani yüz elli merkez bankası müşterisinin sipariş ettiği para kâğıdının teslim edilmeden önce (çok sıkı güvenlik koşullarında) depolandığı bölüme dahi gelmiştik.

"Burada Pakistan, şurada Ukrayna var; ilerideki şu yığınsa Bolivya'nın; üstlerindeyse özel tasarlanmış filigranlar, Latin Amerika'nın uzun favorili tarihsel şahsiyetleri var."

Âdetim olduğu üzere, Rhodia marka defterimi ve kalemimi çıkarır çıkarmaz, beş görevli beliriyor. Aynı anda dört kamera beni elevermiş. Müdürün itirazlarına rağmen, deftere aldığım notlar kontrol ediliyor. Belli ki notlarımda soygun hazırlıklarına dair bir şeyler bulacaklarına inanıyorlar. Üstelik elyazım da güvenlik görevlilerini işkillendiriyor.

"Bu kargacık burgacık karalamaları okuyabildiğinizi söyleyeceksiniz herhalde bana? Şifre mi bunlar? Gerçi her halükârda adınız, adresiniz elimizde!"

İşte böyle ayrılıyorum Crèveçœur'den, ben hayranlık duyarken onlar benden şüphe ediyor.

Cıvıl Cıvıl Renklerle Donatmak

Torres Novas, Portekiz

YÜKSEK BİR TEPENİN eteklerindeki bir oyuğa saklanmış olan bu yer, komşularına kıyasla daha beyaz ve daha düzgün küçük bir şehirdir. Her pazar ayininde, şehre bahsettikleri temiz ve verimli doğal su kaynağı için, Tanrı'ya ve Azize Fatima'ya şükranlarını sunuyorlar. Torres Novas, her daim bolca sulanan arazilerini ve geçmişi XVII. yüzyıla kadar uzanan kâğıt üretme geleneğini bu kaynağa borçlu.

Bütün inançsızlara, kâfirlere ve şüphe duyanlara, yani Portekiz dışındaki çoğu insana şunu hatırlatayım: 1917'de Meryem Ana Fatima'daki üç çocuğa altı defa görünmüş.

Torres Novas harika bir yer; sakinleri de çok misafirperver ve öyle lezzetli yemekler¹⁷ ikram ediyorlar ki burada aylarca, hatta yıllarca seve seve kalıp ayrıntılı bir monografi yazmak isterdim. Ama ne yazık ki başka hikâyeler bekliyor sırada. Bunları özetlemem lazımdır.

Çeşitli merhalelerden sonra, altı aile 1943'te eski bir kâğıt fabrikası satın alır. Fabrikaya yatırım yapıp yeni bir hava getirirler. Böylece Renova şirketi doğar. Günümüzde şirketin başında Paula Miguel Pereira da Silva var. Ufak tefek, kıpır kıpır bir adam. İlk bakışta, bir genel müdürün böyle lüle lüle saçları olması şaşırtıyor insanı. Ama çok geçmeden anlaşıldığı üzere, bu "sanatçı" havası aslında kişiliğinin temel unsurunu, özgürlüğü yansıtıyor. İşyeri de doğruluyor bunu. Tavanında borular görünen, zemini beton büyük bir me-

17. Özellikle *açorda de bacalhau*'yu (morina, yumurta, ekmek, maydanoz, vb.) tavsiye ediyorum.

kân hayal edin. Gerginliğini atıp rahatlamak isteyenler içinse ham ahşap masaların arasında bir boks ringi bulunuyor. İsteyen, birkaç dakikalığına da olsa, çocukluğuna dönebilir. Bu amaçla dört tane de salıncak konmuş. Paula Miguel'in bana söylediği üzere, bunlar sağlık için tütünden çok daha iyi.

Duvarlarda İsa benzeri figürler gösteren devasa resimler asılı: Kutsanmışlığı temsil eden, müthiş güzel, yarı çıplak gençler. Görünüşe bakılırsa Brezilyalılar ve Rio'nun bir *favela*'sından geliyorlar. (Fotoğraf: François Rousseau.)

Peki bu Kutsanmışlar'ın arasında, şu rengârenk kâğıt rulosunun ne işi var?

Pereira da Silva gülümsüyor:

"Şirketimin spesiyalitesini unuttunuz galiba!"

Ve hemen ardından, dahiyane fikrin aklına nasıl geldiğini anlatmaya başlıyor.

"Las Vegas'ı gidip görmeye karar vermiştim. Beklenilenin aksine, sevmiştim orayı. Kuş uçmaz kervan geçmez bir yerin ortasında yapay bir cennet! Şu 'kuş uçmaz, kervan geçmez' ibaresi başlattı her şeyi. Devamlı tekrarlıyordum. 'Kuş uçmaz, kervan geçmez...' Keza tuvaletler de mekân olmayan yerlerdir. Tuvalet kâğıdı da ürün sayılmayan bir şeydir. Öyleyse niye tuvalet kâğıdına da, tıpkı Las Vegas gibi, fiyakalı bir görünüş kazandırmayalım ki? Peki tuvalet kâğıdı için en fiyakalı görünüş ne olabilir? Kendi kendime cevabı buldum. Siyah tuvalet kâğıdı. Hep şaşırmak ve şaşırtmak lazım, sizce de öyle değil mi?"

Valla kendisine hak vermemek mümkün mü?

"Siyah, diğer renklere de kapıyı açtı. Solgun ve sıkıcı bildik pembe rengin yerine niçin canlı bir kırmızı kullanmayalım ki? Ya da yeşil? Cıvıl cıvıl renkler her yeri kaplamalı, değil mi? Tuvaletlerde bile, sizce de öyle değil mi?"

"Öyle tabii."

Bütün tabuları yıkarak, her yeri cıvıl cıvıl renklerle donatmak için mücadele edilmesi gerektiği yolundaki ortak kanaat sayesinde, Paulo Miguel ile hemen sıkı fıkı oluyoruz. Üstelik bu yakınlık gün boyunca giderek artacak da. Bu sanayici, hem derya gibi hem de ağzının tadını bilen bir adam.

Paris'te Conti rıhtımı 23 numarada, beş Akademi'yi barındıran yapıların en üst katında, sanırım hiç kimsenin dinlemediği dört başı mamur bir radyo istasyonu yer alır.

Ne var ki burada, yani Portekiz'de bu tuvalet kâğıdı kralı beni haksız çıkarıp hem müthiş utandırıyor hem de sevindiriyor. Kanal Akademi'nin son programlarından Paulo'nun sevdikleri, Prof. Jean Cambier'nin hazırladığı "Beynimiz Zamanı Nasıl Algılıyor?" ile bilimler akademisinden Christian Dumas'nın hazırladığı "Bitkilerdeki Hormonlar" adlı programlarmış.

Paulo Miguel, Rabelais'yi ise şirketinin başpatronu addediyor ve biz boks ringli mekânı arşınlarken yüksek sesle ezberden okuyor:

"Sonra," dedi Gargantua, "bir başlıkla silindim, sonra bir yastıkla, bir terlikle, bir heybe, bir sepetle (o ne berbat bir silgeçti!) sonra bir şapka ile. Unutmayın ki şapkaların kimi düz, kimi tüylü, kimi kadifeden, kimi taftadan, kimi satendendir. En iyisi tüylü olanıdır, çünkü kazuratı çok iyi emer. Sonra bir tavukla silindim, bir horozla, bir piliçle, bir dana postu ile, bir tavşanla, bir güvercinle, bir karabatakla, bir avukat çantasıyla, bir cüppe ile, bir sarıkla, bir samurla."

Hiçbir sekreter şaşırılmış görünmüyor. Renova'da patronun nevi şahsına münhasır hareketleri olağan karşılanıyor.

Acaba Azize Fatima bu renkli dil hakkında ne düşünüyor? Ayrıca Renova'nın stratejik yönelimi, yani Las Vegas sayesinde bulunan şu yeni siyah renk hakkındaki gerçek fikri nedir?

Hem, azize diye, belki de o kadar bağnaz değildir, kimbilir?

Ama sonuç olarak şunu der ve demekte diretirim ki, bol tüylü bir kaz palazından daha iyi bir kış silgeci yoktur, ama kafasını bacaklarınız arasında tutmak şartıyla. Şerefim üzerine söylüyorum, inanın ki böyle. Çünkü insan kışın deliğinde acayip bir haz duyuyor. Bu haz tütün yumuşaklığı kadar, palazın hafif sıcaklığından geliyor. Bu sıcaklık, kalın ince bütün bağırsaklara, oradan da yüreğe ve beyne yayılıyor. Sanmayın ki cenneteki kahramanların ve yarı Tanrıların mutlulukları, o kocakarıların dediği gibi, Tanrı otundan, Tanrı şerbetinden, Tanrı balından geliyor. Bence kışlarını bir kaz palazı ile silmekten geliyor.*

* *Gargantua*, çev. Sabahattin Eyüboğlu, Azra Erhat, Vedat Günyol, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2011, s. 66-67. – ç.n.

Ve Paulo şu sonuca varıyor: Altı yüz kişinin başında olan ve her gün hem artan hammadde ve enerji fiyatlarına hem de büyük dağıtım ağının musibetlerine karşı mücadele eden bir şirket patronunun efkârını bir an olsun dağıtması için Rabelais gibisi yok.

Artık gerçeğe dönüyoruz, yani bilimkurguya.

Renova'nın gözbebeği 2 numaralı fabrikaya doğru giderken, üzerlerinde parlak sarı yelekler, kafalarında beyaz kasklar olan küçük yaratıklara rastlıyoruz.

Masrafları kısmak için, Renova uzaylı mı çalıştırıyor acaba?

Derken anlaşılıyor ki meğer bu kişiler geri kazanım anlayışını, günümüzde başta eski kâğıtlar (Renova'nın hammaddesinin yarısı bunlardan meydana geliyor) olmak üzere, bir şeyi atmayı yeniden kullanma zorunluluğunu yerinde öğrenmek için gelen öğrencilermiş.

Bu meşhur fabrika tam bir robot diyarı. İçlerinden kırmızı ve gri renkte bir robot beni az kalsın eziyordu. Bana doğru yaklaştığını gördüğümde hiç şüphelenmedim. Onu kontrol eden kişi nihayetinde beni görür ve yolunu değiştirir herhalde diye düşündüm. Dev robot yalnızca lazer aracılığıyla yönlendiriliyordu; demek ki lazer de beni engel addetmemiş: Alın size romancının gerçekdışılığına dair bir kanıt daha.

Avrupa'da ayırkotu misali sayıları her geçen gün artan ve kıtamızın iflah olmaz bir şekilde Asya'nın gerisine düştüğüne inanan o çöküş sevdalıları, o karamsar zihinler gelsinler de Terras Novas'ı bir görsünler! Pinekliyormuş gibi duran böyle küçük bir şehirde, sadece uzaktan mühendisler (çoğunluğu kadın) tarafından gözetlenen son model robotların oluşturduğu ahalinin, bizlerin hijyen koşullarını iyileştirmeye yönelik iki bin farklı türde kâğıdı giderek artan bir tempoda ürettiği kimin aklına gelirdi?

Peki bu durum, Renova'yı ve çalışanlarını güvenli bir geleceğin beklediği anlamına mı geliyor?

Paulo Miguel, yüzünde her daim görülen gülümsemenin boyutunu daha da artırıyor; doğru tahmin ediyorsam, içinde büyüyen en-

dişeyi incelikle gizlemek için başvurduğu bir yol bu.

"Pek çok şey enerjiye bağlı. Ucuz ama çok hacimli malları kamyonlarla taşıyoruz. Portekiz her yere uzak bir yer. Üretim masraflarını ne kadar kısarsak kısılim, eğer mazotun fiyatı artarsa, ürünlerimiz satış noktalarına vardığında çok pahalı olur."

"Yani?"

"Bellibaşlı satış noktalarına yaklaşmamız gerekir."

"Nasıl yani?"

"Fabrikayı taşımamız gerekir."

Gerçekler bir kez daha çarpıyor beni: Ne olursa olsun, enerji ve mekân aynı gerçekliğin farklı iki yüzü demek.

Korkarım, Paulo Miguel daha uzun zaman Kanal Akademi'nin programlarına ihtiyaç duyacak.

Sözüm söz: Paris'e döner dönmez, Conti Rıhtımı, 23 numaranın en üst katında bulunan küçük radyo istasyonundaki dostlarımı ziyaret edeceğim. Ne kadar mütevazı olduklarını biliyorum; kültürel vizyon gereği, dinleyicilerle dalga geçiyormuş gibi yapıyorlar. Ama her yeri cıvıl cıvıl renklerle donatmak konusunda yaptıkları katkıyı öğrenince gurur duyacaklardır, ona eminim.

Kâğıdın Jeopolitiği II

YOLCULUĞUMU iki devle, Endonezya ve Brezilya ile noktalamadan önce, güç dengelerine dair genel bir tablo sunmak istiyorum. Birkaç veriyi bir araya getirdim.

1) Her tür kâğıt için dünyada yıllık üretilen kâğıt hamuru miktarı dört yüz milyon tona ulaşıyor.

2) Ham liflerden yapılan kâğıt hamurları (büyük çoğunluğu ağaçtan elde edilmekle beraber, bambu ve pirinç kamışları da kullanılıyor) iki üretim tekniğiyle elde ediliyor:

– kimyasal: odunözü, lifleri bir arada tutan çimento gibidir. Odunözünü çözüp lifleri ayrıştırmak için pek çok madde kullanılır; bunlardan biri de sodyum hidroksittir;

– mekanik: lifler mekanik güçle ayrıştırılır.

Ham liflerden oluşan bu hamurun büyük kısmı kâğıt ve karton üretiminde kullanılır. Ayrıca bir pamuk sevdalısı olarak şunu öğrenmekten de büyük bir mutluluk duydum: Kâğıt hamuru aynı zamanda... tekstil üretiminde de kullanılıyormuş!

Demek ki lif elde edebildiğimiz sürece hammaddenin önemi yok!

3) Pek çok kâğıt üreticisi bizzat ürettiği hamuru kullanıyor. Ama sadece kâğıt hamuru üretenler de var. Bunlar dünyadaki bütün kâğıt üreticilerine hamur satıyor.

Başlıca Kâğıt Hamuru Üreticileri

Fibria (Brezilya)

Yıllık hamur üretimi: 5.5 milyon ton.

April (Endonezya)

Yıllık hamur üretimi: 4 milyon ton.

Arauco (Şili)

Yıllık hamur üretimi: 3.6 milyon ton.

APP (Endonezya)

Yıllık hamur üretimi: 3 milyon ton.

Georgia-Pacific (Kuzey Amerika)

Yıllık hamur üretimi: 2.5 milyon ton.

4) Bu piyasada, Avrupa sekiz milyon ton ithalat yapıyor (tüketimin %17'si).

5) Farklı bölgeler arasındaki rekabet, yetişen bitki türlerine ve iklim koşullarına bağlıdır.

– Her hektara karşılık kullanılan ağaç miktarı olarak toplam üretim, (İskandinavya'da) on metreküpten (İspanya, Portekiz'de) on beş metreküpe ve (Brezilya'da) altmış metreküpe¹⁸ kadar ulaşıyor.

18. Hatta Salvador de Bahia civarındaki tesislerde yetmiş metreküpe kadar çıkıyor.

Kanayan Yara

Sumatra, Endonezya

MECBURI UĞRAK: ada devleti Singapur.

Her ziyarette olduğu gibi, bunca az yüzölçümüne rağmen aynı güç gösterisine, gayet hareketli bir âlemin tam ortasında aynı sıkı düzen izlenimine tanık oluyorum.

Etrafta Malakka Boğazı'nın korsanları cirit atıyor, Endonezya'nın volkanları fokurduyor, tsunamiler boşanıyor, İslamcı fanatikler kol geziyor.

Singapur ise dur durak bilmeden analiz ediyor, düşünüyor, bekliyor.

Ve kâr ediyor.

Her şeyden.

Kendimi iyice hayranlığa kaptırmamak için her seferinde, bu mucizenin karanlık ve gizli yüzünü düşünüyorum: otoriter bir yönetim, amansız bir polis gücü, banliyölerde yaşayan ve bütün haklardan yoksun, her tür istismara açık milyonlarca yabancı işçi ve G20' deki vaatlere rağmen, müsrif uygulamalarını sürdüren canlı bir finans cenneti.

Bir an için öfkeleniyorum.

Sonra, kendime rağmen, bunca zekâ, uzun vadeli vizyon, (baş döndürücü) hedefler arasında tutarlık ve bu hedeflere tahsis edilmiş muazzam araçlar karşısında yavaş yavaş yeniden hayranlık duyuyorum.

Yüzlercesi arasında bir örnek vereyim mi?

Suyun işlenmesi.

Başka pek çok ülke gibi, Singapur da hem kuraklıktan hem de sellerden mustarip.

2007'de yetkili merciler muazzam projelerini açıklamışlardı bana: Koyun ağzına (devasa) bir baraj inşa etmek ve orayı (kocaman) pompalarla donatmak. Böylece yağmur suları bir depoda biriktirilecek ve suyun fazlası da atılacak. (Kısaca anlatıyorum). Dört sene sonra, bu tasarı hayata geçirilmiş. Ve işliyor. Bir göl oluşturulmuş, çevresine de gökdelenler dizilmiş.

Bir örnek daha mı vereyim?

Dört dörtlük üniversiteler; ayrıca, tıpkı Real Madrid'in satın aldığı futbolcular gibi, bütün dünyadan büyük paralar karşılığında getirilen profesörler.

Mekâna yayılamayan bu minik ülke adeta geleceği mesken tutuyor.

Bu geleceğin —ağır çalışmanın, sıkı yasakların ve tüketim çılgınlığının— iştah kabartıp kabartmadığı ise başka bir hikâye.

1 saatlik kısa bir uçak yolculuğu sizi bambaşka bir dünyaya götürüyor.

Endonezya.

Bu defa tek bir ada değil, on yedi bin ada var.

Beş milyon değil, iki yüz elli milyon insan var.

Tek bir topluluğun (Çinlilerin) hâkimiyeti yok, pek çok halk var.

Kontrollü bir gelişme yok, büyük bir nüfusun dinamizminin mümkün kıldığı doludizgin bir büyüme var.

Ve Hindistan'ın ekonomik gücünün yarısı kadar, hafife alınmayacak bir ülke var.

~

Girizgâh olarak, Riau bölgesinin başkenti Pekanbaru'da ufak bir mola.

Civarda petrol bulunduğundan, şehir müthiş bir hızla gelişmekte. Binalar gitgide yükseliyor; arabaların sayısı artıyor ve trafik sıklığından dolayı hızları gitgide düşüyor. Yeni zenginlerin çocuklarının evlilikleri ise gitgide daha şaşıaalı kutlamalara sahne oluyor.

Bu pazar, Lily ile Hernando hayatlarını birleştirmeye karar vermiş. Her yanda, duvarlarda, bu iki isim görülüyor, etraflarında da renkli, cıvıl cıvıl motifler var; hepsi çiçeklerle işlenmiş.

Bu genç çifte mutluluklar diledikten sonra, dünyanın en büyük kâğıt fabrikalarından biri olan, APP şirketinin gözbebeği Indah Ki-at'a gidip hürmetlerimi sunmaya karar veriyorum.

Resmi ziyaret talebim reddedildiğinden, Siak Nehri'nden geçerek gitmeye karar veriyorum. Üç milyon rupi (260 avro) verdikten sonra, altı yüz beygirlik bir tekneye atlıyorum. Güney Asya'nın bağışlayan ve esirgeyen tanrılarının ilki su. Çocuklar yıkıyor, kadınlar çamaşır yıkıyor, erkekler balık avlıyor; hepsi biz geçerken el sallıyor... Ağaçlar ise nehirle sohbet ediyor. Teknemizin hızına rağmen, zaman sanki durmuş gibi; ekvator bölgesinde bulunduğumuzdan sanki mevsimler yaşanmıyor. Yağmur yağdı yağacak ya da az önce dinmiş.

Gökyüzünde kocaman bir bulut yaklaştığımızı haber veriyor. Fırtınalı bir göğün rengi değil bu.

Birdenbire endaze kaçıyor.

İleride canavar, yani fabrika tütüyor. Hemen yanındaysa canavarın beslendiği kaynak: Dağ gibi yığılmış kütükler.

Canavar aç kalmasın diye, nehir boyunca mavnalar kütük taşımaya devam ediyor. Bir de kutu yığınları var: İçlerinde (canavarın ürettiği) kâğıt hamuru var. Bir tombaz boyunca dizilmiş tekneler, bunları dünyanın dört bir yanına ulaştırmak için sıralarını bekliyor.

İki yüz metre aralarla dizilmiş gözetleme kulelerinden bekçilerin bizi gözetlediğini unutuyorum.

Amacım bir tur atıp, tesisin büyüklüğünü ve doymak bilmez kütük açlığını daha iyi kavramak için fabrikayı toptan görmek.

Bu talebim, teknenin kaptanı tarafından katıyen kabul ediliyor. Endonezya dili konusunda kara cahil olmama rağmen, anladığım kadarıyla fena halde ileri gitmiş, hatta aklımı kaçırmışım. Başka hiçbir savunmaya ya da itiraza mahal vermeksizin, kamyonlara mal (kontrol ettim, akasya ağaçlarıymış) yükleyen bir feribotun güvertesine bırakıyor beni.

Ben toprağa ayak basar basmaz, siyahlar içinde bir adam yakla-

şıyor yanıma. Güvenlik görevlisi. Herhalde gözetleme kulelerinden birinin uyarısıyla gelen görevli, fabrikanın çevresinde dolaşmanın yasak olduğunu söylüyor bana.

Ya da izne tabi olduğunu.

Peki benim var mı iznim?

Hayır. "Öyleyse, burada işiniz yok."

Pekanbaru'ya giden bir araba beni geri götürecektir.

Böylece Endonezya yollarına düşüyorum.

Her yolcu gibi, benim de favori rotalarım var.

Öyle güzel rotalar var ki insan söylemeye kıyamıyor. Gene de birkaçını söyleyeyim: Bunlardan biri New Mexico'da, Taos'a giderken; diğerleriye Côtes-d'Armor'da (Fransa), İtalya'da (Pienza'ya giderken), İngiltere'de Göller Bölgesi'nde...

Öyle hareketsiz, kıpırdamayan, trafik sıkışıklığının şampiyonu olan yollar var ki insan nasıl olup da kurtulabildiğine hâlâ şaşıyor. Rekor: Şehir merkezi ile Kinshasa havaalanı arası dört buçuk saat.

Pek çok başka yol, ölümcül yollar da mevcut.

Bu kategoride kıran kırana bir rekabet var. Kahire-İskenderiye mi? Rio de Janeiro-Santos mu? Hindistan'daki yollardan biri mi? Acaba tehlike konusunda altın madalyayı hangisine vermeli?

Sumatra'nın kuzeyinden güneyine inen emsalsiz yol mansiyon ödülünü hak ediyor. Bütün ölüm makineleri bir araya gelmiş. Kâh kusursuz olduğundan hızla geçtiğimiz, kâh deliş deşik olduğundan düşe kalka gittiğimiz tuzaklı yollar. Çılgın kamyonlar ile çok yavaş, bilge mi bilge yük arabalarının ucube karışımı. Motosikletli şen şakrak gençler. Bir anda karşınıza çıkan öküzler. Aniden bastıran sağanaklar. Sis tabakaları.

Bu daimi ölümcül keşmekeşte insanı rahatlatan tek şey, gerçekdışı gibi görünen, neredeyse boğucu olan bitki örtüsü. Bu gümrak yeşillikler, ağaçlar ve yapraklarla kıyaslandığında, şu zavallı insan varoluşunun ne önemi var ki?

Şu âna kadar dümdüz olan yol birden yükselmeye başlıyor. Sanki aklından bir şeyler geçiriyormuş gibi. Hiç şüphe yok ki bana önemli bir şey, şu ardı ardına sıralanan evlerin benden gizlediği bir şeyi göstermek istiyor. Yokuşun sonunda ufak bir geçit var. Oradan aşağının manzarası nefes kesici. Sumatra'nın yeni başkahramanıyla tanışmanın vakti geldi artık: yağ palmyesi. Şu engin düzlükte hepsi birbirine benzeyen kaç milyon yağ palmyesi var acaba?

Görev tamam; yol yeniden aşağı doğru iniyor. Şu bitki topluluğunda, iktidarın kimin elinde olduğunu çaktırmadan bana gösterdi yol. Burada diğer bitkilerin günleri sayılı. Adanın hazinesini, yani palmyelerin meyvesini, ananas gibi dışı pütürlü, ama daha büyük, daha yuvarlak, daha kahverengi şu meyveyi taşıyan yüzlerce kamyonu bir başka gözle, daha bir saygıyla, adeta soylularmışçasına bakmaya başlıyorum.

Günün bir başka dersi de yasadışılık konusunda. Biraz rahatlamak için, bir süreliğine arabadan çıkıyor ve adeta balta girmemiş bir ormandan artakalan ve sözü geçen palmyelerin istilasını sayesinde mucizevi bir şekilde korunmuş olan yerde yürümeye başlıyoruz. Heyhat! Çok ilerleyemiyoruz. Doğrusu iyi bakılmış bir yola henüz adımımızı atmışken, sade bir kamp alanına rastlıyoruz. Tam o sırada, elleri palalarına uzanmış, amansız görünüşlü yirmi kadar adam etrafımızı sarıyor.

Hemen geri dönüyoruz.

"Kimdi onlar?" diye soruyorum, tehlikeyi atlatır atlatmaz.

"Kaçakçılar. Ağaç ya da havyan kaçakçıları."

"Yolun hemen kenarında mı?"

"Polis ancak küçük ülkelerde gücünü gösterebilir."

Sonu gelmez yola düşüyoruz yeniden.

Köylerden, şehirlere geçiyoruz.

Sonra karanlık çöküyor ve esas Rus ruleti işte o zaman başlıyor.

İlk sollamalar en belalısı. Her seferinde insan öleceğim sanıyor. Ama yaşamaya devam ettikçe, tefekküre dalıyor ve ruhunu isteyen birinin eline teslim ediyor. Tek şansımız, günün bu geç saatlerinde ruh meraklılarının uykusunun gelmesi.

Nihayet araba durduğunda, bir gün bir yerlere varabileceğimiz umudunu çoktan kaybetmiş durumdayım.

WWF'nin (Dünya Doğayı Koruma Vakfı) yerel temsilcisi olan rehberim Efdal gururla açıklıyor:

"Rimbo Gujana, dünyanın orman katliamı bakımından başkenti!"

Tek müşterisi olduğumuz yepyeni Kentucky Fried Chicken'da WWF her şeyi açık seçik ortaya koyuyor.

Endonezya'da yıllık üretilen yedi milyon ton kâğıdın %86'sı Sumatra'dan geliyor.

1988'de, ormanlar bu muazzam adanın %58'ini kaplıyormuş (yirmi beş milyon hektar). Günümüzdeyse bu oran %29'a düşmüş (on iki milyon hektar).

Pencereye konmuş kocaman bir kelebek adeta bizi dinliyor. Kanatlarını öyle çırpmış ki sağ kanadı yaralanmış.

Grand Ratu Oteli hakkında söylenebilecek tek şey, buranın da bir Guinness rekorunu hak ediyor olması: On beş odanın meydana getirebileceği en büyük, en çeşitli ve en yoğun gürültüyü tek bir yerde toplayabilme rekoru. Buna bir de dışarıdan gelen sesler ekleniyor. Bir tepenin üzerinde bulunan otelin tam karşısında, külüstür kamyonlar vites değiştiriyor.

Yolculukların olmazsa olmazı kulak tıkaçlarımı deniyorum. Hiçbir işe yaramıyor.

Saat 4'te bir de müezzin işin içine girince, artık dayanamayacağımı hissediyorum.

Ama Endonezya'daki İslam anlayışı hakkında yanlış bir izlenim vermiş olmayayım. Genelde ılımlı bir İslam.

Cezayir ya da Fas'taki kimi bağırışların aksine, buradaki ezanda

aslında bir duyarlılık, şefkat, hatta rahatsız etmekten duyulan bir pişmanlık var.

Komşularım ibret alıyor ve cima eden cimasını, kıkırdayan kıkırdamasını, televizyonda sesi sonuna kadar açık dizisini seyreden de seyrini hemen kesiyor. Hatta kamyonlar dahi aniden seyrekleşiyor ve geçerken yöre sakinlerinin kulaklarına daha fazla saygı gösteriyor.

Ben ise, içinde bulunduğum lanetli şehri unutarak, yüzümde bir gülümsemeyle çok derin bir uykuya dalıyorum.

Gün ağardığında, orman katliamının dünya başkenti, Amerika'nın ünlü Vahşi Batı'sına benziyor. Burası da Asya'nın Vahşi Doğu'su; kilisenin yerini caminin, atların yerini motosikletlerin, nalbantların yerini cep telefonu mağazalarının aldığı modern bir Vahşi Doğu.

~

Bakımlı bahçelerin ortasında düzayak mutena evler. Garajlarda duran bir(kaç) araba. Scooter'ların üzerinde okuldan dönen, on yaşlarında çocuklar. Sofraya katkı olsun diye yetiştirilen kaz sürüleri, ördük çiftleri, kazıklara bağlı keçiler...

Her yanda, pahalı televizyon sistemlerine delalet eden büyük uydu antenleri.

Peki bu sayfiyelerin refahı nereden kaynaklanıyor olabilir? Buraların sakinleri orman kıyımından mı nasipleniyor acaba? Şoförümüz Efdal bu refahın ardındaki sırrı bize açıklıyor: kauçuk ağacı.

Bir romanım için hazırlık babında haftalarca Amazon ormanlarını arşınladığımdan, bu "ağlayan ağaçları" iyi tanıyorum: Bu ince gri gövdelerden çıkarılan reçine kauçuk haline geliyor.

Orada burada birkaç dikim alanı görmüş, ama bunların, yerlerini yağ palmyesine bırakan gözden düşmüş alanlar olduğunu sanmıştım. Asya'ya 1870'lerin sonlarında gelen yağ palmyelerinin, Manaus'u ve Kuzey Brezilya'yı mahvetmiş olmasına rağmen, Sumatra'nın fazlasıyla misafirperver ve cana yakın halkına refah getirdiğini görmek sevindiriyor beni.

Teluk Kuantan şehrinde ayrılalı neredeyse bir saat oldu. Yolda ilerlemekten ziyade yüzüyoruz. 4x4'ümüz bir batıp bir çıkıyor, adeta şiddetli dalgalara karşı yol almaya çalışan bir tekne gibi bizi sallıyor. Stoacı mizacıma rağmen, sonunda yolun feci hali karşısında şaşırıyorum.

"Kesilmiş ağaçları taşıyan kamyonlar hangi yolu kullanıyor? Bunu değil herhalde!"

Bir başka deyişle, bildiğiniz daha konforlu bir yol yok muydu?

Pek de üstü örtülü sayılmayacak eleştiriye kayıtsız kalan Efdal kahkahayı patlatıyor.

"Valla APP'ye sorun! Onun adına çalışmayanların, tasarrufundaki bölgeye girmesini yasakladı bir aydır."

"O halde gizli gizli mi gireceğiz?"

"Yoksa bildiğiniz başka bir yol mu var?"

"Peki ya yakalanırsak?"

WWF mensubu bana alaycı gözlerle bakıyor.

"Kitabınız için muhteşem bir reklam olmaz mı bu?"

Eski danıştay üyesi olarak yasalara saygılı yanım çok uzun süre direnemiyor ve çocuksu bir heyecan tarafından hemen defediliyor. Üstelik arabamız da duruyor. Bir nehir yüzünden daha fazla ilerleyemiyoruz.

Randevu için özenle hazırlandım. Ne de olsa, gerçek kötülükle karşılaşmak her gün nasip olmuyor insana. Özellikle de şu içinde yaşadığımız çağ gibi, *greenwashing** gereği bütün şirketlerin kendilerini yeşile boyamaya özen gösterdikleri bir çağda.

Asia Pulp and Paper. APP.

APP, Endonezya'nın en zengin ikinci ya da üçüncü ailesi olan Wijaya ailesine ait Sinar Mas şirketler topluluğuna bağlı bir şirket.

APP: Kâğıt sektöründe, ilk küresel şirketlerden biri. Kâğıt hamurundan tutun hijyenik kâğıtlara kadar her türde yıllık küresel üretim kapasitesi: 15 milyon ton. Ürünlerini altmış beş ülkeye satıyor.

APP: 2000 yılında, geri ödemedeki birtakım kusurları neticesin-

* Bir şirketin hileli yollara başvurarak çevreye saygılı olduğu yönünde kanı oluşturmaları. -ç.n.

de, New York ve Singapur borsalarından geri çekildi. Yakınlarda da Amerikan yargısıyla yeni ihtilaflar yaşadı ve Amerikan Eximbank'ına 100 milyon dolar ödemeye mahkûm edildi.

APP: Çin'de de birkaç fabrikası var. Ama esas üretim tesisleri Endonezya'da, Sumatra Adası'nın merkez bölgeleri Riau ve Jambi'de. Burası hayvanlar ve bitkiler açısından biyoçeşitliliğin merkezlerinden biri. Burada yaşayan filler, kaplanlar ve orangutanların nesli neredeyse tükenmek üzere.

APP yirmi yıldır ormanları yok ediyor. 1984'ten beri bir milyon hektardan fazla bir ormanlık alanı kâğıt hamuruna dönüştürdü. Bu arada gitgide yok ettiği ormanlık alanların yerine güya yeni ağaçlar diyor. Dedğine bakılırsa, ürettiği kâğıt hamurunun kaynağı büyük oranda yeni ağaçlarmış. Yalan, diyor Endonezyalı çevreci aktivistler. Fabrikaların girişinde kamp kurup, yük taşıyan kamyonları gözetliyorlar. Okaliptüs ya da akasya kütüklerini (bunlar yeni dikilen ağaçlar), yapay tropikal ormandan elde edilen çeşitli kütüklerden (bunların yanları daha kızıl ve kabuk boyutları farklı) ayırmak kolay bir iş.

WWF'nin yaptığı son hesapların sonuçları şöyle: Öğütölmek üzere APP'nin fabrikalarına gelen kütüklerin %70'i daima doğal ormanlardan geliyor. Gelgelelim APP bundan böyle dikim alanları dışında tek bir kütük kullanmayacağı yolunda sürekli vaatte bulunuyor. Ama bu taahhüt her seferinde erteleniyor; önce 2004'ten 2007'ye, sonra 2009'a, şimdi de 2015'e. Geçmişteki uygulamalarını ve üretim kapasitesini göz önüne alan WWF, APP'nin yine sözünü tutmayacağı görüşünde.

Peki APP niçin yeniden ağaç dikmek yerine mevcut ormanları kullanıyor? Okaliptüs ve akasyalar hızlı (beş ila yedi yılda) büyüse dahi, mevcut yaşlı ağaçları kesmek için beklemeye lüzum yok da ondan.

Rakiplerinin büyük kısmının aksine, orman katliamının önemli bir sorun olduğunu inkâr etmeyi sürdüren tek şirket APP.

Dolayısıyla APP, HCVF'yi (High Conservation Value Forests – Mutlaka Korunması Gereken Ormanlar) korumaya yönelik anlaşmaları imzalamayı reddediyor.

Yıllardır, APP kendi tasarrufundaki ormanlık alanları kapatarak,

şirket dışından kişilerin girmesini yasaklıyor... Yoksa bir işler mi çeviriyorsun APP?

Şirketin tasarrufundaki ormanlık alan tam şurada, nehrin öte yakasında başlıyor. Birtakım adamlar geliyor. Görünüşe bakılırsa, bizi bekliyorlar. WWF'nin adamı bana bir sürpriz hazırlamış. Açıklıyor: Onlar APP'ye karşı savaşıyor köylüler. Eller sıkılıyor, yüzler gülüyor. Latin Amerika'dayım sanki.

İçlerinden birinin özel bir otoritesi var gibi. Sebebini daha sonra öğreneceğim, üstelik de büyük bir heyecanla. Kendisiyle tanıştırmıyorlar beni:

"Pendri. Toprakla ilgili bütün ihtilaflar ondan sorulur."

İyice belliyorum bunu.

Beni götürmeyi teklif ediyorlar. İçlerinden biri motosikletinin arkasını işaret ediyor bana. Daha düşünmeye fırsat bulamadan, köprü görevi görsün diye konmuş ve salıncak gibi sallanan birkaç çürük kalastan yapılmış bir şey üzerinde buluyorum kendimi. Kalasların arasından altta akan açık kahverengi suyu görüyorum. Her an düşebilirim. Demek casusluk kariyerim böyle latifelerle sonlanacakmış. Tabii boğulmazsam. Yoksa aziz çevre şehitleri arasında yerimi alırım.

Heyhat! Şanın şöhretin benimle işi yok. Ne o nehre ne de kalaslarla üzerinden geçtiğimiz onlarca çamur gölüne düştük.

Şoförümün yola, yani hain yarıklarla dolu şu kumlu patikaya daha iyi bakması için ne kadar dua edersem edeyim, kendisi bana doğru dönüp duruyor. Endonezya dili konusundaki cahilliğimden ve motorun müthiş gürültüsünden ötürü, fikir teatimiz sınırlı, aynı zamanda da riskli. Zira ne zaman bir ağacın yanından geçsek, kendisi yorum ve değerlendirme yapıyor. Kauçuk ağacı için elinin başparmağı havayı gösteriyor, *good*; yeni okalıptüs dikim alanları için başparmak yeri gösteriyor, *not good*; keza akasyalar için de, *not good*. İşin korkunç yanı, bunu yapmak için sağ elini gidondan çekiyor! Ben ise elimden geldiğince yüzüme ikna olmuş bir ifade vermeye çalışarak başımı sallıyor ve onunla beraber bir *good*, bir *not good* diyorum.

Artık yavaşlıyor. Ve duruyoruz. Müthiş bir rahatlama kaplıyor içimi, ama uzun sürmeyecek bu. Hayattayım, ama sadece ben hayattayım. Arkadaşım ise kaskatı kesilmiş ve ağzından çıt çıkmıyor. Sadece bakıyor.

Burayı boşuna seçmemiş tabii. Amaç mücadele için şevk kazanmak —ya da ağlamak— ise sırf buraya gelmesi yeterli.

Bu tepeden trajedinin boyutları, kötü sonla biten amansız ilerleyiş, yani her şey görülüyor.

I. Perde, hemen önümüzde bugünkü durum: korkunç. Herhalde üç yüz hektarlık bir yeşil alan yok edilmiş. Geriye bir tek kızıl topraktan bir yara kalmış, üzeri de solgun kök kalıntılarıyla dolu. Ta uzaklarda tek bir ağaç, adeta edep yerindeki tüy gibi, göğe doğru yükseliyor. Evvelce savaş alanları görmüştüm. Mesela *Chemin des Dames*. Ölümün mevcudiyetini anlayabiliyorum. İşte burada da karşımda duruyor.

Talan edilmiş tepenin eteklerinde bir su kaynağı olsa gerek. Katiller dar bir orman şeridinde dokunmamış. Eski durumu, savaş öncesi durumu hatırlatıyor insana. Eğim çok fazla olduğundan, ağaçların kesilmesi ve taşınması pek kolay olmasa gerek...

II. Perde, gelecek: Binlerce ufak yeşil yumru, hepsi birbirine benzeyen yağ palmyesi göz alabildiğine uzanıyor; adeta bir diktatörün düşü gibi: Müthiş çeşitli ve karmaşık bir bitki toplumu, düzenden ve birlikten müteşekkil bir orduya dönüştürülmüş.

O anda aklıma Victor Segalen'in kehaneti geliyor. François Mitterrand Fransa'yı yönetirken ve ben de konuşmalarını hazırlarken bu kehaneti üç defa kendisine söyletmiştim: "Farklılık yok oluyor. Bu durum dünya üzerindeki en büyük tehlikedir ve buna karşı mücadele etmek gerekir. Hatta bu uğurda ölmek gerekir belki de."

Bu kâbusun ötesinde, Bukit Tigapuluk milli parkı sisi delerek ufka doğru yükseliyor. APP'nin iştahına daha ne kadar dayanabilecek acaba?

Bulduğum bölge "koridor" diye sınıflandırılmış bir yer; yani, büyük hayvanların bir ormanlık alandan diğerine geçebilmesi için koruma altına alınmış. Yaşamalarının tek garantisi bu. İfadesiz bir ses tonuyla bana rakamları söylüyorlar. Adanın tamamında topu topu kırk beş gergedan ve iki yüz elli kaplan kalmış. Ayrıca akrabaları-

mız olan orangutanların ("orang-outang" sözcüğü "orman halkı" ya da "orman insanları" anlamına geliyor) sayısı son yirmi yılda %50 azalmış. Olsa olsa 5000 tane kalmış geriye.

Köylüler dürbünlerini çıkarıyor. Üç yüz metre ileride iki sarı buldozerin mafsallı kolları ve uçlarındaki levyelerle neler yapıp ettiğini izliyorlar. Buldozerler yerde duran on kadar kütüğü alıp bir yük kızağına taşıyor. Sonra kamyonlar bunları alıp götürecek.

Köylüler gitgide sinirleniyor.

"Saklanın! Bizi görecekler yoksa."

Şapşal şapşal kıkırdıyorum.

"Ne olur ki bizi görürlerse?"

"Pendri'ye sorun isterseniz."

"O kadar vahim mi?"

"Yedi ay hapis. Nasıl, iyi mi?"

Şu tahribatı ve aptallığı seyretmekten kendimi alamıyorum: Bin yıllık bir ormanı hijyenik kâğıt hamuruna dönüştürmekten başka türlü değerlendiremeyeceğimize kim inandırabilir beni?

Tam o sırada yanımdakilerden biri başka bir gürültü duyar gibi oluyor. Gökyüzünü gösterip bağıyor:

"Helikopter!"

Bunun üzerine hemen motosikletlerimize atlıyor ve tam gaz ateş hattından kaçıyoruz.

Şirketin tasarrufundaki alandan çıkmak için, arkadaşlarım kauçuk ormanından geçen başka bir yoldan gidiyor.

Devamlı bana bir şeyler öğretme hevesiyle, bu ağaçların da altında pek çok bitkinin yetiştiğini göstermek istiyorlar.

Ben ise, oturduğum selenin üzerinde zıplayarak, cânım Amazon ormanlarına özgü alacakaranlığı görüyor ve taze çürüme kokusunu alıyorum.

Motorlu köylü dostlarım hislerimi ne bilsin?

Akabindeki tartışmaların hepsini anlatmam mümkün değil. Ancak şu kadarını söyleyebilirim: Bu sektörde APP on dokuz bin hektarlık bir alanı elinde bulunduruyor. Yöre halkı ise kendi tarım işleri için üç bin hektar istiyor. APP hiçbir şeyden vazgeçmek istemediğinden, elinde devlet izni olduğunu öne sürüyor; köylüler ise uzun yıllardır burada yaşamalarına rağmen, mülkiyetlerini kanıtlayan hiçbir belge ibraz edemiyorlar. İki meşru hak arasında sık sık yaşanan kaçınılmaz bir çatışmadır bu: yasal hakka karşı örfi hak. APP kendi arazilerini zapt etmek isteyenleri defetmek için pek çok yıldırma politikasına başvuruyor. Buna karşılık köylüler de buldozernere saldırıyor ve barakaları ateşe veriyor.

Nihayet Pendri'nin hikâyesini öğreniyorum.

Bir arbede sırasında, polis tarafından tutuklanıyor. Polis her zaman APP'nin tarafını tutuyor.

O âna dek sessizliğini koruyan Pendri söze giriyor:

"Şu tuhaf olayı bana siz izah edebilirsiniz belki. Başbakanımız ülkenin başındaki belaya, yani rüşvete savaş açacağına söz verdi. Bunun sonucunda, ara sıra kimi bakanlar ile amirler, özellikle keyfi bir biçimde orman arazilerini şirketlerin tasarrufuna geçirmekle suçlandılar. Hatta bazıları hapse girdi. Peki niçin şirketlere verilen araziler bugüne dek hiç geri alınmadı? Ayrıca niçin bu arazilerden yararlanan şirketler bugüne dek hiçbir endişe yaşamadı?"

Pendri gülümsüyor. Akşamüzerine dek, arkadaşları mücadeleye onsuз devam edecek.

Ayrılma vaktim geldiğinde şunu ekliyor sadece:

"Yazarsınız, biliyorum, sizin işiniz anlatmak. Kâğıtla bir alıp veremediğimiz yok. Ama ormana saygı göstermek lazım. Mücadelemizi sürdüreceğiz."

Bu mücadelenin sonucuna dair şüphelerimi, beni ağırladıkları için sunduğum içten teşekkürlerle umarım saklayabilmişimdir. Ah zavallı cânım motosikletler! Onlara nasıl daha fazla güç kazandırabiliriz ki acaba?

Tam arabaya binerken bir motor sesi duyuluyor. Yavaş tempoda ve düzgün aralıklarla gelen bir ses. Vietnam hakkındaki filmler geliyor

aklıma. Sanırım tanıyorum bu sesi. Ne kadar zeki olduğumu göstermeye can atıyorum, özellikle de Pendri'nin önünde.

"Hah, bu sefer helikopter işte!"

Köylüler gülmediği için bütün ömrüm boyunca minnettar kalacağım. Nehrin kıyısında, köprüünün hemen ilerisindeki birkaç kulübeyi ve mavi bir çadırı işaret etmekle yetiniyorlar. Sadece iki cümle çıkıyor ağızlarından.

"Motor sesi pompadan geliyor."

"Şu zat da altın arıyor."

Son bir aptallık yapmadan duramıyorum.

"Yasadışı mı peki?"

Arkadaşlarım başlarını başka yöne çevirmekle yetiniyor.

~

Ertesi gün, şirketlere tahsis edilmiş başka iki ormanlık alana davet ediliyorum.

Resmen girmemiz yasak olduğundan, akıl almaz yollardan gidiyoruz.

Elli bin hektarlık ilk alan, her yana dikilmiş kocaman panolarda siyah fon üzerine mavi harflerle gururla ilan edildiği gibi, PT Wanamukti Wisesa şirketine tahsis edilmiş. Panoların yerine, burada çığırkanlık yapacak değilim. Ormanı ortadan kaldıran bu insanların amacı kauçuk ağacı dikmek. Kestikleri ağaçların ticareti onları doğrudan ilgilendirmiyor. Kâğıt fabrikalarına satmadıkları ağaçları boş arazilere yığıp yakıyorlar. Ama bu ağaçlar her zaman ateş almıyor. Kömürleşmiş ağaç gövdesi yığınlarının sonradan daha zararlı etkileri oluyor.

İleride de PT Lestari Asri Jaya şirketine ait, yetmiş bin hektarlık alan başlıyor.

Bu şirketlerin tek bir arzusu var: Elli kilometre ötedeki devasa fabrikanın günlük besinini sağlamak. Onu doyurmak için kütük, hep daha çok kütük lazım. O yüzden de ormandaki ağaçları kesiyorlar. Canice. Parsel parsel. Bu insanların niyetleri besbelli olduğundan, sınırlar da besbelli. Sınırın üzerinden yürüyebiliyorsunuz.

Sol tarafta, asıl orman var: Düzensizlik, karmaşıklık, art arda sı-

ralanan yeşil katmanlar, toprağı örten eğrelti otları ve ışığa ulaşma yolunda göğü selamlama hakkına nail olmuş koca koca ağaçların tepeleri görülüyor.

Sağ yandaysa hiçbir şey yok. Geçen gün gördüğüme benzer kızıl yara var sadece: Az önce derisi yüzülmüş çıplak topraktan on, yirmi ya da yüz hektarlık bir alan.

Bu ormanda hayvanlar yaşıyordu. Buldozerler onları da ezmeden önce kaçırmaktan başka seçenekleri yok. WWF kaplanları saymak için kızılötesi sabit kameralar yerleştirmiş. 1 numaralı parselde on iki tane kaplan vardı. Artık yok.

Burada asırlardır yaşayan insanlar var. *Orang Rimba*, yani "ormanın insanları" deniyor onlara.

Onlar da geri çekilmeye mahkûm. Tıpkı hayvanlar gibi, kaçıyorlar buradan. Her hafta yaşam alanları daha da küçülüyor.

Bugün, bu insanlardan bazılarıyla görüşmeye çalışacağız. Devamlı hareket halinde olduklarından onları bulmak kolay değil. Eskiden farklı bir av sahası bulmak için yer değiştirirlerdi. Günümüzdeyse, devasa küreklerin altında kalmamak için yer değiştiriyorlar. Genç bir *Orang Rimba* bana eşlik ediyor. Kendisi boyun eğmiş ve şehre yerleşmiş. Ama her hafta buraya geliyor; beş saatlik bir motosiklet yolculuğu yapıp börek çörek ve öncelikle de... sigara getiriyor.

Onunla bulduğum kamyonetin arka tarafında ayakta durmuş, kimseler var mı diye etrafı kolaçan ediyor. Sonunda bir çamaşır ipini işaret ediyor bana. Bir pantolon, bir gömlek ve bir küçük sutyen.

Patikayı takip etmemiz yetiyor. Karşımızda bir aile bekliyor bizi. Üç kadın, iki erkek, on kadar çocuk çadırlarında, yani ağaçlar arasına gerilmiş plastik bir örtü altında oturuyorlar. İleride de bir baraka, daha doğrusu eğreti konmuş birkaç kalas var; yağmur bastırıldığında oraya sığınıyorlar herhalde.

Üç bin, hatta beş bin yıldır hayat tarzlarında bir değişim olmuş mu acaba? Onların bu ormanla yaşıt olduğu şeklindeki yanlış fikir hoşuma gidiyor. Ölünceye dek bu ormanı savunacaklarını söylüyorlar bize. Peki ama hangi silahlarla?

İyi yürekli barbar şeklindeki nostaljik düşünce beni hiçbir zaman rahatsız etmemiştir. Ne ki bu insanların müthiş fakirliği insanın

yüreğini burkuyor. Modernliğin nimetlerinden birkaçını niye bu insanlara da ulaştırmayalım ki? Şu var ki Endonezya'nın burada göz yumduğu şeyler utanç verici.

Bir kadın bana çıkışıyor. Kucağında iki çocuk var.

"Yolu kullanarak geldiniz."

Orang bana tercüme ediyor. Onaylıyorum. Ama kusur, hem de büyük bir kusur işleyerek, o güzel, dümdüz ve taşlı yolun herhalde ulaşımı kolaylaştırmış olduğunu ekliyorum.

O kadının öfkesini ömrüm boyunca unutmayacağım.

Orang ancak bölük pörçük tercüme ediyor onun sözlerini.

"Allah kahretsin o yolu! Bizi kalbimizden vuruyor o yol. Kamyonlar da ölümün askerleri. Gerçek bir ormanın yola ihtiyacı yok. Bütün yollar yaralıyor onu..."

Şu yol, şu yara... kâğıdın yollarından biri.

600 000 Hektar

Aracruz, Brezilya

VITÓRIA.

Espírito Santo eyaleti.

Söylenenlere bakılırsa, Brezilya'nın kalbine komşu olan zengin Minas Gerais eyaleti, Espírito Santo'da yollar inşa edilmesine mani olmuş: Bu yolların, özellikle kendi elindeki hazineleri yağmalamak isteyenlerin ekmeğine yağ süreceğinden korkmuş.

Ayrıca şu var ki buraya ilk göç edenler hemen tepelere koşmuş: Yöreye özgü açgözlü karıncaların saldırılarına dayanamamışlar.

Vitória.

Rio de Janeiro'nun altı yüz kilometre kuzeyi.

Küreselleşme.

Sağ yanda, ta ileride binaların üstünden yoğun bir beyaz duman yükseliyor. Hintli ArcelorMittal! Şoförün açıkladığına bakılırsa, dünyanın belki de en büyük fabrikası. Yıllık çelik üretimi sekiz milyon ton! Açılışını dönemin cumhurbaşkanı Lula yapmış.

Brezilya.

Hemen ilerimizdeyse randevuevi gibi çalışan moteller sıralanmış yol boyunca. Cafcaflı renkler ve manidar isimler (mesela şu fevkalade *Alibi**) seçmiş, birbirleriyle yarışıyorlar. Hepsinin üzerinde koca koca harflerle şöyle yazıyor:

Grande Promoção de Natal

Entre 10&18 horas

* "Birinin suçsuzluğunu kanıtlayan tanık veya kanıt" anlamına geliyor. – ç.n.

*Redução 50%**

2011 Aralık başı.

Yağmurun sesi, okyanusun gürlmeleriyle karışıyor.

Yağmur ne kadar çok yağarsa, Espírito Santo sakinleri de o kadar mutlu oluyor.

Hatta şiddetli yağmurlardan dolayı havaalanı bile kapatılıyor.

Aslında Espírito Santo'nun keyfinin, yağmurdan daha güncel bir başka sebebi var: kıyının hemen açıklarında yeni keşfedilen petrol.

Ama gene de yağmuru selamlamayı kimse ihmal etmiyor.

Zira okaliptüslerin dünyanın herhangi bir yerine kıyasla Espírito Santo bölgesinde çok daha hızlı büyümesinin sebebi, Brezilya'nın toprağı, Brezilya'nın sıcaklığı ve yağmuru.

Okaliptüs ne kadar hızlı büyürse, Espírito Santo da o kadar zenginleşiyor.

~

İtiraf etmeliyim ki buraya gelirken okaliptüslerden pek hazzetmiyordum. Gilberto Freyre'in okaliptüsler hakkındaki tatsız sözleri geçiyordu aklımdan. Freyre, 1936'da yayımlanan *Şeker Toprakları* adlı kitabında, Kuzeydoğu Brezilya'ya tek bir ağaç türünün dikilmesinin sebep olduğu zararları inceler.¹⁹

Gerek orman kıyımı gerekse bölgeye özgü güzel ağaçların yerine başta Avustralya okaliptüsü olmak üzere dışarıdan getirilen ağaçların konması gibi zararlı uygulamalar karşısında hayıflanır.

Kuzeydoğunun kuşu okaliptüste barınmaz, o çelimsiz ve haris ağaçta yuva kuramaz. Okaliptüs toprağı emer bitirir ve ne insana gölge ne de hayvana barınak sağlar. O yüzden parklarda ve ormanların genelinde ekilmesi, sadece bitki örtüsü için değil, aynı zamanda bölgede yaşayan insanlar ve hayvanlar için de tehlike arz eder. Zira yörenin insanına ve ekonomisine yararlı pek çok bitkinin yaşamı, okaliptüsün dur durak bilmeyen istilasına kurban edilen bu kuşlara bağlıdır; ayrıca bu kuşlar tırtıllara ve zararlı kurtlara karşı en iyi koruyucudur. Mesela *ani* ya da *Cayenne piauhausun*un,

* Büyük Noel Promosyonu / 10 & 18 saatleri arası / %50 indirim. – ç.n.

19. Gilberto Freyre, *Terres du sucre*, çev. Jean Orecchioni, Paris: Gallimard, 1956.

hastalıkları önleme konusunda son derece etkili olduğunu ne kadar vurgulasak azdır.

Peki okaliptüsün [...] ne gibi avantajları var? Hızlı büyüyor [...].

Derken, Endonezya'daki orman kıyımı geliyor aklıma. Doğal ormanları yok etmek yerine, okaliptüs bile olsa ağaç dikmek daha iyi değil mi, diye soruyorum kendi kendime. Velhasıl bakıp göreceğiz. Zira kendi gözlerimle görmeyi seviyorum. Gördüm de.

~

1960'lı, 1970'li yıllarda Erling Sven Lorentzen adında bir Norveçli gelir buralara. Bu kuzey insanı, aslında zengin olan ama bir türlü şahlanamayan bu güney ülkesine, Brezilya'ya büyük bir sevgi duymaktadır.

Lorentzen öncelikle girişimcidir. Yani çoğumuz gibi, vizyon sahibi biridir, ama kendisi bu vizyonu hayata geçirir.

Bu vizyonun tam merkezindeyse bir ağaç vardır: okaliptüs. Aslında Brezilya'da zaten bilinen bir ağaçtır bu: Demiryolu geçitleri inşa etmek ve madenlerde destek olarak kullanılmak üzere, menşei Avustralya'dan vaktiyle getirilmiştir.

Lorentzen'in ise okaliptüs için daha görkemli başka tasarıları vardır. Çabuk büyüyen bu ağaç ile artık uyanmaya gönül indiren Brezilya arasında bir benzerlik görmüştü herhalde.

1967'de bir gün Lorentzen arkadaşlarını yanına toplar:

"Bakın," der, "birlikte şu işleri yapacağız.

"1) Çok büyük bir okaliptüs dikim alanı oluşturacağız;

"2) Dünyanın en büyük fabrikasını kurup, bu okaliptüsleri kullanacağız;

"3) Kendi limanımızı inşa edip, hiç kimseyi işimize karıştırmadan, ürünlerimizi bütün dünyaya ihraç edeceğiz."

"İyi ama," diye sorar arkadaşlarından biri, "ne üreteceğiz?"

"Kâğıt hamuru. Her yerden talep var. Ama kuzeydeki ağaçlar bu talebi karşılayamayacak kadar yavaş büyüyor."

Derken, bir şirket kurulur. İsim olarak da komşu şehrin ismi olan Aracruz seçilir.

Sonraki yıllarda titiz hazırlıklara girişilir ve... okalıptüsün anavatanı Avustralya'ya yolculuklar edilir. Amaç Brezilya ve kâğıt için en uygun türleri seçmektir.

Okalıptüslerin dikimine 1967'de başlanır.

İlk fabrika 1978'de açılır.

Başarı üstüne başarı elde edilir.

Türlü güçlükler ve badireler atlatan Aracruz büyümeye devam eder.

2008'de şirket ölümden döner. Küresel ekonomik krizden değil, bir mali direktörün kusurundan kaynaklanmıştır bu. Güya zekice bir hareketle, şirketin nakit paralarını döviz borsasına yatırmıştır.

Çimento ve meyve suyu üreten güçlü şirketler grubu Votorantim, Aracruz'u satın alır. Şirketin adı artık Fibria'dır.

Korkunç bir iflasa meydan vermemek için, devlet bankası BN-DES sermayeye katkıda bulunur. Ve şirket yeniden şahlanır.

Ne ki Brezilya'nın en görkemlilerinden olan bu tarım-endüstri des- tanında asıl yıldız fabrika değil.

Bununla beraber, Lorentzen'in de dile getirdiği gibi, günümüzde bu fabrika dünyada bir numara. Denizden iki kilometre uzakta olan fabrikanın müstakbel kütükleriyle kaplı dağları, keza dağ gibi talaş yığınları, kuleleri, bacaları, depoları, boruları ve çökelti tankları doksan altı hektarlık bir alan kaplıyor. Fabrika, yıllık iki milyon üç yüz bin ton kâğıt hamuru üretmek için, her gün yirmi üç bin metreküp kütüğü öğütmek zorunda.

Ama başkahraman liman da değil.

Gelgelelim, her yıl, üç yüz kadar devasa gemi bu limana yanaş- şıp beyazımsı balyaları, yani kâğıt hamurlarını yükleniyor ve talep edenlere ulaştırıyor: önce Avrupa (%40), sonra da Asya ve Kuzey Amerika. Çoğu balyanın üzerinde, çocukça bir desenin, turuncu bir papağanın yer aldığı göze çarpıyor. Bizim alfabemizden pek anla- mayan Çinli liman işçileri içinmiş bu. Bu geveze kuş malın hangi şirketten geldiğini gösteriyormuş onlara.

Küreselleşme.

Limana ayrıca (devasa) mavnalar da geliyor düzenli olarak. Yusuvarlak römorkörlerle çekilen ve kuzeyden (Bahia bölgesinden) gelen bu yemyeşil ve fiyakalı römorkörler, fabrikanın doymak bilmez açlığını gidermek için yığınla kütük taşıyor.

Tek bir mavnanın, yüz on kamyonluk yük taşıyabildiğini öğreniyorum.

Yaşasın çevre dostu lojistik! Yaşasın deniz taşımacılığı!

Fabrika ve liman... insan şu azamet karşısında büyüleniyor; projenin topyekûn uyumu karşısında hayran oluyor.

Ama sakın aldanmayalım.

Fibria'da başrol bir ağacın. Yapraktan yana fakir, kâh gri, kâh kırmızımtırak olan çelimsiz, uzun bir ağacın. Yani aslında yüzüne pek bakılmayacak bir ağacın.

Okalıptüs.

Bu ağacın üstüne titriyorlar. Rahat ettirelim diye ne yapacaklarını şaşırıyorlar. Şımartıyorlar, koruyorlar. En ufak bir kaprisi oldu mu hemen yerine getiriyorlar.

Adeta sahnedeki bir film yıldızı gibi etrafını sarıyorlar.

İşte esas yıldız o.

Film onun etrafında dönüyor.

~

Üretim çiftliğinde (on yedi hektar) buluşma.

"Niye bu kadar büyük?"

Sorum müdürün hoşuna gidiyor.

"Fibria sırf bu bölgede, her sene altmış milyon ağaç dikiyor."

Göz alabildiğine sıralanmış maşaların üzerine eğilmiş kadınlar görüyorum. Hepsinin üstünde soluk yeşil bir üniforma var. Görevleri ne acaba?

Müdür sabretmemi söylüyor.

"Sizi şimdiden uyarayım: Okalıptüslerin döllenmesi de doğumu da insanlarınkinden tamamen farklıdır. Ayrıca bunu belirten teknik terim kulağa hiç hoş gelmez: *bitkisel üreme*."

Daha önce fark etmediğim bir hangara götürüyor beni.

Burada masaların yerini beton tanklar almış. Bu tankların içinde

minicik bitkiler var; şimdiden boy atmışlar, ayrıca hepsi aynı görünüyor bana.

"Haklısınız: Zira bunlar klon. Kadınların ne yaptığına bakalım." Yaklaşıyorum.

Her bir minyatür okalıptüsün üzerinden, yaklaşık on santimlik bir dal alıyorlar özenle. Yeter ki dalın üstünde yaprak olsun. Sonra dal bir torbaya konuyor.

Japonya geliyor aklıma.

"Bonsai'ye benziyor. Peki bu okalıptüsler hiç büyümüyor mu?"

"Her gün bir dal veriyorlar. Bunlara rahim okalıptüsler diyoruz."

Acıklı ama verimli bir kader!

"Kesilen dalın, yetiştiği bitkiyle aynı genetik yapıda olduğunu anlamışsınızdır. Bir klon o. Tıpkı bu hangardan çıkan bütün dallar gibi."

"Peki ya diğer hangarlar?"

"Onlarda da başka klonlar var! Sekiz hangarımız var."

"Amma da çeşitlilik varmış şu klonlamada!"

"Ağzınıza sağlık, ne güzel söylediniz. Muhtemel hastalıkların yayılmasını önlemek için, her parselde değişik klonlar kullanıyoruz."

Yaklaşık on santimetrelik şu dal parçasına gelince... Dal plastik bir tüpe konuyor; tüpün içinde, pirinç kabukları, kakao çekirdeği parçaları ve başka birkaç besleyici maddeden özenle hazırlanmış bir karışım var.

Bebek okalıptüsün keyfi yerinde. Zaten mutluluğunu da hızla büyüyerek gösteriyor.

"Bebek bakıcıları ona nazikçe prova yaptırıyor. Zira tüpte yaşamak başka, ormanın sert koşullarına göğüs germek başka."

Yavaş yavaş çocuğu daha az korumaya başlıyorlar; ışığa çıkarıyor, köklerini kesiyorlar.

Doksan günün sonundaysa veda vakti geliyor.

Okalıptüslerde çocuğun evde kalması, ana babasının yanında yaşamaması gibi bir olay yok.

Şimdiden boyu neredeyse otuz santimetreye varan fidanı kamyonlar alıp götürüyor. İstikamet dikim alanı.

"Biliyor musunuz?" diyor müdür, "üretim çiftliğimizde sadece okaliptüs yok!"

Sonra, hayırlı işler de yaptığını açıklamak zorunda hissedenlere özgü o güya mütevazı gülümsemeyle, "doğal" ormanın korunması konusunda Fibria'nın oynadığı rolü açıklıyor bana.

"Zaten yasalar gereği bunu yapmaya mecburuz. Koruma altındaki bazı bölgelere, mesela doruklara, nehir kıyıları gibi yerlere ağaçlarımızı dikmemiz yasak. Ayrıca diktiğimiz alanın beşte biri kadar da yeni orman alanı yaratmaya mecburuz."

Bütün bu bürokratik teferruat içinde biraz kaybolsam da başımı sallayarak onayladığımı belirtiyorum. Zira, sonradan da teyit edeceğim üzere, görüldüğü kadarıyla burada kurallara uyuluyor. İki Brezilya var herhalde: Biri ormana saygı gösterilen Espírito Santo, diğeryse orman kıyımının olduğu Amazonlar. Müdüre dönüyorum:

"Peki bu *doğal orman* mücadelesinde üretim çiftliğinin ne tür bir katkısı var?"

"Okaliptüsler için neyse o. *Rejenerasyona* hizmet edecek klonları, hem de... seksen beş türün klonunu üretiyoruz! Gelin bakın."

Küçük bir ağacın önünde çömeliş etiketini okuyorum.

Pau Brasil, caesalpinia echinata, yani ülkeye adını veren kırmızı ağaç cinsi.

~

Dikim alanlarına doğru yola koyulduğumuzda, çok kötü şeyler, özellikle de doğanın tahrip edildiğini göreceğimden korkuyordum.

Oysa hayal kırıklığım kursağımda kaldı adeta.

Tabii, öncelikle okaliptüslerden ve bilhassa altı yüz türü içinden *grandis* ve *urophylla*'dan hoşlanmak gerekiyor. Ama parseller ekseriyetle mütevazı boyutlarda (en fazla yirmi hektar) ve yenilenme de hızlı olduğundan gözü yormuyor. Aynı tür ağaçtan oluşan ve ta ufka kadar uzanan sıkıcı düzlükler görmüyor insan. Yaşlısından gencine pek çok ağaç görüyor. Henüz *hasat* edilmiş bir alan bitiyor ve işte karşımızda bizim üretim çiftliğinden getirilip yeni dikilmiş ufaklıklar.

Boy bir metre.

Yolun diğer tarafında yetişkinler var: Beş yaşındalar ve boyları daha şimdiden yirmi beş metre. Daha ilerideyse on hektarlık yeni-yetmeler var: iki yaşındalar ve boyları on iki metre...

Bu ekili parseller arasında doğal orman alanları uzanıyor: Yasa gereği, epeyce büyük bu alanlar.

Neticede insan bakarken sıkıntı duymuyor, hatta açık söylemek gerekirse bu özgül çeşitlilikten keyif alıyor. Sanırım, bir Brezilyalı gidip de Île-de-France'ı görseydi, Beauce bölgesinin monotonluğu karşısında sinirlenirdi.

~

"Okalıptüse bunca öfke niye peki?"

Luiz Geraldo efkârlanıyor. Meşhur FSC markasını yeniden ayağa kaldırmanın sorumluluğu bu genç omuzlarda. İnatla ve nezaketle, fikrimi değiştirmek için elinden geleni yapıyor.

Sevgi konusunda ilk ders.

Sanılanın aksine, okalıptüs tabiatı gereği arkadaş canlısı bir bitki. Diğer bitkilerin muhabbetinden hoşlanıyor, ayrıca onlardan besleniyor.

Bileklerimize kadar kırmızı toprağa batmış halde, neredeyse bir saattir yürüyoruz. Gencecik ağaç fidanları arasına mısır, manyok ve fasulye ekilmiş. Bu küçük evren mükemmel bir uyum içinde ve adeta güle oynaya büyüyor. Ancak şu var ki bu ekosisteme bunca dikkat yönelmemin sebebi öncelikle kayıp düşmemek. Gerçi saiklerim ne olursa olsun, Luiz tavrımı takdir ediyor. Benim için artı puan.

Her on dakikada bir, sağanağa yakalanıyoruz. Kendimi Breton, yani yağmur dostu olarak takdim ettiğimden, Luiz benim için endişelenmiyor. Gerek bir Bretonun nasıl bir insan olduğu, gerekse sağanaklarla kurduğu ayrıcalıklı ilişkiler hakkında pek bir şey bilme-se de başını sallıyor. Bir artı puan daha.

Sevgi öğretmenime artık bir sonraki derse geçebileceğimizi söylemek istiyorum. Okalıptüsün arkadaş canlısı olduğu konusunda hakikaten ikna oldum. Ama Luiz'in daha söyleyecekleri var.

"Bu dikim alanları komşumuz yerlilerin eseri."

"Fibria da okaliptüsler kadar arkadaş canlısı galiba!"

Luiz'in yüzünü kaplayan gülümseme beni ihya ediyor. Ve kurtarıyor. Teneffüs zili çaldı. Arabaya dönüyoruz. Bilmem neden, ama boyum uzamış gibi sanki. Okaliptüsün etkisiyle, nihayet şu zavallı bir yetmiş üçlük boyumu aştım mı yoksa? Kontrol ettim, meğerse ayaklarımın altında biriken Brezilya toprağının marifetiymiş.

Bir kez daha 1. ders.

Eğitim maceramın sonraki safhalarına doğru ilerlerken, Luiz ağaçların arasına konmuş mavili yeşilli kutuları işaret ediyor bana.

"Ne onlar, bilin bakalım?"

"Arı kovanı mı?"

"Bravo. Daha şimdiden yıllık üretim doksan ton. Yerlilerin elde ettiği geliri düşünebiliyor musunuz? Birlikte daha iyisini beceririz. ABD kokusunu seviyor."

Bölgedeki yerliler ile Fibria arasında on yıl boyunca çatışmalar olduğunu önceden duymuştum. Fabrikanın günlük kütük tayınını almak için ihtiyaç duyduğu engin toprakların bir kısmında çok eski zamanlardan beri bu yerliler yaşıyor.

Tartışmalar o kadar gerilmiş ki şiddetli çatışmalar bile çıkmış.

Bunun üzerine hükümet müdahil olmuş.

Sonunda Fibria on bir hektarlık alandan feragat etmiş.

Hasımlar arasında barış anlaşması imzalanır imzalanmaz, işbirliği başlamış.

İşte benim az önce gördüğüm bölünmüş dikim alanları da bu işbirliğinin meyvelerinden.

Diğerleri de (eğitim, sağlık, tarım desteği, vb. projeleri) yolda.

Bunun üzerine, bu kadar güçlü bir şirketi ölümün eşğine getiren şu iki olayı düşünüyorum yeniden:

- Günümüzde adeta açgözlülüğün simgesi olmuş para çılgınlığı;
- İnsanlık tarihi kadar eski bir mücadele olan toprak kavgası.

Sevgi konusunda 2. ders.

"Hayır, okaliptüs sanıldığı kadar su emen bir bitki değil."

Evvelce su konusunda kalem oynattığımı bilen Luiz, sevgili ağacına yöneltilen bu büyük suçlamayı temizleyecek kesin kanıtı, inkâr edilemeyecek apaçık gerçeği bana özel olarak göstermek istemiş.

"Lütfen gelin bakın."

Yetişkin bir okaliptüsün altında bir çukur açılmış.

"Haydi, inin aşağı!"

Bambu bir merdivenin ilk basamağına pürdikkat ayağımı atıyorum.

"Korkmayın, inin!"

Tempomu artırıyorum. Tıpkı Fransa'nın itibarı gibi.

"Nasıl ama?"

"Kökler..."

"Doğru, kökler."

"Hiç bu kadar kisasını görmemiştim."

"Ortalama iki buçuk metre."

"İyi ki rüzgâr çok kuvvetli esmiyor."

"Size anlatmak istediğim şey o değil ki!"

Yukarıda Luiz'in yumuşak sesi sertleşmeye başlıyor.

"Doğal su katmanı on beş metre derinlikte. Peki sizin de belirttiğiniz gibi bu kadar kısa kökler nasıl olup da o suyu emecek? Haydi, artık çıkabilirsiniz!"

Yukarı çıktığımda, tartışmaya hazırlandığımı düşünmüşsünüzdür pekâlâ. Ama tartışma için zaman yok ki. Okaliptüs bilimi öğretmemim, çoktan beni eğitimimin sonraki safhalarına götürüyor.

~

3. ders.

"Şu direğin tepesindeki adam ne iş yapıyor, bilin bakalım?"

Gözlerimi göğe doğru kaldırıyorum.

Ta ağaçların tepesinde, yani yerden otuz-otuz beş metre yukarıda bir kabin ve içinde de bir silüet seçiyorum.

"Tırmanmak ister misiniz?"

Başım dönüyor, korkudan titriyorum.

Luiz gülümsüyor.

"Tahmin etmiştim zaten. Gördüğünüz kişi bir uzman. Ağaçların kaybettiği suyu ölçüyor. Bu çalışmaların sonucunu size bilahare bildireceğim. Okaliptüsün diğer türlerden daha çok su tüketmediğini ortaya seriyor bunlar. Bir dikim alanına yağmur yağdığı zaman, büyük kısmı toprağa ulaşır; doğal bir ormanda ise ağaç tepelerinin oluşturduğu örtü suyun büyük bir kısmını tutar. Hem, 1 kilogram kütük üretmek için, okaliptüsün 0.43 metreküp su tükettiğini biliyor muydunuz? Buna karşılık, 1 kilo mısır için 1 metreküp, soya için 1.65 metreküp, tavuk için 3.5 metreküp, dana için 15 metreküp su harcanıyor."

Hiç kimse Luiz'in savunmasının önünde duramaz.

Bense, yorgunluktan, teslim bayrağını çekmek üzereyim.

Evet, pişmanım!

Evet, okaliptüsün hem en üretken hem de doğaya en saygılı ağaç olduğunu kabul ediyorum!

Evet, dünyanın dört bir yanında onu düşmanlarına, yani şu yalan yanlış bilgilerle skandal yaratanlara karşı savunacağım artık!

Yeni dostlarım arasında biraz daha vakit geçirmek istiyorum.

Yürüyüşe çıkıyoruz.

Düz çizgileri seven benim gibi biri için adeta bir şölen: ağaçların oluşturduğu uzun yatay sıralar, koridorlar ve aralarda da yüksek yüksek kütük yığınları.

Ayaklarımızın altında kuru yapraklar hışırdıyor. Luiz güya yılanları korkutup kaçırmak için önde yürüyor.

Hoşuna gitsin diye korkuyormuş gibi yapıyorum. Ama sanki ayaklarımın altında pek de bir hayat yokmuş gibi geliyor bana, en azından hiçbir bitki yaşamıyor. Ayrıca ne kadar kulak kabartırsam kabartayım, pek kuş ötüşü duymuyorum.

Zavallı Luiz! Onu üzmeden, yaşadığım hayalkırıklığını nasıl söylesem acaba? Gerçi şevkimin gittiğinin o da farkında.

Özetlerin ve son sözlerin sakilliğini bilen iyi bir öğretmen vasfıyla Luiz bana cevap vermek için akşam yemeğini bekliyor.

"Biliyorum, başarılı olamadım: Siz okaliptüsün toprağı çoraklaştırdığı kanısındasınız hâlâ. Ama bunun tersini ortaya seren pek çok çalışma var size sunabileceğim. Peki onlara inanacak mısınız? Öyleyse, ben de sağduyunuza sesleniyorum. Descartes'tan bu yana herkes biliyor ki Fransızlar akıllı insanlar. Peki ya sağduyu? İlk ağaçlarımızı 1967'de diktik. Bugüne kadar yedi nesil ağaç yetiştirdik. Ağaçlarımız gerçekten toprağa o kadar zarar veriyor olsa, biz hâlâ verimli bir şekilde ürün alabilir miydik? *Bom Viagem!*"*

Sözümüne sağduyumla baş başa kalıyorum.

Ertesi gün, Luiz'den şöyle bir mektup geliyor:

"Sadece Aracruz bölgesindeki topraklarımızda kaç kuş türü yaşadığını kontrol ettim: 559. İyi günler."

Belli ki delikanlı pes etmiyor.

İtiraf edeyim, Fibria beni etkiledi.

Çevresel ve sosyal etkileşimler de dahil, üretim zincirini topyekûn kontrol etmek için hep aynı enerjiyle, hep aynı gayretle çalışan, bu kadar *eksiksiz* bir şirket neredeyse hiç görmedim.

Farkındayım. Ne zaman Brezilya'ya gelsem, hep aynı. Hayranlık duyuyorum. Ülkenin her yanındaki şu sevinçli atılıma hayranlık duyuyorum. Ayrıca her seferinde, acı çekiyorum. Şunu da belirtiyim ki onu yaşlı ve hasta Avrupa'mızla mukayese etmek gitgide güçleşiyor.

Tabii şunun da farkındayım: Bu çılgın gelişme yarışının bedeli şiddetle ödeniyor. Tıpkı Çin'deki gibi. Ama Çin kadar şiddetli değil.

Buradaki ziyaretim sırasında, meclis senatosu orman yasasında reform yapılmasını tartışıyordu.

Ambientalistas ile parlamenter dostlarının kampanyaları için bol bol para akıtmaktan geri durmayan *ruralistas*** arasında hararetli tartışmalar yaşandı.

Artık bana kalan tek iş, çıkan başka seslere kulak vermek. Böylece dişe dokunur bir fikir edinebilir ve Lula'nın ülkesine duydu-

* *Por*: İyi yolculuklar. -ç.n.

** *Ambientalistas*, ekolojik ve çevresel çalışmalara önem veren yeşiller partisi. *Ruralistas*, Brezilya'da çiftçilerden ve aktivistlerden oluşan sağcı parti. -ç.n.

ğum biraz çocukça tutkuyu törpüleyebilirim.

WWF'nin Brezilya departmanı ile irtibat kuruyorum.

Yeni orman yasası konusunda aktivistler kesinlikle toz pembe bir tablo çizmiyor. Bu yasa, her tür yasadışı orman kesimi için genel af olmakla kalmayacak, aynı zamanda gelecekteki kısımlara ceza verilmeyeceği yönünde bir vaat de olacak. Kaldı ki bu reform, Almanya, İtalya, Avusturya'ninkine eşit —yetmiş beş milyon hektarlık— bir alanı kaplayan, koruma altındaki bölgenin küçülmesine sebep olacak.

Ne ki ben Fibria'dan söz açınca, Brezilyalı aktivistlerin yüzü gü-lüyor. Demek, izlenimim doğruymuş. Söz konusu şirket genelde hayırlı uygulamalar yürütüyor. Geçmişteki hoyratlıklar artık geride kalmış: Günümüzde ekonomik üretkenliği ile doğal ve sosyal çevreye karşı gösterdiği gerçek saygı el ele vermiş. Zaten Fibria, aktif olarak New Generation Plantations Project'te görev alıyor. WWF'nin başlattığı bu program, doğal çevreye zarar vermeden, ekili ormanların idare edilebileceğini kanıtlamaya çalışıyor.

Peki *grandis* ile *urophylla* cinsi okaliptüslere gelecek olursak, bu kadar sevgiyi gerçekten hak ediyorlar mı?

Okalıptüse Saygı ya da Yerleşik Düşünceler Katalođu

NANCY'Yİ SEVERİM.

Muntazam Stalinas Meydanı'nı ve meydanı çevreleyen özgür çeşmelerini (heykeltıraş Dieudonné-Barthélemy Guibal'a hamdolsun!); mimarının içine yeşili davet eden *Art Nouveau* okulunu; yazarları şahsen ağırlayan, belediye başkanının karısı Françoise'ı severim.

Keza her ne kadar yeterince tanınmasa da okalıptüs konusundaki ilim irfanını da.

Zira ulusal bilimsel tarım araştırma enstitüsü, dünyaca ünlü çok dinamik merkezlerinden birini Lorraine'in başkentinde kurmuş.

İşte öğretmenim, yani toprak uzmanı Jacques Ranger.

Yanında da Cirad'da²² çalışan bir bilimsel tarım ve orman uzmanı Laurent Saint-André (ayrıca çok yakında üçüncü kez baba olacak: "Telefonumu açık bırakıyorum").

"Evet, beyler, ilk soru, ilk suçlama: Okalıptüs toprağı çoraklaştırıyor mu?"

"Saçmalık! Okalıptüsün esasen yetiştiğı tropikal topraklar, dünyadaki en çorak topraklardan biri. Bütün ağaclar, bitkiler ve canlılar gibi bu ağacın da besine ihtiyacı var. O yüzden de neye ihtiyacı varsa onun peşine düşer. Ama iki sene sonra, stok yapmaya son verir. Artık makine tıkr tıkr işlemektedir. Gerçekten de dostumuz olan okalıptüste adeta geri dönüşüm hususiyeti vardır. İlk döngüde, gövdeden kabuğa doğru besinlerin geri dönüşümünü gerçekleştirir.

22. Centre de coopération internationale en recherche agronomique pour le développement (Uluslararası Bilimsel Tarım Araştırma ve Geliştirme Merkezi).

Sonra da yaprakları aracılığıyla geri dönüşüm yapar. Yapraklar toprağa düşüp de çürüyünce, en az topraktan aldığı kadarını gene toprağa verir. Kongo'da, ağaç dikim alanları ile savanları karşılaştırdık: Okaliptüsün ekili olduğu topraklar çok daha verimli.²³"

Benim iki uzman dalga geçiyor benimle.

"Brezilyalılar elde ettikleri verimle böbürleniyor. Sadece toprağa ve türlerin iyileştirilmesine borçlu değiller bunu. Size gübreden bahsetmediler, değil mi? Halbuki gübresiz yapamazlar. Zaten nasıl mümkün olurdu ki bu? Toprak çorak. Ancak, söz konusu toz madenin fiyatı alıp başını gittiğinden, kafa yoruyorlar. Keza biz de öyle. Çözüm basit: okaliptüslerin arasına akasya dikmek. Akasya havanın azotunu düzenler."

Elimden geldiğince pürdikkat dinliyorum. İçimdeki çocuk, her şeyi anlama isteğinden bayılacak kadar sıkılıyor. Hikâye kabilinden olmayan şeylerle irtibatım kayboluyor birden.

Onların yanında daha uzun saatler kalacağım herhalde.

Ama aklım hep şu müstakbel babanın telefonunda. Şu âna dek hiç çalmadı. Gerçi müstakbel anneyi tek başına bırakmak için mazet değil bu.

Son bir soru soruyorum: favori konum su hakkında. Okaliptüs söylendiği kadar açgözlü mü gerçekten?

Benim uzmanlar gülümsüyor yine. Belli ki tekrarlamaktan usanmışlar.

"Su ihtiyacı da tıpkı besin ihtiyacı gibi. Daha çok kütük elde etmek için, ağacın da daha çok su çekmesi gerekiyor. Elde edilen ürüne kıyasla, kırlarımızdaki meşe de daha az su çekiyor değil. Fazlasıyla yaygın ve aynı zamanda da hatalı görüşün aksine, yaptığımız araştırma gezegenimizin gitgide daha çok kâğıda ihtiyaç duyduğuna sizi ikna etmiş olsa gerek, öyle değil mi?"

Evet manasına başımı salıyorum.

"Bu da daha çok kütük demek. Sizi bilmem, ama ben ormanları yok etmektense dikim alanlarımı tercih ederim."

23. En çok çalışma Pointe-Noire'da (Kongo Brazzaville) gerçekleştirilmiş. 1978'den bu yana, 42000 hektarlık ağaç dikilmiş. Bu fevkalade araştırma alanından... Brezilyalılar, Afrikalılara kıyasla çok daha fazla yarar sağlamış.

Jacques Ranger son sözü söylüyor.

"Tabii ki her yere okalıptüs dikemeyiz. Güney Afrika bunun bedelini öğretti bize. Tabii ki ağacı ağırlayan toprağı zenginleştirmek lazım. Tabii ki doğal çevreye özen göstermemiz, çok geniş alanlara dikim yapmamamız, araziyi aralıklı olarak düzenlememiz ve ta ufkaya kadar tıka basa doldurmamamız lazım. Oysa çoğı kez sevgili ağacımız mahkûm edilmiş haksız yere. Anlaşılmaz bir saplantıyla günah keçisi ilan edilmiş, her tür yanlış fikrin sillesini yemiş. Neticede..."

Uzman tatlı bir gülümsemeyle bakıyor bana.

"Neticede, inanın bize, okalıptüs çok nazik bir bitki."

Katlama Ustalarına Saygı

YOLCULUĞUMA Asya'dan başlamıştım. Gene Asya'yla bitirmek istiyorum. Zira, nedenini bilmiyorum ama, en güzel hikâyeler hep *daire biçimindedir*, kalbimizin en derin noktasına dokunmak için bizleri en uzağa götürür. Hem, Hiroshima'lı küçük kız Sadako'nun hikâyesi beni öyle etkiledi ki origamiciler, yani kendilerini katlama sanatına adayan insanlar hakkında daha çok şey öğrenmek istedim.

İlk öğrendiğim şey, bu sözcüğün Japonca'dan geldiği: *oru* "katlamak", *kami* de "kâğıt" demek.

İkinci öğrendiğim şey de Fransa'da vaktiyle bir kâğıt katlama akımının olduğu. 1978 yılında, dekoratif sanatlar yüksek okulu mezunu Jean-Claude Correia diye biri önyak olmuş bu akıma.

Onlarla irtibat kuruyorum (01 43 43 01 69).

Randevulaşıyoruz.

Alain Georgeot kendini takdim ediyor.

Yanında da Aurèle Duda var.

Bugüne dek tanıştığım herhalde en şiirsel iki varlık.

İlki yakınlarda Paris darphanesinden mezun olmuş. Diğeriyse genç ve başarılı bir sanatçı.

Bana hediyelerini sunma vakti geliyor (bir Noel Baba ile bir fil; ikisi de mahirane katlayışlar sonucu doğmuş; üstelik fil metro bile-tinden yapılmış). Beni öyle bir diyara götürüyorlar ki, (kendisi de katlayıcı olan) Lewis Carroll görseydi müthiş keyiflenirdi.

Katlamak, hayat alameti: Yeryüzü uyandığı zaman, vadiler, dağlar meydana gelmiş, mekân genişlemiş.

Katlamak felsefî bir şey. Çetrefil metinler okumayı sevenlere,

Gilles Deleuze'ün Leibniz üzerine yorumlarını okumalarını öneririm.

Katlamak ayrıca eğitici bir şey. Müthiş eğitim yöntemleri ortaya atan ve ekseriyetle de çocuk bahçeleri yaratan Friedrich Fröbel'i (1782-1852) duymuş muydunuz hiç? Ufaklıklara geometri öğretebilmek için en iyi yolun katlama olduğunu savunmuş. Zira katlamak matematiksel bir faaliyet de aynı zamanda. Bu disiplinin pek çok ustası biçimleri birbirine eklemekten büyük keyif alıyor ve böylece de hem duyumsanabilir hem de muhtemel olanın keşfine çıkabiliyor.

Katlamak, bir boş zaman uğraşı şüphesiz, ama aynı zamanda her tür "ciddi" faaliyet için de yararlı olabilecek bir uğraş. Zaman zaman, dünya çapında bir kâğıt uçak yarışması düzenleniyor. Boeing ve Airbus'tan mühendisler de bu etkinliğe katılıyor ve çoğu zaman yeni fikirlerle dönüyorlar. Bu fikirler de *gerçek* düzeneklerin havada uçma kapasitesini artırmakta işlerine yarıyor.

Katlamak evrensel bir dil, bir nevi solfej ya da Esperanto. Sözcüklere hacet yok, şemalar kafi.

Katlamak manevi bir şey. Ruhani bir uğraş. Bu uğraşta tek tek bütün aşamaları son derece hassas bir biçimde tamamlamak gerekiyor. Tek bir kâğıt yaprağından, yapışkan ya da dışardan bir destek kullanmaksızın, boğa, gül, Don Quichotte ya da otoportre yaratabilmek için ne kadar çok aşamadan geçmek gerektiğini de bir Allah biliyor.

Katlamak dansa, parmak uçlarımızla yaptığımız bir dansa benziyor. Aynı zamanda müziğe de, zira her figür bir başka figür doğuruyor, o figür de bir başkasına dönüşüyor.

Nihayetinde katlamak aslında sanat. Tokyo Kâğıt Müzesi'nde düzenlenen Akira Yoshizawa (1911-2005) sergisine katılmadığınız için o kadar üzülüyorum ki! O sergide mesela her biri bir köpek cinsini —kaniş, seter, *bichon*, bulldok, vb.— temsil eden minyatür otuz eseri görseydiniz, hayranlığınız katbekat artardı. İnsan seyrederken hayran kalıyor, ama nasıl yapıldığına akıl sır erdiremiyor.

Yeni dostlarım Alain ile Aurèle de teyit etti: Bay Yoshizawa ustaların ustasıymış.

Bana öğrettikleri şeyler için teşekkür etmek babında, Fransız

Akademisi'ndeki çalışma salonumuzu, yani Mazarine Kütüphanesi'ni gezdiriyorum onlara.

Conti rıhtımına bakan giriş holüne girerken, birinin bana seslendiğini duyuyorum. Gelenleri ağırlamakla görevli güzeller güzeli Françoise Gaussin'miş.

"Bay Orsenna, Bay Orsenna! Size kâğıt bir oyuncak geldi az önce."

Renk Tüccarı

Paris, Fransa

İNSANIN KENDİNİ yeniden evinde, Parisli hissetmesi için, Seine kıyısında yürüyüş yapmak gibisi yoktur. Şehir, çekip gittiniz diye size hiç kızmaz, adeta ayrılıp sonra bir gün evine dönmüş bir çocukmuşsunuz gibi bağrına basar sizi. Büyülü bir yanı size şunu sorar gülümseyerek: "Gitmeye gerek var mıydı? Şu dünyada buradan, Notre-Dame ile Concorde arasındaki bölgeden daha güzel bir yer gördün mü?"

Gustave Sennelier kimyacıymış. Renklere büyük bir tutku duyduğundan, renk üretmeye karar vermiş.

Seine'in sol yakasında, 1887'de bir dükkân açmış. Çok geçmeden burası sanatçıların uğrak yeri olmuş.

Bugün de aynı adreste ve hâlâ sanatçıların uğrak yeri. Voltaire Rıhtımı'nda 3 numaralı kapıdan girin. İhtiyaçlarını almak için buraya gelmiş olan her yaştan ve milletten ressamın arasında kendinize bir yer bulun. İyi de niye bu kadar Japon var burada?

İlk kata çıkın.

Bay Patrice karşılıyor sizi.

Hangi rengi arıyor olursanız olsun, bulup önünüze koyacaktır: Arkasında sıra sıra kavanozlar var.

Ama en sevdiği şey kâğıt. Gençliğinde, dünyanın dört bir yanını dolaşarak en nadide kâğıtların peşine düşmüş. Japonya, Çin, Kore. Ayrıca Tayland, Bhutan, Brezilya... ve Meksika; orada bir şaman müthiş iyileştirici gücü olan kâğıtlar vermiş ona.

Bay Patrice gülümsüyor.

"Elimdeki ürünlerin özgünlüğü ve çeşitliliği konusunda garanti verebilirim. Ama sürekliliği konusunda veremem. Zanaatkârların, ekseriyetle de en saf su kaynaklarının yakınlarındaki bir dağın ücra bir köşesinde çalışan zanaatkârların elinden çıkıyor bu ürünler. Bazen birkaç yıl aralıksız çalışıyorlar. Bazen de hiç haber vermeden işi bırakıyorlar. Bir bakıyorsunuz, günün birinde yeniden işe koyulmuşlar."

Müşterilerinden birkaç meşhur ismi söylemesini istediğimde, Bay Patrice omuz silkiyor.

"Müşterilerimi faş edeceğimi mi düşünüyorsunuz gerçekten?"

Gurur duyduğu bir hususu belirtmekle yetiniyor.

"Kimileri ne istediğini kesinlikle bilerek geliyor. Ama çoğu için, kâğıt, benim kâğıdım onlara ilham veriyor, hatta diyebilirim ki eserlerini dikte ediyor."

Bir gün, patrona dükkânın girişinde rastlayıp da Sennelier'nin elindeki tüm kâğıtlara dair bir katalogları olup olmadığını sorunca, yüzüme şaşkın şaşkın bakıyor.

"Nasıl olabilir ki böyle bir şey? Patrice'i tanıyor musunuz? Tanıyorsanız, kâğıdın, hani şu ilk kattaki gerçek kâğıdın öngörülemez bir şey olduğunu da biliyorsunuzdur."

Borges, Horn Burnu, Jacques Attali ve Afrika Fikriyatı

1990'LARIN SONLARINDA, aralık ayının bir pazar günü, Bertrand Dubois'nın *Balthazar* adındaki yelkenlisiyle Ushuaia'ya doğru yola çıktım. İyice güneye inmeden önce, Beagle Kanalı'nı, Hoste adalarını, Navarino'yu, Picton'u, Lennox'u gezerek biraz zaman geçirmiştik.

Aklıma dank etmişti. Modernlikten niye esirgeyecektim ki kendimi? Onun sayesinde, tek bir kitabın içinde bir sürü kitap taşıyabiliyor, mesela Nassau körfezinin kuvvetli rüzgârlarıyla boğuşurken *Bérénice*'i tekrar okuyabiliyor ve Horn Burnu'nun yanından geçerken *Odyseeia*'ya dalıp gidebiliyordum.

Borges'in düşüdü bu: "Babil Kitaplığı" ya da Sonsuz Kitaplık. İlk sözcükleri aklımda hâlâ: "Evren, (kimileri kitaplık diye anıyorlar) birbirinden engin hava sütunlarıyla ayrılmış, çok alçak parmaklıklarla çevrili, sayısı belirsiz, belki de sonsuz, altıgen dehlizlerden oluşmuştur."

Dönünce de Cytale'e, yani aziz dostum Jacques Attali'nin kurduğu ve ilk elektronik kitapları piyasaya sunan şirkete katıldım.

Ne tatlı sözler işitmedim ki! "Hain! Kitap katili! Nasıl cüret edersiniz böyle bir şeye! Edebiyattan o kadar ekmek yedin! Esasında barbar olduğunuzu ve sırf parayı düşündüğünüzü biliyordum zaten..."

İki yıllık mücadeleden sonra, gerçeği kabullendik ve iflas ettik. Cytale'in elektronik kitap okuyucusu çok ağır ve pahalıydı. Üstelik biz de fazlasıyla erken satışa sunmuştuk.

Ama biliyordum, biliyordum ki günün birinde...

Ayrıca Sonsuz Kitaplık düşünden sonraki iki düşümü yüreğimin derinlerinde hep korudum.

İlki, hiper-kitaplar tasarlamak.

XIV. Louis'nin bahçıvanı Le Nôtre hakkında bir kitap yayımlamıştım. Cytale'de şöyle bir tasarımı vardı: Bildik okumanın yanı sıra, —*onun yerini almaksızın*— Versailles'da bir başka gezinti, o dönemin müzikleri, haritalar, Grand Canal resimleri eşliğinde —sanat hakkında eksiksiz, opera hakkındaysa genel bilgiler vererek— bir gezinti daha önerecektik...

Diğer düş ise basılması veya yeniden basılması ekonomik açıdan mümkün olmayan metinleri okura sunma fırsatı yaratmak.

Sonsuz Kitaplık artık mevcut olmayan kitapları da, ekonomik sebeplerle, matbu kitap haline gelemeyecek olan metinleri de içermeli.

Aradan on yıl geçti.

E-kitap okuyucuları, tabletler ve diğer *Pad*'ler artık herkesin elinde.

Peki iletişim araçlarının, yani okuma ve anlatma özgürlüğünün artması karşısında kim hayıflanabilir ki?

Bir başka dünya açılıyor önümüzde.

Kitaptan sonra... François Bon bu yeni dünyadan işte böyle bahsediyor.

Ama kitap, bir mecra (ahşap, parşömen, taş, kum ya da... kâğıt) olmaktan evvel bir seçimdir.

Mümkün olan bütün içerikler arasından bir içerik seçmektir.

Dolayısıyla kâğıt-sonrası da gene bir kitap dünyasıdır.

Yeter ki internetten devamlı boca edilen o belirsiz veri selinde boğulup gitmeyelim.

Ayrıca seçim demek seçici demek. Ne kadar çok metin olursa, bence o kadar da yayıncıya ihtiyaç olacak.

Buluşmalarımız ne kadar sanal ve gerçekdışı olursa, bence gerçek temaslara da o kadar çok ihtiyaç duyacağız: CD'ler için canlı gösteri ne anlam taşıyorsa, kitaplar için de (iyi) kitapçılar aynı anlamı taşıyacak.

Kâğıda gelince... ben ona da güveniyorum. Yavaşlık, sükûnet ve tefekkür arzusu hepimizde var.

Bence bu arzuyu bir tek kâğıt tatmin edebilir.

Belki de bunun sebebi kâğıdın öncelikle sudan yapılıyor oluşudur, kimbilir?

Tıpkı bizler gibi.

Karamsarlığa kapıldığım zamanlar, Şeyh Hamidu Kan'ın başyapıtı *Mahrem Macera'yı* (1961) okurum: "Onlara yeni okula gidin dediğim takdirde toplu halde gidecekler. Orada ahşabı ahşaba bağlamanın bizim bilmediğimiz yollarını öğrenecekler. Ama öğrenirken, unutacaklar da. Peki öğrendikleri şeyler, unuttuklarına değecek mi?"

İlerleme denen şey, muğlak bir maceradan başka nedir ki zaten?

Sonuç

XVIII. YÜZYILDA denizciler botaniğe merak sarmış.

Gittikleri bütün uzak diyarlarda, hiç bilinmedik bitki türleri toplamışlar ve kendilerinin yaptığı ahşap kafeslere koyup Avrupa'ya getirmişler.

Sonra da kaba saba ellerinden beklenmeyecek bir marifetle bu bitkileri ekmişler.

Böylece yarattıkları bahçelere *dönüş bahçeleri* adını vermişler.

Ben de ne zaman bir yolculuktan dönsem, kendi kendime sorarım: Değerli neler getirdim yanımda? Bahçeme neler ekeceğim?

Uzun yolculuğumda şu sihirli malzemeye, şu yumuşacık, dirençli, her tür kullanıma uygun, tüm renklere kucak açan, kısacası yardımsever ve isteklerimizi karşılamak için çırpınan şu malzemeye daha da büyük bir sevgi duymaya başladım.

Keza saygı da. Kâğıtla ilgili türlü türlü işler yapan insanlarla kurduğum dostluklar da cabası.

Gündelik yaşamımızda varlıklar ile şeyler sürekli bir arada bulunduğundan, onların bizler için ne kadar faydalı, hatta ne büyük bir nimet olduğunu unutuyoruz.

Kâğıdın gerekli bir şey olduğunu biliyordum. Ama bilgi, yaratım, hafıza, emniyet, sağlık ve ticaret konusunda bu kadar yaygın bir kullanım alanı olduğunu bilmiyordum.

Peki neticede nedir şu kâğıt denen şey? Bir bulamaç. Uzatılıp kurutulan bir lif bulamacı.

Bu bulamaç fikrini ilk kez ortaya atan Çinlilere şükranlarımı sunma vakti geldi artık. Keza bu formülü yirmi iki asır boyunca yavaş yavaş geliştiren zanaatkârlara da.

Bahçeme ekeceğim ikinci hazine de kâğdın serüvenine eşlik eden bütün o güzel, dokunaklı ve acı hikâyeler; Semerkant'taki savaştan paçavracıların kavgalarına, Montgolfier'in macerasından sahte para basanların kralı Bojarski'ninkine bütün o benzersiz hikâyeler. Tabii Hiroshima'da ölen o küçük kıza ithafen kâğıttan yapılan bin turnayı da unutmamak lazım. Keza hijyenik kâğıt konusunda dünyaya hükmetmeye ilişkin casusluk hikâyelerini de.

Zira en güzel hikâyeler hep en eski hikâyeler değildir. Ayrıca günümüze ait fetih hikâyeleri de en az eski destanlar kadar değerlidir.

Doğruya doğru: Öğrendiğim kadarıyla, iki bin yaşında olan kâğıt aynı zamanda en güncel ve en ileri teknolojilerin görüldüğü bir alan.

Yazarların, üzerinde hikâyelerini anlattığı ve içini döktüğü kâğıt, hikâye anlatma konusunda ne de yetenekli olduğu kanıtlamak istiyor adeta.

Yolculuğun son hediyesi: çevrim. Belki de kâğdın verdiği ilk ders: hiçbir şeyin kaybolmadığı, hiçbir şeyin yaratılmadığı, her şeyin dönüşüme uğradığı bir dünya tasavvuru. Lavoisier 1750'lerde işte böyle özetlemiş, ama kâğdın mucidi ta yirmi asır önce deneyini yapmış bunun.

Daha da fazla kâğıt hamuru üretmek için, mesela Endonezya'da olduğu gibi, caniler doğal ormanları talan ediyor.

Ama günümüzde uzun vadeli koruma kaygısıyla, dünya ormanlarının yarısına iyi bakıldığını ve iyi yönetildiklerini söyleyebiliriz. Kaldı ki kâğdın menşei büyük oranda gene kâğıttır, zira kâğıtların %60'ı başka kâğıtların geri kazanılması yoluyla üretiliyor.

Bu alanda yapılacak başka işler de var elbette.

Hem zaten hangi sektör farklı durumda ki?

Birden çılgın bir fikir geldi aklıma: Ya bendeniz, Erik Orsenna, bir kâğıt çeşidinden ibaret olsaydım?

Edebi yaratının safhaları nelerdir?

Öncelikle, yazar hiç farkında olmaksızın, edindiği bütün bilgileri *tasnif eder*: Biriktirdiği bütün anılar arasından işine yarayacak olanları seçer.

Sonra, yarı bilinçli halini koruyarak, *derc eder*; yani bu magma-dan az çok homojen bir kalıp, bir başka deyişle hikâye taslağı çıkarır.

En sonunda da *geri kazanır*. Birbirinden farklı unsurları karıştırır, öğütür, birleştirir ve bir hamur meydana getirir; sonra bu hamuru yayararak hazırlar... "Roman hamuru"ndan bahsetmiyor muyduk?

Romancı, kâğıt imalatçısıdır, ama bundan bihaberdir. İçgüdüleriyle hareket eden bir geri kazanımcıdır o.

Yoksa, roman ile kâğıdın, hikâye ile mecrasının tabiatı aynı mı?

Birbirinden ayrılmaz şeylerdir bunlar. Biri diğerinin yankısıdır. Birbirleriyle hiç durmamacasına konuşurlar ve lifleri iç içe geçer.

İflah olmaz bir avuç yazardan biri olarak, niye kitaplarımı sadece (kâğıt) yapraklar üzerine kalemle (ahşap ve karbon) yazdığımı daha iyi anlıyorum artık.

Tanrı biliyor ya, bilgisayarımı, yani bilgiler içinde yüzmemi sağlayan teknemi, uzak diyarlara mektuplarımı taşıyan vazgeçilmez postacıma da seviyorum. Ama şuna kesinlikle eminim: Eğer gerçek yazı için bilgisayar kullansaydım, yukarıda bahsettiğim mahremiyeti bozardım.

Akabinde de parçalanmalar, yalnızlıklar gelirdi ki bunlara da muhtemelen katlanamazdım.

Afrika ve Güney Amerika'nın adeta ikiz olan ıstıraplarını düşünmüşümdür çoğu zaman: bir akımın ortaya çıkıp onları birbirinden ayırdığını, bu akımın kaçınılmaz olduğunu ve aralarında zaten koca bir okyanusun bulunduğunu düşündükleri zaman hissettikleri ıstırapı.

İkamet ettiğim Butte-aux-Cailles'a bavulumu bırakır bırakmaz, dışarı çıktım. Ama uzağa değil, hemen İtalya Meydanı'nın öte yanına gittim. Yolculuğuma Çin'den başlamıştım; döngüsel hikâyelere duyduğum tutku yolculuğumu gene Çin'de bitirmemi buyurdu.

Tang kardeşlerin büyük bakkal dükkânı Paris'in göbeğinde adeta Çin'den bir köşe, Orta İmparatorluk'un sadık bir özeti.

Ivry Caddesi'nde, safran rengi cüppeler giymiş keşişlerden oluşan bir kabile tempolu tempolu yürüyor; arkalarındaki panoda şunlar yazılı:

Dünya barışı için
Yeşim Buda'ya
Buyurun

Dindarlar geçerken eğilip, her bir keşişin önünde duran kâselere para bırakıyor.

İşte Asya'dayım.

Ivry Caddesi'nde 48 numaralı avluya giriyorum.

İki promosyon haberi veren bir afiş var burada:

– Taze Tayland longanı.

Sepeti (yaklaşık 3 kilo) 8.5 avro;

– Tütsü, 10 tanesi 1 avro.

Ana mağazada malum yerden gelen ürünlerle dolu tezgâhların arasında, hakikaten de keyifle, uzun süre aranıyor, ama bulamıyorum.

Mücadeleden bitap düşmüş olarak, kurutulmuş mantar reyonunu düzenleyen ufak tefek bayanın yanına gidip soruyorum.

Üç kez tekrarlatıyor bana: Dilimi zor anlıyor; her halükârda, ona aradığımı söylediğim şey hakkında bir Fransızın ihtiyaç duyabileceğinden daha az anlıyor.

Sonunda bana çıkış kapısını, hemen ardından da sola dönmemi işaret ediyor.

Kızgın halde ayrılıyorum yanından. Dört sözcük mırıldanmıştı. Peki ben niye bu sözcükleri anlamamış gibi davrandım ki?

Ancak sonradan dank ediyor kafama. Kadının söylemeye çalıştığı şey, *arts de la table* idi.* Beni yönlendirdiği hemen bitişikteki binanın uzmanlık alanı buydu.

Dağ gibi yığılmış tütsülerin tepesinde, sahte dolarları, tören cüppelerini ve iki ev maketini işte orada bulmuştum.

Hepsi de kâğıttan.

Jean-Pierre Drège'i ve Finistère'de yaptığımız sohbetleri hatırlıyorum.

"Ne işe yarıyor kâğıt Çin'de?" diye sormuştum ona.

"Kâğıt yakıldığında, dumanı ta cennete kadar yükselir. Böylece hayattakiler ölüleriyle iletişim kurar. Onlara para, kıyafet, ev, hatta makyaj çantası, yani onları keyiflendirecek ve ölümden geçen zaman boyunca sıkılmamalarını sağlayacak ne varsa gönderirler."

"Peki aklıma şu takıldı: Kitap ne işe yarar o halde?"

"Aynı şey benim de aklıma geldi: Kitapta tam tersi söz konusu. Kitap, ölmüş ya da hayatta olan, ama her halükârda namevcut yazarın bizlerle iletişim kurmasını sağlar."

Babam geçen temmuzda öldü. O zaman, Tang kardeşlerin dükânından bir şeyler almıştım ona. Sahte dolarlar; gerçi babam hiçbir zaman müsrif değildi. Ve tören cüppeleri: Fazlasıyla utangaç olan babam bunları giymeye cesaret edebilir miydi acaba? Bir de evler: Öbür âlemde bunların hangisinde oturmayı tercih ederdi?

Ivry Caddesi. Yeşim Buda keşişlerinden eser yok artık. Başka bir yerde dilenmeye gitmişler.

Kâğıdın yolu kıvrıla kıvrıla sadece yeryüzünde gitmiyor bence. Cennete kadar gidiyor belki de.

* Yemek mekânlarının ve sofraların düzenlenmesi ve süslenmesi sanatı. -ç.n.

Kaynakça

KÂĞIT KONUSU nice kâğıdın hayatını karartmıştır.

Burada uzun yolculuğum sırasında başvurduğum belli başlı kaynakları anabilirim ancak.

Öncelikle muhakkak okunması gereken yedi kitap.

İlki Gallimard'ın fevkalade dizisi "Découvertes"ten çıkan, Pierre-Marc de Biasi, *Le Papier. Une aventure au quotidien*, 1999.

Düşünsel bir gezinti yapmak için: Hem akademik hem de çok renkli bir üslupla yazılmış olan, Pierre-Marc de Biasi ve Karine Douplitzky, *Saga du papier*, Adam Biro-Arte Éditions, 2002.

Kâğıt üzerine düşünceler için: Régis Debray'nin yönetimindeki zengin içerikli *Cahiers de médiologie* "Pouvoirs du papier", Gallimard, 1997, no. 4. Pierre-Marc de Biasi ile Marc Guillaume tarafından hazırlanan bu sayı, kâğıt endüstrisi teknoloji birliğinin ilk başkanı Boris Vian'a ithaf edilmiş.

Kâğıdın tarihine dalmak için: Dard Hunter, *Papermaking: the History and Technique of an Ancient Craft*, New York, Dover Publications, 1978.

Modern üretim teknikleri hakkında bilgi edinmek için: Gérard Martin ve Michel Petit-Conil, *Le Papier*, PUF, 1997.

Şaşırmak için: Marie-Hélène Reynaud, *D'art et de papier*, Textuel, 2008.

Tabii François Bon'un heyecan verici *Après le livre*'ini (Le Seuil, 2011) unutmamak lazım.

Bu temel eserlerden sonra, her boydan, her zorluk derecesinden ve... en basitinden en çetrefiline kadar farklı farklı okuma zevki sunan binlerce kitap bekliyor sizi.

Uzak Doğu konusunda Catherine Despeux ve Jean-Pierre Drège'in makalelerinin yanı sıra Thomas Francis Carter'ın *L'Imprimerie en Chine*'ini (Imprimerie nationale, 2011) tavsiye ederim. Ayrıca arkeolojik keşiflere dair şu komik anlatıyı da: Peter Hopkirk, *Bouddhas et rôdeurs sur la route de la Soie*, Picquier, 1995.

Araştırmalar ve genel bir bakış için de kâğıt teknolojileri merkezinin (Grenoble) raporları var.

Kâğıt üreten her ülke için hayli zengin bir literatür mevcut. Yararlı kaynakların hepsini yukarıda zikredilen eserlerde bulabilirsiniz. Ekleyeceğim kaynaklar şunlar:

– Dominique Buisson'un harikulade kitabı, *Japon papier*, Editions Pierre Terrail, 1991. Dominique'in ayrıca origami üzerine de pek çok metni var.

– H. Briant Le Bot, *Le Papier*, Minuit, 1983.

– Marie-Hélène Reynaud, *Les Frères Montgolfier*, Editions de Plein Vent, 1982.

– Lynda Dionne ve Georges Pelletier, *Des forêts et des hommes*, Les publications du Québec, 1997.

– *Pasteur: cahiers d'un savant*, haz. Françoise Balibar ve Marie-Laure Prévost, CNRS Editions-BNF-Zulma, 1995.

– Gérard Bertolini, *Le Papier à travers les âges*, L'Harmattan, 1999.

– Ellen MacArthur, *Les Pieds sur terre*, Glénat, 2011.

– Lénaïk Le Duigou, Christel Seidensticker ve Pierre Schmitt, *Histoires de papier*, Éditions Ronald Hirlé, 1993.

Ayrıca geri kazanım ekonomisinin kutsal kitabı: Philippe Chalmin ve Catherine Gaillochet, *Du rare à l'infini. Panorama mondial des déchets*, Economica, 2009.

Bir de konunun erbabı Alberto Manguel'in kitabı: *Une histoire de la lecture*, Actes Sud, 1998; J'ai lu, 2001; Türkçesi: *Okumann Tarihi*, çev. Füsün Elioğlu, YKY, 2010.

Ağaç örtüsü konusunda uzman olan Francis Hallé'nin ağaçlar ve ormanlar üzerine yazdığı *hiçbir* kitabı kaçırmayın. Hem bilgilendirici hem büyüleyici değiniler bunlar. Ayrıca tehlikeleri de haber veriyorlar. Örneğin:

- *Éloge de la plante*, Seuil, 1999.
- *Le Radeau des cimes*, Seuil, 2000.
- *La Condition tropicale*, Actes Sud, 2010.
- *Du bon usage des arbres*, Actes Sud, 2011.

Teşekkürler

ÖNCELİKLE yayıncım ve aziz dostum Jean-Marc Roberts'e teşekkür ediyorum. Onun bana verdiği güven olmasaydı, bu yolculuğa çıkmazdım. Kaldı ki gidip bizzat görmedikten sonra dünyamızı nasıl anlayabilir ki insan?

Kâğıt başlı başına bir evren, üstelik sandığımızdan çok daha karmaşıklık ve çeşitlilik içeren, hem zamansal hem mekânsal olarak geniş bir evren.

Bu evrene dalabilmek için birtakım rehberler lazım.

Bu rehberlerin çoğu bu kitabın kahramanları oldu ki zaten onlar olmasaydı bu kitap da yazılamazdı.

Hepsine teşekkür ediyorum.

Diğer rehberlerim ise bu kitapta görünmüyor. Gelgelelim onların da aynı ölçüde belirleyici katkıları oldu.

Dünya ölçeğinde kâğıt konusunda en bilgili Fransız uzmanlardan Daniel Forget'ye teşekkür ediyorum.

WWF'nin Fransız şubesinin azimli aktivisti Boris Patentreger'e teşekkür ediyorum. Çoğu zaman başarılı sonuçlar elde eden bu gözüpük STK başta ormanlar olmak üzere, biyolojik çeşitliliği ve bunu barındıran doğal çevreyi korumaya çalışıyor.

Japonya'daki araştırmalarımda bana müthiş yardımcı olan, Tokyo'daki Fransa kültür ateşesi Hélène Kelmachter'e;

Japon medeniyeti konusunda olup olabilecek en iyi uzman Dominique Buisson'a;

Brezilya konusunda bana verdiği çok değerli bilgiler için Pierre Noé'ye;

Daha dengeli bir kalkınma için (bu konuda çalışmaları var) hem bilimsel hem finansal yeteneklerini ortaya koyan Mathieu Goudot'ya;

En acayip ya da en rahatsız edici gerçeklere giden yolların büyük kâşifi, büyük seyyah, müthiş meraklı bir muhabir ve gazeteci olan Florence Donnarel'e;

Bir de tabii ki hammaddelere duyduğum tutku konusunda otuz yıldır yoldaşım olan Philippe Chalmin'e;

Teşekkür ediyorum.

Aman vermez bir gözle metni okuyan ekibim Christophe Guillemine, Joël Calmettes, Nicolas ve Martine Philippe'i unutmak olmaz. Kimi zaman öyle acımasızdılar ki taş yürekli zannettim kendilerini.

Hepsine teşekkür ediyorum.

Peki ya o rüya perisi, dönüşüm büyücüsü Marie Eugène olmasaydı ne yapardım ben? Kendisi Rhodia no. 16 marka defterlere III B kalemle kargacık burgacık yazılmış bir sürü sayfayı kitap haline getiren bütün işlemleri en ufak hataya aman vermeden yürüttü. (Bu arada, söz konusu defterleri üreten firmaya da teşekkürler: Sol bacağım üzerinde sabırsızlıkla bekleyerek, bütün yolculuklarımda eşlik ettiler bana — yeri gelmişken şunu da söyleyeyim: "Cepli" pantolonlar siz bin yaşayın vallahi!)

Ayrıca Félix-Leclerc'e, özellikle de Nathalie'ye teşekkür ediyorum. Onlar sayesinde, şu saygıdeğer kütük yüzdürücüler hakkında bilgiler sunabildim size. Bu vesileyle, La Tuque'ün oğlu aziz Félix'e bir kez daha hürmetlerimi sunuyorum.

—

Erik Orsenna

Kâğıt Yolunda

Parşömenin ilk kez Bergama'da yapıldığını biliyor muydunuz? Ya da Avrupalıların bugünkü anlamda kâğıt yapımını esir aldıkları iki Arap korsandan öğrendiklerini..

Kâğıt Yolunda, kâğıtlardan ve kitaplardan her zaman heyecan duymuş olanlar için benzersiz bir kitap. Basılı kitabın geleceği tartışılarsun, "Çocukken Tenten olmak isterdim, işte oldum," diyen, yorulmak bilmez bir gezgin, Erik Orsenna, bizi kâğıt yolunda zevkli bir dünya turuna çıkarıyor. Antik şehirlerde, ormanlarda, ırmak kenarlarında geçen bir hikâye bu: Doğuda Japonya ve Çin'den batıda Kanada'ya, kuzeyde Finlandiya ve İsveç'ten güneyde Brezilya'ya, otuz kadar ülkeyi dolaşiyor, kâğıdın geçmişteki ve bugünkü üretim merkezlerini bir bir ziyaret ediyor, kâğıtla ilgili her şeyi uzmanından dinliyoruz.

Kitaplarıyla çok sayıda ödüle layık görülmüş bir küreselleşme iktisatçısı olan Orsenna, kâğıdın 2200 yıllık tarihini katederken bir yandan da kâğıt üretiminin teknoloji ve çevreyle ilişkisini anlatıyor, gezegenimizin bugününü ve muhtemel geleceğini anlamak isteyenler için çok zengin bir malzeme sunuyor.

Kâğıt üretimindeki kaynakları, farklı yöntemleri, türleri, yeni teknolojileri ve kâğıdın kullanım alanlarını titiz ve tatlı dilli bir kalemle okuduğumuz Kâğıt Yolunda, yazarın daha önce yayınladığımız Pamuk Ülkelerine Yolculuk'u gibi, küreselleşme olgusunu dünya çapında üretilen ve dağıtılan tek bir ürünün oluşturduğu ağlar üzerinden aydınlatan, zevkle okunan bir röportaj.

Metis Edebiyat dışı
ISBN-13: 978-975-342-928-3

9 789753 429283

Metis Yayınları
www.metiskitap.com